

Universiteit Antwerpen

Instituut voor Milieu & Duurzame Ontwikkeling

Master in de Milieuwetenschap

2019 – 2020

Een geïntegreerd en duurzaam voedingsbeleid voor Vlaanderen: waar staan we en wat zijn de mogelijkheden?

Merel Meersman

s0185254

Promotor: Prof. Dr. Hans Keune

Copromotor: Laurens De Meyer

Assessor: Katie Vermeersch

Masterproef voorgelegd met het oog op het behalen van
de graad van Master in de Milieuwetenschap

Voorwoord

Voeding is een onderwerp dat iedereen aanbelangt en bezighoudt. Vier jaar geleden besloot ik vlees en vis uit mijn dieet te schrappen, pas daarna besepte ik hoe gevoelig het onderwerp “voeding” ligt. Ik heb mijn keuze, die nochtans niet extreem te noemen valt, al ettelijke keren moeten verantwoorden. Of ik het doe uit medelijden met de dieren die onze veestapel genoemd worden? Of ik wel gezond ben nu? Of ik echt denk dat ik zo de wereld ga redden? Langs de andere kant merk ik op dat het bewustzijn in mijn omgeving sterk gegroeid is, dat een meerderheid zijn vleesconsumptie heeft teruggedrongen, herbruikbare zakjes meeneemt bij het winkelen en een voorkeur heeft voor lokale producten en initiatieven. Op een bepaald moment begon ik mij daarom de vraag te stellen: waarom werkt het beleid deze overgang niet meer in de hand?

Op zoek naar een onderwerp voor mijn thesis, kwam ik via de Wetenschapswinkel bij Bond Beter Leefmilieu terecht. Hun voorstel om een thesis rond voedingsbeleid in Vlaanderen te maken, sprak me erg aan. Het was voor mij een kans om mij te verdiepen in dit enorm boeiende en veelzijdige onderwerp. Ik wil dan ook graag enkele personen bedanken die dit mogelijk hebben gemaakt.

Bedankt, Laurens de Meyer. Voor het thesisvoorstel, voor het aanreiken van interessante literatuur, om mij in contact te brengen met experts, voor het nalezen, de vele hulp en je tijd.

Ook mijn promotor Prof. Dr. Hans Keune wil ik graag bedanken. Bedankt voor de begeleiding, de feedback en het beantwoorden van mijn vragen gedurende het hele jaar.

Verder wil ik ook graag de acht geïnterviewden bedanken. Ze gaven mij allemaal een inkijk in hun visie en het werk dat ze doen, en vormden daarmee een belangrijke steunpilaar voor dit werk.

Ook Tine Rams van de Wetenschapswinkel wil ik graag bedanken. Ze organiseerde een eerste vergadering en stond steeds klaar om mij te helpen.

Ten slotte wil ik graag mijn gezinsleden bedanken. Ze hebben de afgelopen maanden van in ons kot de vorderingen van dit werk meegemaakt. Bedankt voor jullie niet-aflatende steun.

Merel Meersman

Samenvatting en sleutelwoorden

Het huidige voedingssysteem is onhoudbaar. Er is nood aan een duurzaam en geïntegreerd voedingsbeleid, dat aandacht heeft voor alle actoren, voor milieu en het klimaat, gezondheid en economische en sociale factoren. Onder de verschillende actoren heerst consensus dat een duurzamer voedingssysteem nodig is. Op alle beleidsniveaus zijn er reeds initiatieven genomen, en ook middenveldorganisaties, consumenten en de industrie stellen zich geëngageerd op. De ambities blijven echter te vaak nog weinig concreet of verregaand. Er is een resem aan maatregelen beschikbaar die een voedingsbeleid kunnen ondersteunen, maar een focus op onderzoek en innovatie is erg belangrijk. Uit de analyse van de verschillende thema's die door experts werden aangehaald, komt naar voren dat samenwerking tussen alle betrokken actoren erg belangrijk is om kosten en baten eerlijk te verdelen. Een voedingsbeleid moet zorgen voor een beter evenwicht tussen import, export en lokale handel; kwetsbare groepen meenemen; meer middelen uittrekken voor innovatie en (bindende) beleidsmaatregelen combineren en harmoniseren. De verdeling van bevoegdheden, in het bijzonder binnen België, maakt dit niet makkelijker. Een departement en minister die zich op het thema toeleggen, zullen waarschijnlijk nodig zijn om alle belangen te kunnen vertegenwoordigen. De EU heeft in dit voedingsbeleid een belangrijke rol te spelen, en lijkt die ook te willen opnemen.

Voedingsbeleid; voedingsketen; voedingssysteem; voeding; duurzaamheid; gezondheid; productie; consumptie

Abstract and key words

The current food system is unsustainable. There is a need for a sustainable and integrated food policy that pays attention to all actors, the environment and the climate, health, and economic and social factors. There is consensus among the various actors that a more sustainable food system is needed. Initiatives have already been taken at all policy levels; civil society organizations, consumers and industry also seem committed. Too often, however, the goals remain little concrete or ambitious. A range of policy measures are available to support a food policy, but a focus on research and innovation is still needed. The analysis of the various themes cited by the surveyed experts, shows that cooperation between all actors is very important to share costs and benefits fairly. A food policy must ensure a better balance between import, export and local trade; take vulnerable groups into account; allocate more resources to innovation and combine and harmonize (binding) policy measures. The different levels of authority, especially within Belgium, are complicating the matter. A department and minister devoted to this theme will most likely be needed to be able to represent all interests. The EU has an important role to play in this food policy and seems to be taking that responsibility.

Food policy; food system; food chain; food; sustainability; health; production; consumption

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting en sleutelwoorden	3
Abstract and key words	3
Inhoudsopgave	4
Lijst van Afkortingen	7
Inleiding met opgave onderwerp	8
Interdisciplinaire kadering	9
1.1 <i>People, planet, profit</i>	9
1.2 <i>Wetenschappelijke disciplines</i>	10
1.3 <i>One Health</i>	11
Afbakening probleemstelling	12
1 Definities	13
1.1 <i>Duurzaam voedingssysteem en duurzame voeding</i>	13
1.2 <i>Een geïntegreerd voedingsbeleid</i>	13
2 Visies van de verschillende actoren	14
2.1 <i>Verenigde Naties</i>	14
2.2 <i>EU</i>	15
2.2.1 Gemeenschappelijk Landbouwbeleid	15
2.2.2 FOOD 2030	16
2.2.3 Green Deal en de Farm-to-Fork strategie	17
2.2.4 Scientific Advice Mechanism (SAM) van de Europese Commissie	18
2.3 <i>Federaal</i>	19
2.3.1 FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de voedselketen en Leefmilieu	19
2.3.2 FAVV	20
2.3.3 Federale Raad Duurzame ontwikkeling	20
2.4 <i>Vlaamse regering</i>	21
2.4.1 Visie 2050	21

2.4.2	Beleidsnota minister Crevits	22
2.4.3	Engagementsverklaring “Samen tegen Voedselverlies”	22
2.5	<i>Vlaamse overheid</i>	22
2.5.1	Speerpuntcluster AgriFOOD (Flanders’ Food)	22
2.5.2	Het Vlaams Instituut Gezond leven	23
2.5.3	VLAM	24
2.5.4	VMM	24
2.5.5	SALV	25
2.5.6	FIT4FOOD2030	25
2.6	<i>Gemeenteraad Vlaamse Steden</i>	25
2.7	<i>Middenveldorganisaties</i>	26
2.8	<i>Belgische voedingsindustrie</i>	26
2.9	<i>Consumenten</i>	27
3	Beleidsmaatregelen	29
4	Methode	30
4.1	<i>Literatuurstudie</i>	30
4.2	<i>Semigestructureerde interviews</i>	30
4.3	<i>SWOT-analyse</i>	31
5	Resultaten	33
5.1	<i>Interne analyse</i>	33
5.1.1	Beleidsdomeinoverschrijdend netwerk duurzame voeding	33
5.1.2	Prijsstrategieën	33
5.1.3	Innovatie	34
5.1.4	Labels	36
5.1.5	Samenwerking	37
5.1.6	Consumptie en aankoopgedrag	38
5.1.7	EU	39
5.2	<i>Externe analyse</i>	40
5.2.1	Verspreiding bevoegdheden	40
5.2.2	Voedingsomgeving	42
5.2.3	Gezondheid	42
5.2.4	Milieudruk	43
5.2.5	Import, export en lokale initiatieven	44

5.2.6	Wetgeving	45
5.2.7	Kwetsbare groepen	46
5.2.8	Leeftijd en inkomen landbouwers	47
5.2.9	Coronacrisis	48
5.3	<i>Visie op de totstandkoming van een Vlaams voedingsbeleid</i>	48
5.4	<i>Confrontatiematrix</i>	51
6	Conclusie en discussie	54
7	Interdisciplinaire bevindingen	57
8	Aanbevelingen	58
9	Bibliografie	59
10	Bijlagen	73
10.1	<i>Beleidsmaatregelen</i>	73
10.1.1	De voedingsdriehoek	73
10.1.2	Voedingslabels	73
10.1.3	Verpakkingen	74
10.1.4	Interventies in consumentengedrag	75
10.1.5	Herbestemmen voedseloverschotten	76
10.1.6	Innovatie in de landbouwsector	77
10.1.7	Veranderen van de voedingsomgeving	79
10.1.8	Ondersteuning lokale voedselstrategieën	79
10.1.9	Prijsstrategieën	80
10.2	<i>Informed consent</i>	82

Lijst van Afkortingen

BBL	Bond Beter Leefmilieu
CAP	Common Agriculture Policy (Gemeenschappelijk LandbouwBeleid of GLB)
DG	Directoraat-generaal
EC	Europese Commissie
EU	Europese Unie
ETS	Emission Trading System
F2F	Farm-to-Fork
FAVV	Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations
FDRO	Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling
Fevia	Federatie van de Belgische voedingsindustrie
Ggo	Genetisch gemodificeerd organisme
GLB	Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (Common Agriculture Policy of CAP)
IFPRI	International Food Policy Research Institute
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
Kmo	Kleine of Middelgrote Onderneming
MIRA	Milieurapport Vlaanderen
R&D	Research and Development (Onderzoek en Ontwikkeling)
SAM	Scientific Advice Mechanism
SAPEA	Scientific Advice for Policy by European Academies
SciCom	Wetenschappelijk Comité
SDG	Sustainable Development Goal
SWOT	Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats
UN	United Nations (Verenigde Naties of VN)
VLAM	Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing
VLAIO	Vlaams Agentschap Innoveren en Ondernemen
VMM	Vlaamse Milieumaatschappij
VN	Verenigde Naties (United Nations of UN)
vzw	Vereniging Zonder Winstoogmerk
WHO	World Health Organization (Wereld GezondheidsOrganisatie)

Inleiding met opgave onderwerp

De manier waarop we eten heeft een enorme impact op het klimaat en op onze gezondheid. Het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) publiceerde in 2019 zijn “Climate change and Land” rapport, waarin nogmaals wordt benadrukt dat het onmogelijk is om klimaatopwarming te beperken zonder de manier waarop we voeding produceren en grond gebruiken, grondig te transformeren (IPCC, 2019). Er wordt geschat dat de landbouwsector verantwoordelijk is voor 11% van de broeikasgasemissies in de Europese Unie. Wereldwijd kan 25 tot 30% van de broeikasgasemissies toegeschreven worden aan ons voedingssysteem, met verwerking, transport en andere activiteiten inbegrepen. Onze voeding zorgt voor enorme lucht-, bodem- en watervervuiling en is een sterke driver achter biodiversiteitsverlies. Daarenboven hebben dieët-gerelateerde ziekten – zoals obesitas, diabetes type II, hart- en vaatziekten, sommige kankers en verschillende mentale ziekten – wereldwijd een steeds hogere incidentie (Gezond Leven, 2017) (Peeters, 2018). In 2014 hadden 12,5% van de Vlaamse 15-jarigen obesitas, in 2006 was dat nog 9,5% (Gezond België, 2019). Op dit moment zijn er wereldwijd per ondervoed persoon, meer dan twee personen met obesitas (FAO, 2019).

Redenen genoeg om iets te veranderen. In Vlaanderen en in de EU worden momenteel de eerste bouwstenen voor een duurzaam en geïntegreerd voedingsbeleid gelegd, in steden beweegt dit gegeven al langer.

Wat volgt is een analyse van wat er beweegt rond voedingsbeleid. Er wordt gestart met een overzicht van de visies van de verschillende actoren in de voedingsketen. Een bespreking van de verschillende beleidsinitiatieven die in Vlaanderen rond voeding reeds geïmplementeerd zijn, of bekeken en onderzocht worden, is toegevoegd in bijlage (zie [Bijlage 10.1](#)). In de resultatensectie volgt een SWOT-analyse op basis van de afgenomen interviews. Dit werk tracht een antwoord te formuleren op de onderzoeksvraag: “Een geïntegreerd en duurzaam voedingsbeleid voor Vlaanderen: waar staan we en wat zijn de mogelijkheden?”. Er gaat hierbij specifieke aandacht naar hoe dit beleid tot stand kan komen, wat het moet omvatten, de mogelijke drempels en het creëren van draagvlak.

Interdisciplinaire kadering

Het voedingssysteem is een complex gegeven dat een veelheid aan actoren verbindt (MIRA, 2012) (Friel, Schram, & Townsend, 2020) (IPCC, 2019). Systeembenaderingen en -innovaties zijn nodig om de transitie naar een duurzaam voedingssysteem te kunnen maken. Systeemdenken helpt inzicht en overzicht te krijgen op het volledige voedingssysteem (EAT-Lancet Commission, 2019). Om een transitie van dit systeem te kunnen bekomen, is interdisciplinaire samenwerking tussen de verschillende beleidsniveaus en -domeinen, de voedingsindustrie, wetenschappers, ngo's, sociale partners en burgers een belangrijke voorwaarde (Marchand, 2018) (European Commission, 2020).

1.1 People, planet, profit

De focus ligt in dit werk op een voedingsbeleid dat duurzaamheid hoog in het vaandel draagt. De Brundtland commissie definieerde duurzaamheid als het resultaat van het verbinden van economische, sociale en ecologische aspecten om tot een leefbaar, uitvoerbaar en rechtvaardig systeem te komen (Brundtland Commission, 1987). Een voedingsbeleid moet dus een evenwicht zijn tussen 'people', 'planet' en 'profit' (UNEP, 2020).

Het 'planet' aspect vraagt aandacht voor milieu en klimaat. De voedingsketen veroorzaakt een grote druk op ecosystemen door afvalproductie, voedselverliezen, water- en energieverbruik, broeikasgasemissies, landgebruik, bodemvervuiling en biodiversiteitsverlies (IPCC, 2019).

Ook een focus op de sociale aspecten is nodig. Toegang tot voeding is ook in België niet voor iedereen vanzelfsprekend. In 2019 hielpen de voedselbanken in België bijna 170 000 mensen en dat aantal neemt jaarlijks toe (Belgische Federatie van Voedselbanken, 2019). Er moet worden ingezet op de herverdeling van voedseloverschotten, sociale restaurants en kruideniers en subsidies voor bijvoorbeeld schoolmaaltijden (Geïnterviewde_7, 2020) (EAT-Lancet Commission, 2019). Er is – in het bijzonder voor zwakkere groepen – nood aan een betere voedingsomgeving, betere educatie en informatie rond voeding en een beleid dat inzet op efficiënte en effectieve beleidsmaatregelen die de gezonde en duurzame keuzes aantrekkelijker maken (Geïnterviewde_4, 2020). Dit is nodig vanuit een duurzaamheidsoogpunt, maar ook voor de volksgezondheid, het algemeen welzijn en de levenskwaliteit (MIRA, 2012).

Wat betreft het economische aspect van het voedingssysteem, komen voornamelijk eerlijke prijsvorming, eerlijke concurrentie en het belang van handelsstromen aan bod (Buysse, et al., 2017) (Departement Landbouw & Visserij, 2018) . Het zoeken van een goede balans tussen import en export en lokale initiatieven is nodig (Geïnterviewde_5, 2020) (Friel, Schram, & Townsend, 2020). Economische beleidsmaatregelen hebben een groot potentieel. Voor de

landbouwsector worden ze reeds toegepast, op consumptievlak blijven ze uit. Het bepalen van de optimale voorwaarden is erg bepalend voor de werking (Verbruggen & Van Passel, 2016).

1.2 Wetenschappelijke disciplines

Inzichten uit verschillende wetenschappelijke disciplines moeten toegepast en onderling verbonden worden om een zo volledig mogelijk beeld van een voedingsbeleid te bekomen (Marchand, 2018). Exacte wetenschappen, geesteswetenschappen en gedragswetenschappen hebben een belangrijk aandeel in het benaderen en aanpakken van de problematiek.

De exacte wetenschappen omvatten de natuurwetenschappen, de technische wetenschappen, wiskunde en informatica (Marchand, 2018). Ze hebben een belangrijke rol in onderzoek en innovaties. Dit kan onder andere zorgen voor het terugdringen van het pesticidengebruik, het introduceren van gewassen die minder waterintensief zijn, het ontwikkelen van verpakkingen die efficiënter zijn of afbreekbaar zijn in de natuur, het optimaliseren van bewaar technieken die voedselveiligheid garanderen, het onderzoeken van mogelijkheden op vlak van eco-efficiëntie en het mogelijk maken van alternatieve eiwitteelten (MIRA, 2012) (VMM, 2018) (van Diepen, et al., 2018). Ook het ontwikkelen van nieuwe vormen van landbouw – zoals bijvoorbeeld boslandbouw – en nieuwe productieprocessen en -modellen is afhankelijk van wetenschappelijk onderzoek (Departement Landbouw & Visserij, 2018) (VMM, 2018). Kennis en expertise zorgen voor optimalisering, waardoor het voedingssysteem minder hulpmiddelen nodig heeft.

De geesteswetenschappen dragen bij aan het begrijpen van de historische en culturele context van ons voedingssysteem (Marchand, 2018) (FRDO, 2010). De psychologie heeft een belangrijke rol in de analyse van bijvoorbeeld consumptiegedrag (Departement Omgeving, 2018). Onderzoek helpt om onder andere inzicht te krijgen in waarom consumenten bepaalde keuzes maken, waar deze keuzes door beïnvloed worden en welke beleidsmaatregelen consumenten begeleiden naar duurzame en gezonde keuzes (Shepherd, 1990). Dit geeft inzicht op de impact van nudging, informatiecampagnes en prijsstrategieën. De filosofie kan verschillende opvattingen, uitgangspunten en visies in hun context helpen plaatsen (Telfer, 2002).

Onder de gedragswetenschappen vallen sociologie, economie, recht, politicologie, communicatie en antropologie (Marchand, 2018). Wetgeving en beleidsmaatregelen moeten negatieve aspecten minimaliseren of voorkomen en positieve initiatieven en handelingen aanmoedigen (EAT-Lancet Commission, 2019). Communicatie moet ervoor zorgen dat alle actoren over de juiste informatie beschikken (Bergsma, Nijenhuis, Bijleveld, & Dalm, 2014). De economie onderzoekt welke modellen en maatregelen bijdragen aan een duurzaam

voedingssysteem, onderzoekt welke opzet nodig is om met bijvoorbeeld een subsidie of taks het gewenste effect te bereiken en het beter afstemmen van vraag en aanbod om onder andere voedseloverschotten en voedseltekorten te vermijden (Verbruggen & Van Passel, 2016). Verder kan de economie de mogelijkheden van nieuwe ondernemingsstrategieën bestuderen. De economie kan ook toekomstige ontwikkelingen helpen in kaart brengen, bijvoorbeeld omtrent de prijs van schaarse hulpbronnen. De sociologie kan een rol spelen in het bepalen hoe de voedingspatronen en -gewoonten van consumenten beïnvloed kunnen worden. Dit kan leiden tot beleidsmaatregelen zoals informatiecampagnes, educatie en het verhogen van betrokkenheid (Gezond Leven, 2020).

Deze drie wetenschappelijke disciplines kunnen niet los van elkaar beschouwd worden. Bij wijze van voorbeeld, wordt dit geschetst met de Nutri-Score. Voor de werking van het label moet een complex gegeven op een wetenschappelijk onderbouwde manier vereenvoudigd en leesbaar weergegeven worden, in dit geval op een schaal van één tot vijf (Gezond Leven, 2019) (Julia & Hercberg, 2017) (Egnell, et al., 2020). Het label moet gepresenteerd worden op een manier die een impact heeft op het aankoopgedrag van consumenten. De geesteswetenschappen moeten onderzoeken hoe ook moeilijker bereikbare groepen, beïnvloed kunnen worden. Een brede implementatie moet mogelijk gemaakt worden door het beleid en door wetgeving, consumenten moeten correct geïnformeerd worden over dit label en campagnes moeten mensen aanzetten om oog te hebben voor het label. Hier spelen de gedragswetenschappen hun rol (Geïnterviewde_4, 2020).

1.3 One Health

Het onderliggende idee in dit werk is het “One Health” principe. Dit principe stelt dat de gezondheid van mens en dier en hun respectievelijke sociale en ecologische context verbonden zijn met elkaar (Keune & Assmuth, 2018). Dit principe is een basis voor het aanpakken van complexe en globale problemen.

De WHO gebruikt One Health als kader bij het opzetten en implementeren van onderzoek, programma's, beleid en wetgeving wanneer samenwerking tussen actoren uit verschillende sectoren nodig is (WHO, 2020). De FAO rapporteerde dat One Health een goed kader vormt voor het aanpakken van onder andere dierenwelzijn, voedselveiligheid, duurzame landbouwpraktijken en antibioticaresistentie (FAO, 2011). Ook de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu kiest voor de One Health benadering (FOD Volksgezondheid, 2016) (Delanoy, 2019).

Afbakening probleemstelling

Om een geïntegreerd en duurzaam voedingsbeleid te bekomen, is het noodzakelijk om alle beleidsniveaus en -domeinen, de voedingsindustrie, wetenschappers, ngo's, sociale partners en burgers te betrekken (European Commission, 2020). Er is daarom bewust gekozen om geen afbakening te maken binnen deze voedingsketen, en te trachten alle schakels - 'van boer tot bord' – mee te nemen.

Er wordt evenwel een geografische afbakening gemaakt door te focussen op Vlaanderen. In de beleidsnota van minister Hilde Crevits voor de regeerperiode 2019-2024 wordt de ambitie geponeerd om een Vlaams voedingsbeleid uit te tekenen (Crevits, 2019). Het is duidelijk dat Vlaanderen geen op zichzelf staand voedingssysteem vormt, en sterk beïnvloed wordt door onder andere de EU en de VN. Initiatieven van deze actoren worden dan ook besproken, specifiek de (mogelijke) impact ervan binnen de Vlaamse context. Het is de uiteindelijke bedoeling om een analyse te maken van de mogelijkheden en moeilijkheden voor een voedingsbeleid op Vlaams niveau.

Een tweede afbakening vormt deze in de tijd. In wat volgt wordt getracht om de huidige situatie met de recente ontwikkelingen weer te geven. De Farm-to-Fork strategie bijvoorbeeld, werd op 20 mei 2020 voorgesteld in de Commissie (European Commission, 2020). De komende maanden worden heel wat ontwikkelingen verwacht. In het najaar zal minister Crevits officieel haar project opstarten, de SALV komt waarschijnlijk na de zomer met een advies, de hervorming van het GLB staat momenteel in de steigers en over de Farm-to-Fork strategie zal de komende maanden door de Raad en het Parlement een compromis gezocht worden (Geïnterviewde_2, 2020) (Geïnterviewde_6, 2020) (European Commission, 2020).

Op basis hiervan wordt de volgende onderzoeksvraag vooropgesteld: "Een geïntegreerd en duurzaam voedingsbeleid voor Vlaanderen: waar staan we en wat zijn de mogelijkheden?".

1 Definities

1.1 Duurzaam voedingssysteem en duurzame voeding

Een voedingssysteem omvat alle stappen van de productie tot de consumptie van voeding (Kabinet van Geert Bourgeois, 2015). Het doel van een duurzaam voedingssysteem is iedereen van voldoende en veilig voedsel voorzien, zonder op de grenzen van het ecosysteem te botsen. De Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (FRDO) stelde een definitie op voor een duurzaam voedingssysteem (FRDO, 2010):

“Een duurzaam voedingssysteem garandeert het recht op voedsel, respecteert het principe van voedselsoevereiniteit, zorgt voor voldoende en gezond voedsel voor iedereen tegen een aanvaardbare prijs en zorgt ervoor dat de eindprijs van een product niet alleen alle productiekosten, maar ook alle externe sociale en milieukosten internaliseert. Dit systeem gebruikt grondstoffen en hulpbronnen ‘at their rate of recovery’ en respecteert de culturele eigenheid van voeding. Alle actoren uit de keten en de overheid moeten een bijdrage leveren om dit mogelijk te maken.”

Door de Food and Agriculture Organization (FAO) van de UN wordt duurzame voeding gedefinieerd als volgt (FAO, 2014):

“Duurzame voeding heeft een lage impact op het milieu, draagt bij tot voedselzekerheid en voedselveiligheid en garandeert een goede gezondheid voor huidige en toekomstige generaties. Het gaat om een eetpatroon dat de biodiversiteit en ecosystemen respecteert en cultureel aanvaardbaar is. Het is een voedingswijze die openstaat voor iedereen, rechtvaardig is en economisch haalbaar. Het is voedzaam, veilig en gezond en maakt optimaal gebruik van de natuurlijke grondstoffen en de menselijke hulpbronnen.”

1.2 Een geïntegreerd voedingsbeleid

Gezien de veelheid aan actoren, is het belangrijk alle beleidsdomeinen en beleidsniveaus samen te brengen in een voedingsbeleid (Loots, 2019). Horizontale integratie vraagt om een éénvoudig beleid binnen alle betrokken beleidsdomeinen. Verticale integratie betreft alle actoren in de voedingsketen in de vorming van een visie.

2 Visies van de verschillende actoren

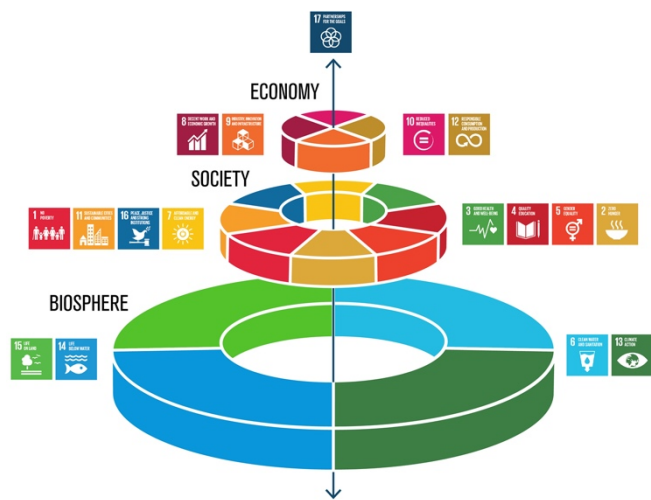
2.1 Verenigde Naties

In 2015 werden de 17 SDGs door alle 193 staten die lid zijn van de VN goedgekeurd (United Nations, 2019). De doelen die in elke SDG werden vooropgesteld, moeten tegen 2030 gehaald worden en vragen een holistische aanpak. Samenwerking en coherentie tussen alle actoren staan hierbij centraal. Het thema “voeding” vormt één van de kapstokken van de SDGs, 12 van de 17 SDGs bevatten indicatoren die sterk gelinkt zijn met voeding (zie Figuur 1) (SUN, 2017). Ban Ki Moon zei hierover: “Voeding zorgt voor en is een

Figuur 1 - De twaalf SDGs die gelinkt zijn aan voeding (SUN, 2017).

indicator van ontwikkeling. Verbeterde voeding zorgt voor progressie op vlak van gezondheid, onderwijs, tewerkstelling en de reductie van armoede en ongelijkheid. Het kan de basis leggen voor vreedvolle, veilige en stabiele maatschappijen” (Akinyele, Olaniyan, & Oriaje, 2019). Een alternatieve interpretatie van de link tussen het voedingsstelsel en de SDGs werd door Rockström en Sukhdev uitgewerkt (Rockström & Sukhdev, 2016). Zij zien respectievelijk de economie en de maatschappij als onderdeel van de biosfeer (zie Figuur 2). Deze “huwelijkstaart” toont dat het bereiken van bepaalde doelstellingen nodig is om de andere doelstellingen te halen en focust op de sociale en ecologische grenzen.

Figuur 2 - Link tussen voeding en de SDGs weergegeven in het “huwelijkstaart”-model (Rockström & Sukhdev, 2016).

Er wordt van de lidstaten verwacht de SDGs op nationaal niveau te bereiken. De verantwoordelijkheid ligt dus bij de nationale en regionale overheden voor het opstellen van beleid en wetgeving, het vrijmaken van budget, het al dan niet monitoren en het evalueren van de doelstellingen.

Voeding is een brede problematiek, die over honger, gezondheid, milieu en klimaat, economische groei, voedselzekerheid, gelijkheid, vrede, samenwerking en toegang tot sanitair en proper water gaat. De SDGs weerspielen de interdisciplinaire benadering die nodig is (IFPRI, 2016).

Zo waarschuwt het International Food Policy Research Institute (IFPRI) dat de volksgezondheid van elk land enorme uitdagingen te wachten staat door slechte voedingspatronen (IFPRI, 2016). Ze schatten de progressie van negen malnutrition parameters in: over- en ondergewicht (stunting en wasting) bij kinderen, exclusieve borstvoeding gedurende zes maanden, diabetes, bloedarmoede bij vruchtbare vrouwen en obesitas (IFPRI, 2019). Vooral de toenemende bloedarmoede (16,2% in 2016 tegenover 12,7% in 2000), obesitas (23,1% van de mannen en 21% van de vrouwen) en lage geboortegewichten (7,3%) vormen in België een probleem (Health Data, 2017) (Global Health Observatory (WHO), 2020). Hoge bloeddruk neemt af in prevalentie. Onze inname van zout, bewerkt en rood vlees, verzadigd vet en gezoete dranken moet lager. We moeten meer fruit, noten en zaden, groenten en volkoren producten consumeren.

Het uitzetten van een duurzaam en geïntegreerd voedingsbeleid is een belangrijke stap in het bereiken van de doelstellingen binnen de SDGs.

2.2 EU

2.2.1 Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (afgekort GLB, Common Agriculture Policy of CAP) werd in 1962 ingevoerd om ondersteuning te bieden aan landbouwers, de productiviteit van te verbeteren, voeding veilig en betaalbaar te houden, landbouwers een eerlijk inkomen te garanderen en het klimaat te beschermen (Europese Commissie, 2019). In 2018 werd bijna 59 miljard euro (ongeveer 37% van de totale EU-begroting) geïnvesteerd in steunmaatregelen zoals inkomenssteun, marktmaatregelen om discrepanties tussen vraag en aanbod te overbruggen en plattelandsontwikkelingsmaatregelen.

Een hervorming van het GLB wordt momenteel geconcretiseerd, en moet in werking treden in 2021 (Communicatie Landbouw en Visserij, 2020). Deze hervorming moet het beleid vereenvoudigen en flexibeler maken, en ambitieuzer zijn wat betreft klimaat en milieu. Er zal wel meer verantwoordelijkheid gelegd worden op nationaal niveau – bijvoorbeeld door de

invoer van ecoregelingen – en ook het budget wordt kleiner (Europese Commissie, 2017).

Negen doelstellingen worden vooropgesteld:

- Een eerlijk inkomen voor landbouwers;
- Het verhogen van het concurrentievermogen;
- Het herstellen van het machtsverwicht in de voedselketen;
- Het tegengaan van klimaatverandering;
- Zorg voor het milieu;
- Het beschermen van landschappen en biodiversiteit;
- Het bevorderen van de generatiewissel;
- Het vitaal houden van platteland;
- Het garanderen van kwalitatieve voeding en het beschermen van de gezondheid.

De laatste doelstelling gaat specifiek over voeding en zoekt een win-win tussen economie en milieu, door in te zetten op productie en marketing (DG Agriculture and Rural Development, 2019). Verschillende ondersteuningsmaatregelen kunnen ingezet worden, onder andere labels en technologie (bijvoorbeeld QR-codes) en beïnvloeding van de marktwaarde (bijvoorbeeld door directe verkoop, promotie, makelaars en openbare aanbestedingen).

Een internationale groep van meer dan 3600 wetenschappers hebben een tienpuntenplan ondertekend dat de hervorming van het GLB gekritiseerd (Pe'er, et al., 2020). Ze willen een focus op biodiversiteit, voedselzekerheid en klimaatmitigatie en kaarten aan dat het subsidiesysteem natuurinclusieve landbouw niet stimuleert.

Het GLB kan een duurzaam voedingsbeleid ondersteunen, een grondige afstemming tussen het GLB en dat voedingsbeleid is evenwel noodzakelijk.

2.2.2 FOOD 2030

FOOD 2030 is een project dat in 2015 werd opgezet door de Europese Commissie, in navolging van de SDGs (Europese Commissie, 2019). FOOD2030 moet onderzoek en innovatie meer richten op voeding en voedselveiligheid, om beleidscoherentie te versterken. Jaarlijks wordt een evenement georganiseerd om de dialoog tussen wetenschap en politiek te versterken. FOOD2030 vertrekt vanuit vier prioriteiten:

- Duurzame en gezonde voedingspatronen, met betaalbare en veilige voeding die voor iedereen beschikbaar is. Er wordt gefocust op hongersnood en ondervoeding, voedselveiligheid, dieët-gerelateerde niet-overdraagbare ziekten en het aanmoedigen van consumenten om een duurzaam en gezond voedingspatroon te ontwikkelen.
- Klimaatvriendelijke en duurzame, ecologische voedingssystemen. Natuurlijke hulpbronnen en ecosystemen moeten beschermd en op een duurzame manier gebruikt worden.

- Circulaire voedingssystemen die efficiënt gebruik maken van hulpbronnen. Het gaat hier onder meer om het minimaliseren van voedselverlies en -afval.
- Innovatie en versterken van gemeenschappen leidt onder andere tot nieuwe businessmodellen, nieuwe goederen en diensten, meer en betere jobs en sterkere economieën, en dit op een verantwoorde en ethische manier. Een betere samenwerking tussen industrie, producenten, markten en wetenschappelijk onderzoek moet zorgen voor eerlijke prijzen en handel, duurzaamheid en inclusiviteit.

2.2.3 Green Deal en de Farm-to-Fork strategie

De Green Deal moet de EU duurzaam en klimaatneutraal maken (European Commission, 2019). Klimaatverandering wordt door de EU beschouwd als de grote uitdaging voor de toekomst, maar ook als een opportuniteit om een duurzame, groene en rechtvaardige (energie)transitie te bekomen. De Green Deal moet de nieuwe groeistrategie van de EU worden. Drie doelen worden vooropgesteld: een duurzaam investeringsplan, een Europese klimaatwet en een fonds voor een rechtvaardige transitie (European Commission, 2019).

Onderdeel van deze Green Deal is de Farm-to-Fork strategie, dat voedingssystemen moet verduurzamen (European Commission, 2019) (European Union, 2020). De strategie wil een collectieve aanpak in de hand werken, die alle bestuursniveaus, de voedingsindustrie, ngo's, sociale partners, wetenschappers en burgers betreft. Dit moet een positieve impact hebben op de volksgezondheid, het concurrentievermogen en het milieu (Europese Commissie, 2020).

De strategie stelt volgende doelstellingen voor tegen 2030 (Europese Commissie, 2020):

- Duurzame voedingsproductie: het verlagen van de milieu- en klimaatimpact van de productie; eerlijke economische rendementen voor primaire producenten; het gebruik en de risico's van chemische pesticiden met 50% verlagen; het gebruik van mest met 20% reduceren en nutriëntverliezen met 50% reduceren; de verkoop van antimicrobiële middelen voor vee en aquacultuur met 50% verminderen; 25% biolandbouw; het verbeteren van dierenwelzijn en het promoten van duurzame en innovatieve bedrijfsmodellen en circulaire economie. Hiertoe zullen onder andere de richtlijn duurzaam gebruik van pesticiden en de regelgeving omtrent dierenwelzijn en gewasbeschermingsmiddelen herbekeken worden en zal via wetgeving de positie van primaire producenten versterkt worden.
- Duurzame voedingsverwerking, handel, horeca en foodservice: de beschikbaarheid en betaalbaarheid van gezonde en duurzame opties verbeteren door duurzame productiemethoden en circulaire bedrijfsmodellen te promoten. Hiertoe zal onder andere ingezet worden op het herbekijken van maximale hoeveelheden voor bepaalde nutriënten

en handelsnormen; het beperken van fraude en het verplichten van duurzame bedrijfsstrategieën.

- Duurzame consumptie: gezonde en duurzame voedingspatronen promoten door de beschikbaarheid en betaalbaarheid van duurzame en gezonde voeding te verbeteren. Er zal worden ingezet op informeren, een omkadering voor labels en een herkomstaanduiding, duurzame inkoop en het aanmoedigen van fiscale maatregelen.
- Het terugdringen van voedselverlies en het halveren van voedselverspilling op het niveau van retail en consumptie. Hiertoe zal de wetgeving omtrent vervaldata herbekeken worden en zullen er doelstellingen omtrent voedselverspilling opgesteld worden.

Het lijkt onlogisch dat het GLB, een belangrijk beleidsinstrument in deze strategie, eerst hervormd wordt en dat pas twee jaar later de F2F-strategie werd ontwikkeld. De Commissie geeft aan de nationale actieplannen te willen beoordelen op basis van de Green Deal, het valt af te wachten hoe dit in de praktijk zal worden uitgewerkt (Geïnterviewde_5, 2020).

In 2023 zal de F2F-strategie door de Commissie worden herbekeken.

2.2.4 Scientific Advice Mechanism (SAM) van de Europese Commissie

Het SAM is samengesteld uit de groep van zeven Chief Scientific Advisors, het Scientific Advice for Policy by European Academies (SAPEA) consortium en het secretariaat in het Onderzoek en Innovatie Departement van de Commissie (Group of Chief Scientific Advisors, 2015). Op basis van onder andere experts en stakeholders, worden onafhankelijke wetenschappelijke adviezen uitgewerkt.

In maart 2020 publiceerde het SAM een wetenschappelijke opinie over de overgang naar een duurzaam voedingssysteem (Group of Chief Scientific Advisors, 2020). Daarin werd gesteld dat de milieudruk op biodiversiteit, bodems, water en lucht moet afnemen, voedselverlies en -verspilling beperkt moeten worden en dat ons voedingspatroon gezonder en duurzamer moet. Dit terwijl de opbrengst en efficiëntie ten minste behouden moet blijven. Opvattingen over hoe dit bereikt kan worden, komen voornamelijk vanuit de sociale wetenschappen.

Figuur 3 – Een duurzaam voedingssysteem volgens het SAM, gebaseerd op de definitie van de FAO (FAO, 2014) (Group of Chief Scientific Advisors, 2020).

Voeding moet volgens het SAM beschouwd worden als een gemeenschappelijk goed, beleidsmaatregelen moeten steeds rekening houden met sociale, economische en milieuaspecten (zie Figuur 3). Een geleidelijke transitie moet zorgen voor een geïntegreerd voedingsbeleid over alle EU-beleidsdomeinen, op basis van gezamenlijke duurzaamheidsdoelen. Het SAM vindt dat de EU een voortrekkersrol moet innemen, te beginnen met de beleidsdomeinen waar de EU bindende wetten voor kan opleggen. Economische instrumenten en investeringen moeten het voedingsbeleid ondersteunen. De Europese Commissie moet de rol van bemiddelaar opnemen om alle beleidsniveaus te verenigen, bijvoorbeeld door een participatief multi-stakeholder forum. De Commissie kan ook het opschalen of uitwisselen van goede initiatieven en pilootprojecten op alle niveaus faciliteren, monitoren en ondersteunen.

Er moet aandacht zijn voor alle actoren in de voedingsketen, en toegankelijke, transparante en vergelijkbare informatie die ook consumenten moet aanzetten om gezonde en duurzame keuzes te maken.

2.3 Federaal

2.3.1 FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de voedselketen en Leefmilieu

Het directoraat-generaal (DG) Dier, Plant en Voeding dat onder het FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de voedselketen en Leefmilieu valt, werkt gezondheidsregels omtrent voedingsmiddelen uit (FOD Volksgezondheid, 2016). Wetenschappelijke beleidsondersteuning komt vanuit Sciensano en de Hoge Gezondheidsraad, het FAVV voert de controles omtrent voedselveiligheid uit.

Het DG neemt deel aan verschillende interdepartementale projecten, waaronder een project dat de wetgeving rond samenstelling van voedingsmiddelen herbekijkt. Onderdeel van het DG is de Adviesraad inzake voedingsbeleid en gebruik van andere consumptieproducten, dat in overleg treedt met consumentenorganisaties en de voedingssector (DG Dier, Plant en Voeding, 2018) (FOD Volksgezondheid, 2016). Zo heeft het DG met de voedingsindustrie het Convenant Evenwichtige Voeding afgesloten, om de consumptie van suikers en vetten te verlagen en van volle granen en vezels te verhogen. In kader daarvan legt Sciensano een database aan van de voedingswaarden van producten. Verder maken de Nutri-Score en campagnes rond borstvoeding onderdeel uit van het beleid, dat beschreven staat in het Federaal Voedings- en Gezondheidsplan.

De FOD Volksgezondheid werkt beleid uit volgens het “One World, One Health” perspectief (Delanoy, 2019) (FOD Volksgezondheid, 2016).

2.3.2 FAVV

Het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (FAVV) organiseerde in 2016 een symposium over voedselveiligheid binnen een duurzame voedingsketen (FAVV, 2016). Omtrent voedselveiligheid is er een uitgebreid wetgevend kader.

Het FAVV houdt zich onder andere bezig met productverantwoordelijkheid, dit omvat onder meer houdbaarheidsdata, communicatie over productieprocessen, bewaaromstandigheden, herkomst en de bijdrage van producten aan een gezond eetpatroon. Wanneer de bestaande eisen rond voedselveiligheid in een duurzaam kader geïmplementeerd worden, komen verschillende knelpunten aan het licht.

Wat betreft houdbaarheidsdata moet er een evenwicht gevonden worden tussen voedselveiligheid en voedselverspilling (SciCom, 2014). Nieuwe eiwitbronnen zoals bijvoorbeeld insecten, vereisen veiligheidsevaluaties van de Hoge Gezondheidsraad en het Wetenschappelijk Comité (SciCom). Ook het nuttig aanwenden van reststromen, geeft moeilijkheden. Zo kunnen abrikozenpitten gebruikt worden in marsepeinproductie, maar consumptie van deze pitten kan blauwzuurvergiftiging veroorzaken (Federal Institute for Risk Assessment, 2015). Bij het optreden van calamiteiten in een productieproces wordt voor voedselveiligheid doorgaans de volledige productielijn vernietigd, hoewel dit niet altijd strikt noodzakelijk is. Om de duurzaamheid te verhogen, zou elke casus afzonderlijk beoordeeld moeten worden. In de praktijk zijn echter niet altijd de nodige tijd en middelen beschikbaar. Ook het doneren van voedseloverschotten aan voedselbanken vormt een knelpunt (FAVV, 2015) (Goubert, 2016). De strikte regelgeving omtrent voedselveiligheid en -kwaliteit bemoeilijkt het herverdelen van voedselresten, waardoor voedselverliezen beperkt worden. Het transport van onder andere bederfbare, gekoelde producten is erg complex.

2.3.3 Federale Raad Duurzame ontwikkeling

In 2008 stelde de FDRO een advies op omtrent duurzame voedingssystemen (FRDO, 2010). In dit advies worden een aantal aanbevelingen gedaan omtrent onderzoek, mogelijke strategieën en beleidsmaatregelen. Dit moet leiden tot een lange termijnvisie en een nationaal en beleidsoverschrijdend platform dat de transitie begeleidt. De FRDO wil een coherent beleid met voldoende ondersteuning van en voor bedrijven; aandacht voor een wereldwijd duurzaam landbouw- en visserijmodel; eerlijke, transparante prijzen en lonen; goede werkomstandigheden en een betere afstemming van vraag en aanbod. Indien nodig moet

gebruik worden gemaakt van marktregulerende maatregelen. Reeds bestaande initiatieven – zoals korte keten initiatieven, bio- en seizoensproducten, geïntegreerde teelt en recyclage – moeten versterkt worden, in combinatie met promotie rond evenwichtige eetpatronen.

Er werd binnen het FRDO geen akkoord bereikt over onder andere pesticidengebruik, schadelijke voedingsmiddelen zoals additieven en endocrienverstoorders, kindermarketing en het gebruik van palmolie.

2.4 Vlaamse regering

2.4.1 Visie 2050

De SDGs werden door de Vlaamse Regering in 2015 verwerkt tot Visie 2050 (Kabinet van Geert Bourgeois, 2015). Dit moet leiden tot veilige, evenwichtige, gezonde, betaalbare en voldoende voeding voor iedereen zonder dat natuurlijke hulpbronnen erop achteruitgaan. Grondstoffen moeten optimaal gebruikt worden, zonder voedselverlies of -verspilling en met aandacht voor dierenwelzijn. Vlaanderen wil specifiek inzetten op innovatie om duurzame en kwalitatieve voeding te produceren, met een positief effect op de economie. Daarvoor is samenwerking tussen alle schakels prioritair. Ook de consument moet zijn voedingspatroon aanpassen, in het licht van zijn gezondheid en die van het milieu.

Innovaties worden verwacht onder andere in de precisielandbouw en in de aqua-, aero- en hydrocultuur. Een ecosysteembenadering is nodig om bodems en water duurzaam te gebruiken. Genetica moet helpen om ziektes beter te beheersen en eigenschappen van gewassen te beïnvloeden. Onderzoek zal zorgen dat synergiën binnen het ecosysteem beter benut kunnen worden, bijvoorbeeld door kringlopen te sluiten, nutriëntenlekken in te perken en ketens korter te maken. Ecologische en socio-economische problemen hangen samen, samenwerking tussen wetenschappers en socio-economische actoren is nodig.

Verder wordt verwacht dat functionele voeding – op maat van de specifieke behoeften van het individu – nieuwe perspectieven biedt voor de consument.

Een afwegingskader moet een duidelijk beeld te geven van de mogelijke maatschappelijke keuzes met een invloed op het voedingssysteem en wie de verantwoordelijkheden ervoor moet dragen.

Systeemdenken, kennisco-creatie en transparantie zijn noodzakelijk om significante efficiëntiewinsten te behalen. Het beter informeren van consumenten, moet het bewustzijn vergroten en voedingsgewoonten bijstellen. Consumptiepatronen worden daarnaast ook bepaald door het aanbod, dat ook een werkpunt vormt.

De systeembenadering moet de milieu-impact verminderen, onder andere door de efficiëntie te verhogen zodat de afhankelijkheid van grondstoffen daalt; onderzoek naar alternatieve eiwitbronnen; en een multifunctioneel gebruik van ruimte.

In Vlaanderen wordt sterk ingezet op de export van landbouwproducten. De streekproducten, eetcultuur en het vakmanschap worden als een troef beschouwd.

2.4.2 Beleidsnota minister Crevits

De beleidsnota van minister Hilde Crevits, minister van onder andere Landbouw, kondigt een voedingsbeleid aan als operationele doelstelling (Crevits, 2019). Ze wil met het Departement Landbouw en Visserij het voortouw nemen in de transitie naar een duurzaam voedingssysteem en de totstandkoming van een geïntegreerd Vlaams voedingsbeleid sturen en bespoedigen. Ze wil samenwerken met alle relevante beleidsdomeinen, -niveaus en stakeholders. De basis is duurzame, gezonde, veilige en voldoende voedsel tegen een correcte prijs voor de volledige voedingsketen. Minister Crevits zal een voedseltop organiseren, om een gedragen beleidsvisie en -strategie te ontwikkelen. Het project start officieel in het najaar (Geïnterviewde_2, 2020). Minister Crevits wil, ook op Europees niveau, een voortrekkersrol opnemen.

2.4.3 Engagementsverklaring “Samen tegen Voedselverlies”

In 2014 ondertekenden de Vlaamse regering en ketenpartners FEVIA, Boerenbond, Comeos Vlaanderen, Horeca Vlaanderen en OIVO de engagementsverklaring “Samen tegen Voedselverlies” (Vlaamse Regering, 2014). Daaruit ontstond het Vlaams Ketenplatform Voedselverlies, ondersteund door minister Schauvliege (Omgeving en Landbouw en Visserij), en minister Homans (Binnenlands bestuur, Gelijke Kansen en Armoedebestrijding) (Vlaams Ketenplatform Voedselverlies, 2015). Daaruit volgde het actieplan “Ketenroadmap voedselverlies”. Dit actieplan moet tegen 2020 voedselverliezen met 15% verminderen, onder andere door in te zetten op opleiding, samenwerking, sensibilisering, schenkingen en onderzoek.

2.5 Vlaamse overheid

2.5.1 Speerpuntcluster AgriFOOD (Flanders' Food)

Flanders' Food is een vzw die werd opgericht door een aantal Vlaamse voedingsbedrijven en FEVIA (Federatie van de Belgische voedingsindustrie) Vlaanderen (Flanders' Food, 2020). Het is een platform dat via innovatie de agrovoedingsindustrie competitiever en duurzamer wil maken. De nadruk ligt op het vergaren van wetenschappelijk en technologische kennis, met

als doel bedrijven te inspireren en informeren, kennis te implementeren, innovatie te faciliteren en actoren samen te brengen.

Sinds 2018 is Flanders' Food opgegaan in de speerpuntcluster AgriFOOD, dat naast Flanders' Food ook bestaat uit lidbedrijven, partnerorganisaties, lidkennispartners en het VLAIO (Vlaams Agentschap Innoveren en Ondernemen) (Flanders' Food, 2017) (Speerpuntcluster AgriFOOD). De strategie vertrekt nu vanuit drie economische drivers: het verhogen van competitiviteit, het opnemen van sociale en maatschappelijke verantwoordelijkheden en het implementeren van een geïntegreerd en geconnecteerd agrovoedingssysteem. Om dit te bewerkstelligen, werden vier strategische doelstellingen uitgewerkt:

- Strategisch langetermijnonderzoek moet kennis verbreden. Het onderzoek vertrekt vanuit de wens om een veerkrachtig en duurzaam agrovoedingssysteem op te zetten, dat competitief is op de wereldmarkt en een gezond voedingspatroon in de hand werkt.
- Bedrijfsondersteuning moet ervoor zorgen dat kmo's en andere bedrijven met een beperkte mogelijkheid tot R&D actief willen deelnemen aan onderzoek. Verschillende activiteiten zoals opleidingen, demonstraties en collectieve onderzoeksprojecten, moeten zorgen voor de verspreiding van kennis.
- Bedrijven en startups in contact brengen met commerciële partners, zoals technologie-aanbieders, leveranciers en consultants om kennis te concretiseren in het bedrijfsleven.
- Linken leggen binnen het agrovoedingssysteem – tussen producenten, voedingsindustrie en de retail – en met complementaire sectoren, zoals de gezondheidssector, technologieleveranciers en de verpakkingsector.

Onderzoek dat momenteel loopt, gaat bijvoorbeeld over substituenten voor palmolie en pathogenenbeheersing in vlees. Flanders' Food biedt begeleiding aan ieder bedrijf dat een vraag heeft rond innovatie. Verschillende subsidiesystemen moeten deze bedrijven verder helpen. De werkmiddelen van de speerpuntcluster AgriFOOD komen voor de helft uit subsidies van de Vlaamse overheid, de rest komt uit ledenbijdragen.

2.5.2 Het Vlaams Instituut Gezond Leven

De vzw Gezond Leven is een expertisecentrum en partnerorganisatie van het Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid (Gezond Leven, 2019). Gezond Leven brengt experts uit verschillende domeinen binnen de gezondheidszorg samen, en tracht Vlaanderen gezonder te maken met plannen en projecten. Per vijf jaar worden, na goedkeuring van de plannen, middelen uitgetrokken door de Vlaamse overheid.

2.5.3 VLAM

Het Vlaams centrum voor agro- en visserijmarketing (VLAM) zet campagnes op over onder andere lokale en seizoensgebonden producten, biolandbouw, voedselverlies en korte keten (VLAM, 2020). Het VLAM tracht via het Nutrition Information Center (NICE) te zorgen voor de verspreiding van wetenschappelijk onderbouwde informatie rond voeding en gezondheid naar consumenten en voedings- en gezondheidsprofessionals (VLAM, 2020). Het VLAM is geen onafhankelijke informatieverstrekker, maar een extern verzelfstandigd agentschap dat gefinancierd wordt door beroepsorganisaties uit de landbouw, tuinbouw, visserij en agroalimentaire sector (Departement Landbouw en Visserij, 2020). Ook “week van de steak-friet” en promotie voor de “Meesterlyck-ham” maken deel uit van hun campagnes.

2.5.4 VMM

De Vlaamse Milieumaatschappij staat in voor water- en luchtkwaliteit en milieureportering (VMM, 2020). Hun Milieurapport Vlaanderen (MIRA) rapporteert over de huidige milieutoestand en het milieubeleid en onderzoekt de impact van verschillende beleidsscenario's (Steertegem, 2020). Het MIRA moet zorgen voor wetenschappelijke onderbouwing van milieubeleid. Naast het energie- en het mobiliteitssysteem, wordt in het MIRA ook het voedingssysteem geanalyseerd.

De VMM waarschuwt dat alternatieven, zoals biolandbouw en korte-ketenhoeveverkoop, een niche blijven (VMM, 2018). Hoewel de interesse zeker toeneemt, zitten ze vaak nog in een testfase en hebben ze een klein marktaandeel. De VMM ziet heil in een co-evolutie, waarin de niches volwaardige alternatieven worden en het huidige systeem en zijn waarden transformeren (Van Lancker, Hubeau, & Marchand, 2018). De nadruk ligt hier op een verbonden en veerkrachtig systeem. Concreet wordt de aandacht gelegd bij structurele innovaties over de hele keten. Er worden duurzame oplossingen gezien in drie richtingen:

- Duurzamere voedingspatronen die bestaan uit meer plantaardige, lokale en seizoensgebonden producten en minder voedselverspilling. Een nieuw evenwicht tussen globale en lokale ketens en een coherent beleid op lange termijn zijn nodig. Dit zou bewerkstelligd kunnen worden door een voedingsbeleidsdomein, ondersteund door sensibilisering en het veranderen van de voedingsomgeving.
- Systeemveranderingen moeten productie en distributie verduurzamen, onder andere door te werken rond eco-efficiëntie, voedselverliezen en lokale en gesloten kringlopen. Dit vereist kennisontwikkeling en financiële middelen, die eenvoudiger beschikbaar moeten zijn. Samenwerking kan milieuwinsten vergroten en kosten beter verdelen, bijvoorbeeld door het valoriseren van voedselverliezen als veevoeder of meststof.

- Het onderzoeken van het effect van agro-ecologische principes, multifunctionele diensten en grondgebruik in alternatieve voedingssystemen, zoals bos- en biolandbouw.

Het MIRA focust op een aantal indicatoren binnen het voedingssysteem, die belangrijke kenmerken, milieuïmpacten en innovaties representeren. Hieronder vallen vleesconsumptie, koolstofvoetafdruk van voedingsmiddelen, eco-efficiëntie en biolandbouw.

2.5.5 SALV

De Strategische Adviesraad Landbouw en Visserij brengt advies van 19 middenveldorganisaties, onafhankelijke experts en lokale overheden over aan de Vlaamse Regering en het Vlaams Parlement (SALV, 2018). De SALV moet interactief beleid bevorderen en wordt gefaciliteerd door de Vlaamse Overheid. Onder andere het Algemeen Boerensyndicaat, de Boerenbond, Bond Beter Leefmilieu en Natuurpunt, Rikolto, Fevia en UNIZO zijn lid. Sinds dit jaar is er een permanente werkcommissie rond voedingsbeleid (Geïnterviewde_6, 2020). Een advies wordt verwacht na de zomer.

2.5.6 FIT4FOOD2030

FIT4FOOD2030 moet zorgen door de implementatie van het FOOD2030 beleidskader (EUFIC, 2018). Vlaanderen is één van de tien regio's met een FOOD2030 beleidslab, dat regionale stakeholders samenbrengt om het voedingssysteem te analyseren, en knelpunten en opportuniteiten te definiëren. De EU Think Tank vormt de link tussen het FOOD2030 platform en de Europese Commissie.

Het Vlaamse beleidslab maakt een inventaris op van beleidsinitiatieven, en zal centraal staan bij het opstellen van een beleids- en onderzoeksplan (Magnus & de Vos, 2018). De focus ligt op voeding en gezondheid. De eerste bijeenkomst vond plaats in juni 2018. Sindsdien werd een onderzoeksagenda met de voornaamste, volgens de stakeholders, onderzoekstopics voor de komende jaren opgesteld. Ook financierders, zoals het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek en het Agentschap Innoveren en Ondernemen, werden hierin betrokken in de hoop hen te motiveren om financiering meer te koppelen aan breedgedragen onderzoeksagenda's.

2.6 Gemeenteraad Vlaamse Steden

Ook op lokaal niveau wordt ingezet op voedingsbeleid. Stad Gent heeft zeven jaar een voedselstrategie, "Gent en Garde" genaamd (Stad Gent, 2020) (Geïnterviewde_7, 2020). In december 2019 mocht de stad daarvoor de "Global Climate Action Award" van de VN in ontvangst nemen (Heyse, 2019) (Nimmegeers, 2019). Stad Gent zet in op de volledige voedselketen, door korte keten initiatieven te ondersteunen en voedselverspilling terug te

dringen. Gent werkt hiervoor in verschillende projecten samen met ondernemers en burgers. Zo werd “Foodsavers” opgezet, dat voedseloverschotten ophaalt in onder andere supermarkten en deze herverdeelt via armoedeorganisaties en sociale restaurants. Dit project zet bovendien in op sociale tewerkstelling (Foodsavers, 2020) (Torfs, 2020). Het “Restorestje” is een composteerbare doos die door 127 restaurants aangeboden wordt om overschotten mee naar huis te kunnen nemen (Stad Gent, 2020). Verder wordt er ingezet op vegetarische maaltijden in scholen, gratis fruitpluk en begeleiding bij gemeenschappelijke moestuinen. Een online platform brengt alle initiatieven rond duurzame voeding samen, en werkt bovendien als communicatietool (Dienst Milieu en Klimaat Stad Gent, 2020).

Ook andere Vlaamse steden – zoals Leuven met “Leuven2030”, Kortrijk met “Kortrijk Mangetout” en Brugge met “Bruggesmaakt” – hebben een duurzame voedselstrategie uitgewerkt (Jacobs, 2020) (Vanderschaeve, 2020) (Esquet, 2019). Brussel heeft “Good Food” als voedselstrategie (Leefmilieu Brussel, 2020). In de grote lijnen komt de aanpak van de verschillende steden overeen.

2.7 Middenveldorganisaties

Verschillende organisaties zetten zich in om beleidsvorming te beïnvloeden. Deze middenveldorganisaties verdedigen de belangen van verschillende stakeholders in het beleid. Bond Beter Leefmilieu (BBL), bijvoorbeeld, wil een transitie naar een duurzame en hernieuwbare samenleving bewerkstelligen door middel van beleidsbeïnvloeding, projecten, contact met organisaties en campagnes (De Meyer, 2020). BBL verenigt en vertegenwoordigt 126 organisaties en werkt rond vijf thema’s, waaronder voeding. Hun toekomstvisie draait rond gezond, lekker en lokaal eten waar de boer – die het landschap beheert en de natuur beschermt – een eerlijke prijs voor krijgt. Ons consumptiepatroon is meer plantaardig, biologisch, op kleinere schaal, minder intensief en met minder voedselverspilling.

De Boerenbond, bijvoorbeeld, verdedigt dan weer de belangen van boeren.

Verschillende strategische adviesraden leggen de brug tussen de Vlaamse overheid en de middenveldorganisaties. De adviezen zijn niet bindend, maar beslissingen tegen een advies moeten wel beargumenteerd worden (Vlaamse overheid, 2020).

2.8 Belgische voedingsindustrie

De voedingsindustrie vormt vanzelfsprekend een belangrijke schakel in de voedingsketen. Fevia, de federatie van de Belgische voedingsindustrie, wil zich inzetten voor duurzame groei in overleg

met alle actoren. Fevia zet in op zes expertisedomeinen: concurrentiekracht, werk en talent, milieu en energie, voeding en gezondheid, duurzaamheid en voedselveiligheid (Fevia, 2020). Binnen het domein duurzaamheid werden 76 concrete doelstellingen uitgewerkt, waarmee de voedingssector wil bijdragen aan de SDGs (Deryckere, 2014). Bedrijven moet deze doelstellingen zelf integreren in hun bedrijfsvoering. Fevia voorziet workshops en coaching (Fevia, 2017). De doelstellingen worden onderverdeeld in vier categorieën – welvaart, personen, maatschappij en planeet – met elk een aantal indicatoren. In Figuur 4 worden de indicatoren binnen de categorie “planeet” weergegeven.

INDICATOR	Eerste jaar beschikbaar		Laatste jaar beschikbaar		
	Jaar	Waarde	Jaar	Waarde	
Primaire energieverbruik	2000	39.515 TJ	2015	60.838 TJ	
Energieverbruik index/ productie-index	2000	100	2015	115	
Totale waterverbruik	2000	80,83 millions de m ³	2012	81,72 millions de m ³	
Waterverbruik index/productie-index	2000	100	2012	64	
Index van Moerman			2016	0,80	
Voedselverlies			2016	1,5 à 2,3 %	
PLANEET	CO ₂ -uitstoot	1990	3.040 kt	2015	2.151 kt
	CO ₂ uitstoot index/productie-index	1990	100	2015	37
	Aantal installaties voor hernieuwbare energie in voedingsbedrijven	2011	33	2016	129
	Emissies van organisch materiaal in afvalwater	2000	30 kt	2015	19,9 kt
	Hoeveelheid wegwerpverpakkingen aangegeven bij Fost Plus en Val-I-Pac	2000	696.723 t	2013	752.861 t
	Hoeveelheid herbruikbare verpakkingen aangegeven bij Fost Plus en Val-I-Pac	2000	1.630.973 t	2013	1.623.219 t
	% recyclage van verpakkingen	2008	78,9 %	2014	81,3 %

Figuur 4 - De indicatoren binnen de categorie "planeet" (Fevia, 2017).

De strategie “Verpakkingen2025” moet bedrijven aanzetten om te investeren in lichtere, efficiëntere en circulaire verpakkingen (Fevia, 2020). Fevia zet hiervoor sterk in op innovatie.

2.9 Consumenten

In 2014 peilde de Europese Commissie naar de mening van consumenten omtrent milieu (Europese Commissie, 2014). Daaruit bleek dat 88% van de bevroagden (tegenover 75% in 2011) zijn consumptiegedrag wil veranderen voor het milieu, ook wanneer dit wat meer kost. Europeanen achten het recycleren van afval, het verminderen van energieverbruik thuis en het gebruiken van openbaar vervoer de belangrijkste maatregelen. Nochtans is voeding naast mobiliteit en wonen de consumptiecategorie met de grootste impact op het milieu (Vercaesteren, et al., 2017). Consumenten schatten de impact van hun voedingspatroon dus niet correct in.

Ook het Departement Omgeving deed onderzoek naar consumentengedrag (GfK Belgium, 2017) (Departement Omgeving, 2018). Over de hele lijn kan worden besloten dat de meeste Vlamingen duurzamer proberen te consumeren. Het aantal onverschillige consumenten daalt (van 19,3% in 2012 naar 12,8% in 2017) en het aantal vastberaden consumenten stijgt (van 15,9% in 2012 naar 22,1% in 2017).

Consumenten lijken achter overheidsmaatregelen te staan. 76% van de ondervraagden vindt dat er een duurzaamheidslabel zou moeten zijn en 51% gaat akkoord met het idee van een taks die milieu-impact internaliseert. Ook hier bleken consumenten de milieu-impact van hun keuzes niet correct in te schatten. Wanneer gevraagd werd welke acties een verschil maken, belandde “minder of geen vlees eten” op de voorlaatste plaats van de acht categorieën. Dit terwijl vleesconsumptie de categorie is met de grootste milieu-impact. Er is bovendien een grote discrepantie tussen deze resultaten en het werkelijke gedrag van consumenten. Zo zegt 82% van de ondervraagden acties te ondernemen om voedselverspilling te vermijden. Nochtans wordt in een Vlaams huishouden per persoon gemiddeld 37 kg voedsel per jaar weggesmeten (Criel & Fleurbaey, 2019). De verklaring wordt gezocht in de voedingsomgeving, andere maatschappelijk doelen zoals de lokale economie en persoonlijk profijt zoals op financiële of gezondheidsaspecten.

Levuur deed in opdracht van de Vlaamse overheid in 2018 onderzoek naar de nood aan een referentiepunt milieuverantwoorde consumptie in Vlaanderen (Oers, Monbaliu, & Hongenaert, 2018). Daaruit bleek dat 82% van de stakeholders denken dat consumenten vaak tegenstrijdige informatie ontvangen en de milieu-impact van hun consumptiepatroon niet kunnen inschatten. Volgens de stakeholders is informatie omtrent milieu-impact erg versnipperd en moeilijk te verkrijgen. Onder de stakeholders was er een draagvlak voor een objectief referentiepunt rond milieuverantwoorde consumptie. Wat voor een instantie deze rol kan vervullen en wat de invulling moet zijn, ligt moeilijker. Uit de bevraging kwamen volgende invullingen naar voren:

- Informatie en richtlijnen over milieuverantwoorde consumptie op een effectieve manier naar consumenten communiceren, in samenwerking met stakeholders;
- Informatie over milieuverantwoorde consumptie verzamelen op één plaats en bruikbaar maken voor stakeholders;
- Kaders en inzichten ontwikkelen en verspreiden over gedragsbeïnvloeding, met de bedoeling professionals te ondersteunen in hun activiteiten.

3 Beleidsmaatregelen

Bindende beleidsmaatregelen, zoals juridische en economische maatregelen, zijn algemeen het meest effectief (Group of Chief Scientific Advisors, 2020) (SAPEA, 2020) (SAPEA, 2020). Juridische maatregelen omvatten het opleggen van een verbod, minimumvereisten en maximale toelatingen. Zo kunnen bijvoorbeeld bepaalde substanties verboden worden of producenten aangezet worden om hun productiemethoden te herzien. Economische maatregelen kunnen door middel van vergoedingen en belastingen respectievelijk duurzame praktijken belonen en kosten internaliseren.

Vrijwillige initiatieven en bottom-up burgerinitiatieven, zoals bijvoorbeeld rond afvalvermindering, kunnen een beleid versterken. Ze zijn echter niet effectief als enige of voornaamste aandrijver, ze kunnen niet zomaar opgeschaald of elders toegepast worden.

Consumenteninformatie in winkels, zoals bijvoorbeeld voedingslabels, zijn effectief in het vergroten van bewustzijn en het beïnvloeden van consumptiegedrag wanneer consumenten ermee vertrouwd zijn. Onafhankelijke certificering is belangrijk om het vertrouwen van consumenten te verkrijgen. Een overdaad aan informatie doet de effectiviteit dalen. Informerende beleidsmaatregelen zijn op zichzelf weinig effectief, maar hebben een belangrijke rol als onderdeel in een reeks beleidsmaatregelen. Hetzelfde kan gezegd worden over initiatieven rond communicatie en educatie.

Gedragsmaatregelen, zoals nudging, zijn bewezen efficiënt in het promoten van gezondere en duurzame keuzes wanneer ze in combinatie met andere maatregelen ingezet worden. De keuze van consumenten wordt echter door de volledige voedingsomgeving bepaald. Factoren zoals de prijs, smaak en voorkeur spelen ook een grote rol.

Een goed ontworpen combinatie van beleidsmaatregelen is het meest effectief, hoewel er onvoldoende onderzoek is over de juiste balans en interacties. Een voedingsbeleid moet daarom voorzien in gepaste monitoring, flexibel zijn en zich aanpassen aan de context.

In [Bijlage 10.1](#) worden de verschillende beleidsmaatregelen concreet besproken.

4 Methode

4.1 Literatuurstudie

De literatuurstudie werd uitgevoerd tussen november 2019 en april 2020. Eerst werd de visie van de verschillende actoren over voedingsbeleid bestudeerd en besproken, daarna de verschillende beleidsmaatregelen en hun mogelijke impact. Er werd steeds vertrokken van documentatie en rapporten vanuit overheden en bijhorende organisaties, geraadpleegd via hun officiële websites. Dit werd aangevuld met wetenschappelijke artikels en kritische benaderingen, die bekomen werden via verschillende zoekmachines, waaronder Google Scholar, Web of Science en Pubmed. Er werd hier steeds getracht om voor Vlaanderen of België relevante bronnen te vinden.

Een aandachtspunt betrof het raadplegen van recente bronnen, gezien de talrijke ontwikkelingen binnen het thema. De meeste bronnen dateren uit de laatste twee tot vier jaar.

4.2 Semigestructureerde interviews

Er werden acht experts uit verschillende domeinen geïnterviewd, tussen 25 maart en 19 mei 2020. De interviews werden afgenomen om een beter beeld te krijgen over wat er momenteel beweegt rond voedingsbeleid, wat er de komende maanden en jaren verwacht wordt en om de persoonlijke visie van de experts mee te kunnen nemen. De geïnterviewden, hun organisatie en hun functie worden weergegeven in Tabel 1. De namen van de geïnterviewden zijn geanonimiseerd.

Deze semigestructureerde interviews zijn vervolgens thematisch geanalyseerd om inzicht te krijgen op alle thema's die aan bod komen in de interviews. De literatuurstudie wordt gebruikt als bronmateriaal om de stellingen te bevestigen waar mogelijk. Dit is een kwalitatief onderzoek en dus onderhevig aan interpretatie en subjectieve betekenisverlening (Mortelmans, 2017). De geïnterviewden hebben wel de kans gekregen om de resultatensectie nog na te lezen.

Voor elk interview werd eenzelfde vragenlijst gehanteerd, die evenwel wat werd aangepast aan de expertise en achtergrond van de geïnterviewde:

- Ziet u heil in een geïntegreerd en duurzaam voedingsbeleid?
- Wat moet dit beleid inhouden?
- Hoe zou dit beleid tot stand kunnen komen?
- Welke departementen moeten hier een rol in spelen?
 - o Vindt u het logisch dat de eerste stap nu vanuit Departement Landbouw en Visserij wordt gezet?

- Op welk beleidsniveau kan een voedingsbeleid best uitgetekend worden volgens u?
 - o Welke rol is weggelegd voor Vlaanderen/voor België/voor de EU?
- Welke rol is weggelegd voor uw organisatie?
- Is er voldoende draagvlak voor een duurzaam en geïntegreerd voedingsbeleid?
 - o Hoe kan dit versterkt worden?
- Waar liggen de grootste drempels voor het uitrollen van een Vlaams voedingsbeleid?

Tabel 1 – De geïnterviewden, de organisatie waarvoor ze werken en hun functie binnen deze organisatie.

Geïnterviewde	Organisatie	Functie
Geïnterviewde_1	Boerenbond	Adviseur Klimaat, Energie en Duurzaamheid Studiedienst
Geïnterviewde_2	Departement Landbouw en Visserij	Beleidsadviseur, policy lab coördinator FIT4FOOD2030 Vlaanderen
Geïnterviewde_3	Departement Omgeving	Beleidsmedewerker Groene Economie en Milieuverantwoorde Consumptie
Geïnterviewde_4	Gezond Leven	Senior stafmedewerker inhoudelijke coördinatie voeding
Geïnterviewde_5	Permanente vertegenwoordiging van België aan de EU	Attaché Landbouw
Geïnterviewde_6	SALV	Beleidsmedewerker
Geïnterviewde_7	Stad Gent	Coördinator voedingsbeleid
Geïnterviewde_8	Vlaams Parlement, CD&V	Voorzitter van de Commissie Landbouw, Visserij en Plattelandsbeleid en burgemeester

De opzet van het onderzoek werd steeds voor de start van het interview uitgelegd, en alle geïnterviewden ondertekenden een informed consent (zie [Bijlage 10.2](#)).

De interviews werden afgenomen alvorens de F2F-strategie officieel werd voorgesteld, op 20 mei 2020 (European Union, 2020).

4.3 SWOT-analyse

Voor de SWOT-analyse wordt vertrokken vanuit de interviews en worden – ondersteund door de literatuurstudie – de sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen geanalyseerd (University of

Kansas, 1994-2020) (Vlaamse Overheid, 2020). Een dergelijke sterkte-/zwakteanalyse moet strategische planning en beleidskeuzes vergemakkelijken (MindTools, 2020). Het resultaat van de analyse wordt in een zogenaamde confrontatiematrix weergegeven (zie Tabel 2).

De SWOT-analyse wordt opgedeeld in interne en externe factoren. De interne factoren (de sterktes en zwaktes) bestaan uit middelen, kennis, bestaande projecten en initiatieven. De externe factoren (de kansen en bedreigingen) bestaan uit trends, economische en demografische elementen, wetgeving en de omgeving.

Tabel 2 - De confrontatiematrix (Vlaamse Overheid, 2020).

Intern Extern	Sterktes	Zwaktes
Kansen	Offensief: sterktes gebruiken om voordeel te halen uit kansen.	Ombuigen: kansen gebruiken om zwaktes te overkomen.
Bedreigingen	Defensief: sterktes gebruiken om bedreigingen te vermijden.	Overleving: zwaktes minimaliseren en bedreigingen vermijden.

Daarnaast wordt ook besproken hoe de geïnterviewden oordelen dat een duurzaam, geïntegreerd voedingsbeleid tot stand kan komen in Vlaanderen.

5 Resultaten

5.1 Interne analyse

5.1.1 Beleidsdomeinoverschrijdend netwerk duurzame voeding

In 2015 werd door een groep van een 25-tal ambtenaren het beleidsdomeinoverschrijdend netwerk duurzame voeding in het leven geroepen (Geïnterviewde_3, 2020) (Geïnterviewde_2, 2020). Het was de bedoeling alle kennis en initiatieven vanuit verschillende beleidsdomeinen en organisaties samen te brengen, en samen te werken aan het uitwisselen van kennis en het opstellen van een voedselnota. Dit was volgens Geïnterviewde_3 een belangrijke stap om samenwerking te stimuleren en een gedeelde ambitie en een draagvlak te ontwikkelen op ambtelijk niveau. Dit betekent natuurlijk nog niet dat er ook op politiek niveau een draagvlak is. Alle ambtenaren die lid zijn van deze groep, hebben bij het uitwerken van de ambtelijke aanzet voor hun voorgedijminister dezelfde accenten proberen te leggen en dezelfde zaken naar voren te schuiven. Hiervoor werd door de groep een gemeenschappelijke tekst uitgewerkt, in de hoop een mandaat te krijgen. De beleidsnota van minister Crevits heeft de werkgroep nu een duidelijker mandaat gegeven om samen te werken rond voedingsbeleid.

5.1.2 Prijsstrategieën

Geïnterviewde_3 acht in het huidige politieke bestel het invoeren van een taks op voeding niet mogelijk (Geïnterviewde_3, 2020) (Moens, 2019). De bevoegdheid hiervoor ligt op federaal niveau, maar op dat niveau lijkt een taks hem weinig zinvol (Bracke, 2014) (Gezond Leven, 2020). Voor een dergelijk initiatief vanuit de EU valt volgens Geïnterviewde_3 wel iets te zeggen, maar ook op dat niveau verwacht hij geen concreet voorstel. Een koolstoftaks die ook op voeding van toepassing is, zou er op termijn misschien wel kunnen komen. Daarmee wordt natuurlijk slechts één milieu-impact in rekening gebracht, wat een vertekend beeld kan geven (Keating, 2020) (Springmann, et al., 2018). Een bepaald product kan een lage koolstofvoetafdruk hebben, en daarom niet extra belast worden, terwijl het productieproces bijvoorbeeld erg waterintensief is.

Geïnterviewde_4 van Gezond Leven ziet in prijsstrategieën een goede manier om ongezonde en niet-duurzame keuzes minder aantrekkelijk te maken, en hoopt dat er in die richting toch mogelijkheden zijn (Geïnterviewde_4, 2020) (Gezond Leven, 2020). De opbrengsten van bijvoorbeeld een suikertaks zouden dan ingezet kunnen worden om onder andere gratis schoolmaaltijden te subsidiëren (Gezond Leven, 2017). Geïnterviewde_4 geeft aan dat het investeren van de opbrengsten in het voedingssysteem een voor Gezond Leven belangrijke randvoorwaarde is.

Geïnterviewde_1 van de Boerenbond ziet mogelijkheden in het toepassen van het Carbon Border Adjustment Mechanism – een voorstel voor een richtlijn binnen de Green Deal – op voeding (Geïnterviewde_1, 2020) (European Commission, 2020). Dit voorstel moet koolstoflekkages vermijden door een koolstofprijs in te voeren op producten die ingevoerd worden uit landen die minder streng zijn wat betreft emissies.

5.1.3 Innovatie

Geïnterviewde_1 vertelt dat de Boerenbond steeds probeert te benadrukken hoeveel er de laatste jaren reeds veranderd is in de landbouwsector (Geïnterviewde_1, 2020) (Beliën, 2019). De Boerenbond werkt samen met onder andere het ILVO, KULeuven en UGent en financiert ook onderzoek om innovatie te stimuleren, zo vertelt Geïnterviewde_1. Gezien de nood aan onderzoek en innovatie, acht Geïnterviewde_1 het erg goed dat minister Crevits de bevoegdheden Landbouw en Innovatie combineert.

Geïnterviewde_2 wijst op het probleem omtrent financiering van onderzoek (Geïnterviewde_2, 2020). Momenteel wordt onderzoek gefinancierd per project, zonder een traject of een visie op langere termijn. Geïnterviewde_2 tracht in het FIT4FOOD2030 project financierders zoals FWO en VLAIO warm te maken voor het koppelen van financiering aan een breed gedragen onderzoeksagenda, aangezien dit vanuit het beleid moeilijk te sturen valt (EUFIC, 2018). Geïnterviewde_2 kaart aan dat op het niveau van landbouwbedrijven innovatiemogelijkheden sterk samenhangen met eerlijke prijzen voor producten, en dus het inkomen van landbouwers. Wanneer er geen marge is om te investeren, stopt innovatie.

Wat betreft eco-efficiëntie zijn volgens Geïnterviewde_3 de grenzen stilaan bereikt (Geïnterviewde_3, 2020). Geïnterviewde_1 vertelt dat de milieu-impact per kilogram of liter de laatste jaren duidelijk verlaagd is voornamelijk door in te zetten op productieverhoging, en dat op dat vlak de marge voor een aantal producten ongeveer op is (Geïnterviewde_1, 2020) (MIRA, 2018). Op andere vlakken zijn er volgens haar zeker nog winsten te halen, bijvoorbeeld rond voedermaatregelen, genetische gemodificeerde organismen (ggo's) en rassenselectie (Curial, et al., 2018) (Europese Commissie, 2020). Geïnterviewde_1 denkt dat ggo's kunnen zorgen voor het op peil houden van de productie wanneer maatregelen, zoals deze voor mest- en pesticidengebruik, verder verstrengen. Efficiëntere rassen zouden dan gecombineerd kunnen worden met interessante producteigenschappen die de consumentenwaarde verhogen. In februari nog werd door een groep jonge wetenschappers in een open brief opgeroepen om wetgeving rond ggo's in de EU te versoepelen (Verbeecke, et al., 2020).

Geïnterviewde_1 vertelt dat in de praktijk nog niet ingezet wordt op voedersamenstelling, waarmee bijvoorbeeld methaanemissies van runderen teruggedrongen kunnen worden. Hiertoe werd in 2019 het Convenant “Entherische emissies rundvee” afgesloten tussen de overheid en actoren uit de volledige keten (Departement Landbouw en Visserij, 2019). Geïnterviewde_1 benadrukt dat onderzoek continu vooruitgang maakt en dat – ondanks verstrengde eisen, zoals bijvoorbeeld rond het gebruik van meststoffen – de productie op peil blijft. Dalende inputs, en dus een lagere milieu-impact, hoeven met andere woorden geen negatief effect te hebben op de opbrengsten.

Innovatie is eveneens nodig in de eiwittransitie, om nieuwe teelten af te stemmen op ons klimaat (van Diepen, et al., 2018). Er vallen ook hier belangrijke milieuwinsten te halen, op vlak van emissies, water-, land- en energiegebruik. Geïnterviewde_1 geeft aan dat landbouwers regelmatig al over de nodige vakkennis beschikken om nieuwe eiwitteelten te doen slagen, maar dat ze ook zeker moeten zijn van afname op de markt (Geïnterviewde_1, 2020). De keten kan volgens Geïnterviewde_1 meezoeken naar optimale rassen, naar welke soorten het interessantst zijn voor verwerking en naar manieren om ook bij de consument te geraken.

Ook Geïnterviewde_2 heeft het over het belang van een economische return (Geïnterviewde_2, 2020). Alternatieve eiwitteelten brengen vooralsnog minder op dan bijvoorbeeld het telen van tarwe, en er zijn ook nog bepaalde risico's aan verbonden. Zolang dit het geval is, zullen landbouwers alleen kiezen voor verandering wanneer er vanuit het beleid een compensatie is. Gezien het belang van de verdere ontwikkeling en groei van eiwitteelten, moet het beleid hier volgens Geïnterviewde_2 is voorzien.

Geïnterviewde_2 ziet, ook bij de vleesverwerkende industrie, het besef groeien dat onder andere insecten, algen en hybrideproducten mogelijkheden bieden (Geïnterviewde_2, 2020) (van Diepen, et al., 2018). Ook Flanders' Food gaat samen met bedrijven aan de slag rond productontwikkeling met oog voor duurzaamheid (Flanders' Food, 2019).

Geïnterviewde_5 vertelt dat er in Vlaanderen gewerkt wordt aan de groei van de biolandbouw, maar dat we historisch achter liggen op andere EU-lidstaten (Geïnterviewde_5, 2020) (Departement Landbouw & Visserij, 2018) (VMM, 2018). Het is mogelijk dat we door aankomende Europese wetgeving – bijvoorbeeld in de Farm-to-Fork strategie – in de problemen komen (European Commission, 2020). Geïnterviewde_8 zegt dat de biolandbouw veel lessen kan meegeven aan de traditionele landbouw, onder andere qua pesticidengebruik (Geïnterviewde_8, 2020). Verdere innovatie wat betreft alternatieven voor bepaalde gewasbeschermingsmiddelen is erg belangrijk, zo vult hij nog aan.

5.1.4 Labels

Mensen kunnen niet gedwongen worden om naar labels te kijken of hun keuze voor een product daarop te baseren. Uit onderzoek blijkt wel dat de Nutri-Score één van de meest gebruiksvriendelijke is wanneer er een zekere interesse is bij de consument, zo vertelt Geïnterviewde_4 van Gezond Leven (Geïnterviewde_4, 2020) (Gezond Leven, 2019). De Nutri-Score reduceert een complex gegeven als voeding echter tot vijf categorieën, wat betekent dat bepaalde compromissen moeten worden gesloten.

Lidstaten van de EU beslissen zelf of en welke voedingslabels ze willen gebruiken, en in België zijn alle bedrijven vrij om de Nutri-Score al dan niet te gebruiken (European Commission, 2014) (Health Belgium, 2019) (FEVIA, 2019). De impact zou nochtans sterk vergroot worden wanneer labels breed toegepast worden. De Nutri-Score loopt nu vrij goed, vindt Geïnterviewde_4, en verschillende supermarkten hebben het label reeds ingevoerd. Fabrikanten die alleen of voornamelijk ongezonde voedingsmiddelen produceren, kunnen zich eerder terughoudend opstellen. Het initiatief komt nu in België vooral vanuit de supermarktketens, goede communicatiecampagnes en sensibilisering vanuit de federale overheid naar de consument ontbreekt, zegt Geïnterviewde_4 (Geïnterviewde_4, 2020).

Geïnterviewde_4 denkt dat een duurzaamheidslabel voor veel consumenten een grote steun zou kunnen zijn, maar dat het effect pas significant zal zijn als dit op Europees niveau georganiseerd zou worden (Van Loo, 2016). Het is natuurlijk belangrijk om een duurzaamheidslabel goed wetenschappelijk te onderbouwen, een eenvoudig doch informatief label uitwerken is erg complex. Bovendien is de Nutri-Score momenteel nog in een opstartfase. Geïnterviewde_4 stelt zich daarom de vraag of het toevoegen van nog een label de consument wijzer dan wel verward maakt. Idealiter zou één label de consument naar duurzame, gezonde en sociaal verantwoorde keuzes moeten leiden, maar momenteel is er veel versnippering.

Geïnterviewde_5 merkt op dat bij consumenten de interesse in de herkomst van hun voeding groeit (Geïnterviewde_5, 2020) (Departement Omgeving, 2018). Het zou een idee kunnen zijn om ook duidelijker aan te geven waar producten vandaan komen. Consumenten zijn natuurlijk niet ongevoelig zijn voor deze informatie, men kan zich daarom afvragen of het wel verstandig is om het specifieke land te vermelden wanneer het de EU betreft. Grote lidstaten kunnen een economisch voordeel ondervinden – wat in principe niet kan in een interne markt zoals in de EU – wanneer hun burgers een sterke voorkeur hebben voor producten uit eigen land. Een andere optie is het vermelden van de transportmethode, de impact is namelijk veel groter

wanneer een product dezelfde afstand aflegt per vliegtuig dan wanneer dat per boot of vrachtwagen gebeurt (Van Passel, 2013).

Ook supermarkten nemen initiatieven, zo vertelt Geïnterviewde_3 (Geïnterviewde_3, 2020). Hier kan echter niet over nudging gesproken worden, aangezien de consument de keuze ontnomen wordt (Departement Omgeving, 2018). Zo verkoopt Colruyt enkel nog vis met een label voor duurzaam gevangen wilde vis of duurzame kweekvis (Colruyt group, 2019). Lidl biedt enkel nog weidemelk aan. Ze geven een label aan melk van koeien die minstens 120 dagen per jaar, minimaal zes uur per dag buiten graasden (Lidl, 2019).

5.1.5 Samenwerking

Het belang van samenwerking komt in alle interviews aan bod.

Geïnterviewde_1 haalt aan dat samenwerking de link versterkt tussen landbouwer en consument (Geïnterviewde_1, 2020). De voedingsketen kan ook een belangrijke rol spelen bij innovaties in de landbouwsector. Landbouwers zijn voor afname van alle bewerkte producten afhankelijk van de rest van de keten. Samenwerking moet eerlijke risicospreiding en winstverdeling verbeteren. De Boerenbond zet in op dialoogvorming op ieder niveau, om te zorgen dat doelstellingen die gesteld worden ook haalbaar zijn (Boerenbond, 2020).

Geïnterviewde_2 vindt dat coherentie, afspraken en overleg ontbreken tussen de verschillende beleidsdomeinen in Vlaanderen die rond voeding werken (Geïnterviewde_2, 2020). Ze vervolgt dat de beleidsdomeinoverschrijdende werkgroep hier reeds verandering in heeft kunnen brengen, maar dat er zeker nog verbetering mogelijk is. Binnen FIT4FOOD wordt sterk ingezet op het creëren van een netwerk tussen de verschillende stakeholders (EUFIC, 2018). Geïnterviewde_2 acht ook de binding op lokaal niveau belangrijk.

Geïnterviewde_3 geeft aan dat een duurzaam voedingssysteem enkel bereikt kan worden wanneer acties ondernomen worden op verschillende terreinen (Geïnterviewde_3, 2020). Verschillende beleidsinstrumenten en methodes, die op elkaar afgestemd zijn, moeten gelijktijdig worden ingezet: communicatie, sensibilisering, gedragsinterventies, educatie, kennisuitwisseling en vaardigheden.

Geïnterviewde_4 benadrukt dat er veel belanghebbenden zijn, en dat het landbouwsysteem momenteel te vaak vasthoudt aan een status quo, bijvoorbeeld wat betreft de dierlijke productie (Geïnterviewde_4, 2020). Het is volgens haar belangrijk dat alle actoren constructief samen- en meewerken. Ze illustreert met een voorbeeld (VLAM, 2020) (Gezond Leven, 2017):

“Toen de voedingsdriehoek gelanceerd werd, kwam het VLAM kort daarna met de campagne ‘week van de steak’. Dat zijn twee campagnes die betaald worden met belastingsgeld en vanuit de Vlaamse overheid, die een tegengestelde boodschap geven.”

Geïnterviewde_6 ziet beleidsafstemming tussen de verschillende beleidsniveaus als een struikelblok bij het opzetten van een voedingsbeleid (Geïnterviewde_6, 2020). Hij vertelt dat binnen de SALV iedereen ervan overtuigd is dat er win-wins te vinden zijn, en dat het enthousiasme om rond voeding te werken vrij groot is.

Geïnterviewde_8 wijst op het belang van branche-organisaties, die samenwerking en eerlijke winstverdeling kunnen bewerkstelligen (Geïnterviewde_8, 2020). Geïnterviewde_8 merkt verder ook op dat er in vergelijking met de vorige legislatuur meer interesse is om in de Commissie Landbouw, Visserij en Plattelandsbeleid rond voeding te werken. Hij leidt hieruit af dat het politieke belang meer wordt ingezien. Er wordt ook ingezet op onder andere het organiseren van hoorzittingen om mensen meer te betrekken (Vlaams Parlement, 2020). Geïnterviewde_8 vindt het ook belangrijk om met bijvoorbeeld de Commissie die rond Dierenwelzijn werkt het contact te onderhouden.

5.1.6 Consumptie en aankoopgedrag

Geïnterviewde_3 vertelt dat er veel terughoudendheid is omtrent het opzetten van acties rond consumptie (Geïnterviewde_3, 2020). Het Departement Omgeving zoekt naar de beste benadering en aanpak, aangezien duidelijk werd dat consumenten duurzamer en gezonder willen consumeren, maar daarbij tegen drempels aanlopen (Departement Omgeving, 2018).

Geïnterviewde_3 en Geïnterviewde_5 geven beiden aan dat er zowel aan de consumptie- als aan de productiezijde moet gewerkt worden aan een duurzaam voedingsstelsel (Geïnterviewde_5, 2020). Geïnterviewde_1 kaart eveneens aan dat in het beleid de link tussen productie en consumptie niet wordt gelegd, en dat een voedingsbeleid daar verandering in zou kunnen brengen (Geïnterviewde_1, 2020). Geïnterviewde_5 denkt ook dat de maatschappelijke focus de laatste jaren meer naar de consumentzijde verplaatst, en dat het beleid daar een antwoord op mag bieden (Geïnterviewde_5, 2020). Hij benadrukt, net zoals Geïnterviewde_8, wel dat de prijs een erg belangrijke determinant blijft voor het al dan niet aankopen van een bepaald voedingsmiddel (Geïnterviewde_8, 2020) (Departement Omgeving, 2020).

Geïnterviewde_4 ziet heil in het sturen van aankoopgedrag met een mix van maatregelen, bijvoorbeeld nudging en prijsstrategieën zoals een suikertaks en subsidies voor mensen in armoede (Geïnterviewde_4, 2020). Gezond Leven heeft richtlijnen uitgewerkt voor een

gezonder aanbod in kantines van bedrijven, binnenkort worden ook nudgingrichtlijnen gepubliceerd, om de gezondere keuzes ook aantrekkelijker te maken (Gezond Leven, 2020).

Geïnterviewde_6 ziet een voedingsbeleid als de kans om, zeker naar consumptie toe, het voedingssysteem beter wetenschappelijk te onderbouwen (Geïnterviewde_6, 2020). Verder wijst hij erop dat consumenten meer bewust moeten worden gemaakt over onder andere de herkomst van hun voeding. Niet enkel in het kader van emissies door transport, maar ook de normen in het land van herkomst zijn mogelijk een stuk minder stringent.

5.1.7 EU

De EU heeft een grote rol gespeeld in het implementeren van milieuwetgeving, Geïnterviewde_3 geeft aan dat de EU daarom een grote hefboom vormt om bepaalde zaken te sturen op vlak van voedingsbeleid (Geïnterviewde_3, 2020) (Europese Commissie, 2020). Ook Geïnterviewde_5 ziet een belangrijke rol weggelegd voor de EU in voedingsbeleid (Geïnterviewde_5, 2020). Aangezien het grootste deel van onze voeding binnen de EU wordt geproduceerd, lijkt het Geïnterviewde_5 logisch dat de grote lijnen op Europees niveau uitgetekend worden. Geïnterviewde_6 haalt aan dat ook FIT4FOOD2030 kiemen heeft gelegd voor de ontwikkeling van een voedingsbeleid in Vlaanderen, zowel inhoudelijk als in het stimuleren van samenwerking (Geïnterviewde_6, 2020) (EUFIC, 2018). Ook dit is natuurlijk een uitwerking van de Europese agenda.

Geïnterviewde_4 ziet ook heil in een gemeenschappelijke basis wat betreft gezondheid, zoals bijvoorbeeld een Europese gezondheidsdriehoek en het implementeren van voedingslabels op Europees niveau (Geïnterviewde_4, 2020).

Verschillende Europese beleidsinstrumenten, zoals het GLB en ETS, kunnen een voedingsbeleid meer slagkracht geven, zo vertelt Geïnterviewde_3 (Geïnterviewde_3, 2020) (European Commission, 2020) (Europese Commissie, 2019). Ook Geïnterviewde_5 denkt dat het GLB deels de doelstellingen binnen een Vlaams voedingsbeleid kan helpen realiseren, in combinatie met andere beleidsinstrumenten en -initiatieven (Geïnterviewde_5, 2020). Geïnterviewde_2 is van mening dat de EU de lidstaten meer moet verplichten om het GLB op voeding te richten. Geïnterviewde_1 denkt dat alle actoren het belang inzien van de F2F-strategie, maar vreest dat het niet eenvoudig zal zijn in de praktijk (Geïnterviewde_1, 2020). Geïnterviewde_5 verwacht niet dat de F2F-strategie zal leiden tot een shift binnen het voedingssysteem (Geïnterviewde_5, 2020). Hij merkt ook op dat de voorstellen voor de hervorming van het GLB reeds op tafel liggen voor de komende zeven jaar, hoewel het logischer zou zijn om eerst de F2F-strategie te ontwikkelen en vervolgens te bekijken hoe je

beleidsinstrumenten, zoals het GLB, kan inzetten (European Commission, 2020) (Europese Commissie, 2019). De Commissie maakt zich sterk dat de plannen van de lidstaten beoordeeld zullen worden op basis van de Green Deal, het effectieve verloop valt evenwel nog af te wachten. Geïnterviewde_5 denkt dat de F2F-strategie in lijn ligt met de richting die Vlaanderen ook uit wil, maar dat het mogelijk is dat de doelstellingen verder zullen gaan dan de Vlaamse. Op vlak van biolandbouw bijvoorbeeld, zitten we historisch achter op de andere lidstaten (VMM, 2018). Het valt dan nog af te wachten hoe streng de Commissie de strategische plannen van de lidstaten zal beoordelen. Geïnterviewde_2 kaart de versnipperde uitwerking van de F2F-strategie aan, en acht het noodzakelijk dat iemand goed waakt over de uitvoering ervan (Geïnterviewde_2, 2020). Ze vertelt verder ook dat alle Directoraten-Generaal binnen de Commissie een eigen visie hebben, met de F2F-strategie wordt nu wel naar een gemeenschappelijke visie gezocht.

De hervorming van het GLB zal lidstaten opleggen om een deel van de directe steun in te zetten voor ecoregelingen (Europese Commissie, 2017). Lidstaten moeten zelf een aantal maatregelen, die een bijdrage leveren aan het milieu of klimaat, uitwerken waarvoor landbouwers vergoed kunnen worden. Dit moet landbouwers aanmoedigen om een stap verder te gaan ten voordele van het milieu en het klimaat. De invulling ervan moet goedgekeurd worden door de Europese Commissie. Momenteel is het nog onduidelijk hoe de commissie dit precies zal invullen en vervolgens beoordelen, aldus Geïnterviewde_5 (Geïnterviewde_5, 2020).

Geïnterviewde_1 kaart aan dat bepaalde ontwikkelingen geremd worden door de EU (Geïnterviewde_1, 2020). Alternatief voeder voor vee bijvoorbeeld, moet steeds erkend worden door de EU alvorens het gebruikt kan worden en ook het gebruik van ggo's is niet toegestaan (European Commission, 2017) (Europese Commissie, 2020).

5.2 Externe analyse

5.2.1 Verspreiding bevoegdheden

Geïnterviewde_3 geeft aan dat het ontwikkelen van een voedingsbeleid niet makkelijker wordt doordat bepaalde bevoegdheden, zoals productnormering, voedselveiligheid en volksgezondheid, op federaal niveau zitten (Geïnterviewde_3, 2020). Hij geeft aan dat de dynamiek tussen de Vlaamse en federale bevoegdheden zou moeten verbeteren, maar dat de focus nu eerst ligt op het ontwikkelen van een visie op Vlaams niveau. Geïnterviewde_6 kaart eveneens aan dat beleidsafstemming en -coherentie tussen het federale en het Vlaamse

niveau vaak een struikelblok is (Geïnterviewde_6, 2020). Ook Geïnterviewde_2 heeft het over de complexiteit van België (Geïnterviewde_2, 2020). Het niveau waarop zij zich inzet voor projecten in het kader van voedingsbeleid, is een ander niveau dan het traag bewegende politieke niveau. FIT4FOOD2030 focust op overleg met stakeholders, om van onderuit dingen in beweging te zetten (EUFIC, 2018).

Geïnterviewde_2 merkt op dat voornamelijk het aanpakken van voedselverliezen bemoeilijkt wordt. België heeft stringente reglementering rond voedselveiligheid en -hygiëne (SciCom, 2014). Hierdoor moeten voedseloverschotten al snel integraal weggegooid worden, zoals bijvoorbeeld de inhoud van een saladebar aan het einde van de dag. Geïnterviewde_2 stelt zich de vraag of dit op bepaalde vlakken, zonder in te boeten aan kwaliteit en veiligheid, minder strikt zou kunnen.

Wat betreft het lokale niveau, ziet Geïnterviewde_8 niet veel mogelijkheden in het kader van een voedingsbeleid (Geïnterviewde_8, 2020). Hij denkt dat het lokale bestuur wel een rol kan spelen wat betreft informeren over en promotie voeren voor lokale productie en korte keten, maar geeft aan dat de middelen erg beperkt zijn. Hij vindt dat de impact niet overroepen mag worden, zeker voor kleinere gemeenten. Ook Geïnterviewde_7 geeft aan dat ze al snel op Vlaamse of federale bevoegdheden botsen, maar ziet wel nog veel mogelijkheden voor Gent (Geïnterviewde_7, 2020). Onder andere wat betreft voedselverspilling, een sterkere korte keten, eiwittransitie en toegankelijkheid van voeding, kan er volgens haar nog veel gebeuren op lokaal niveau (Stad Gent, 2020) (Stad Gent, 2016). Ook Geïnterviewde_7 kaart aan dat de middelen beperkt zijn op lokaal niveau, en dat duurdere projecten – zoals bijvoorbeeld gratis schoolmaaltijden – daarom vooralsnog niet haalbaar blijken.

Voor de EU bestaan de regio's in principe niet, we moeten als lidstaat communiceren en een standpunt ontwikkelen (Departement Buitenlandse Zaken, 2020). Wanneer er voor de Europese Commissie een Belgisch standpunt moet bepaald worden, is het resultaat steeds een compromis (Geïnterviewde_2, 2020). Wanneer er geen compromis wordt gevonden, kan er simpelweg geen standpunt ingenomen worden. Geïnterviewde_2 vraagt zich evenwel af of België als kleine lidstaat een groot verschil kan maken, en geeft aan dat er ook achter de schermen kan worden aangestuurd. De onderzoeksagenda van het FIT4FOOD policy lab bijvoorbeeld, wordt aan de Commissie bezorgd in het kader van de Green Deal en zal op die manier een invloed hebben op de uitwerking ervan.

5.2.2 Voedingsomgeving

Gezond Leven zet sterk in op educatie en sensibilisering. Geïnterviewde_4 zegt hierover (Geïnterviewde_4, 2020):

“Dat groenten en fruit eten gezond is, dat weet zelfs het kleinste kind, maar daarom doen we het nog niet. Er is meer nodig dan enkel vertellen wat gezond is en waarom het belangrijk is om gezond te eten”.

Ons voedingspatroon wordt door veel factoren beïnvloed, en daar moet volgens Geïnterviewde_4 meer op ingespeeld worden. Eén van die factoren is de voedingsomgeving, die ons te vaak confronteert met ongezonde producten die weinig moeite vragen en goedkoop zijn (Gezond Leven, 2020). Reclame voor ongezonde voeding zoals alcohol, snoep en frisdrank is veel talrijker aanwezig dan reclame voor gezonde producten zoals verse groenten en fruit.

5.2.3 Gezondheid

In elk interview kwam het belang van het aspect gezondheid in een voedingsbeleid aan bod. Zo legt het Departement Omgeving behalve op duurzaamheid ook de nadruk op gezondheid om partners te vinden in hun projecten (Geïnterviewde_3, 2020) (Departement Omgeving, 2020).

Gezond Leven is verbonden aan het Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin en werkt dus voornamelijk rond het gezondheidsaspect (Gezond Leven, 2017). Geïnterviewde_4 vindt dat een betere samenwerking op overheidsniveau gestimuleerd moet worden (Geïnterviewde_4, 2020). Bij het ontwikkelen van de nieuwe voedingsdriehoek bijvoorbeeld, werd reeds gekeken of de adviezen ook duurzaam zijn (Gezond Leven, 2018) (Gezond Leven, 2017). Er blijkt veel overeenstemming te zijn tussen gezonde en duurzame voedingspatronen. Overmatige consumptie van dierlijke producten is noch duurzaam, noch gezond. Ultrabewerkte voeding zoals frisdrank, koeken en chips bevatten veel suikers en zout en ze zijn bovendien niet-essentieel in een dieet en dus niet duurzaam. Overconsumptie werkt enerzijds overgewicht en obesitates en andere in de hand, en anderzijds voedselverspilling.

Er zijn echter ook tegenstrijdigheden, zoals bijvoorbeeld de consumptie van vis. Vanuit gezondheidsoogpunt zijn er geen argumenten om visconsumptie terug te dringen, maar overbevissing is reeds een groot probleem (Europese Commissie, 2020). Vanuit gezondheidsoogpunt is ook variatie erg belangrijk, voornamelijk in de winter valt een consument dan snel terug op exotische soorten die van ver geïmporteerd worden. Geïnterviewde_4 denkt dat Gezond Leven de compromissen kan sluiten tussen gezondheid en

duurzaamheid, en een gemeenschappelijke basis kan leggen ondanks discussie en twijfel die op sommige vlakken heerst.

Het FOOD2030 project werkt rond vier thema's. Het eerste omvat duurzame en gezonde voedingspatronen en voedingszekerheid en behandelt onder andere dieet-gerelateerde ziekten (EUFIC, 2018). De eerste workshop van het Vlaamse FIT4FOOD2030 policy lab vertrok van het thema gezonde voeding (Geïnterviewde_2, 2020). Geïnterviewde_2 vertelt dat het verenigen tot slechts 'gezonde voeding' niet mogelijk bleek, aangezien alle thema's met elkaar verbonden zijn. Sindsdien wordt er gewerkt rond de vier thema's van FIT4FOOD2030.

Ook Geïnterviewde_6 benadrukt de spanningsvelden. Zo worden in de Green Deal reductiedoelstellingen rond gewasbestrijdingsmiddelen gekoppeld aan gezonde voeding en aan duurzamere voedingssystemen.

Geïnterviewde_5 van het Departement Landbouw en Visserij vindt dat verpakkingen duidelijker moeten aangeven waar het product vandaan komt en of het bijdraagt aan een gezond en duurzaam consumptiepatroon, aangezien consumenten hier steeds meer aandacht voor hebben (Geïnterviewde_5, 2020).

5.2.4 Milieudruk

De EU heeft een voortrekkersrol genomen in het opleggen van milieunormen aan de lidstaten (Europese Commissie, 2020). In België lukt het niet om bepaalde normen, zoals de lucht- en waterkwaliteitsnormen, te halen. De EU vormt een sturende kracht in het opdrijven van de inspanningen (Geïnterviewde_3, 2020).

Geïnterviewde_1 ziet lokale milieudruk als een probleem veroorzaakt door met veel landbouwers in een kleine regio te werken en geeft aan dat hier geen eenvoudige oplossing voor is (Geïnterviewde_1, 2020). Ze benadrukt dat we ook in rekening moeten brengen dat producten die geïmporteerd worden een grotere klimaatimpact hebben dan deze die hier worden geproduceerd. Het terugdringen van productie is in die zin dus geen oplossing. Geïnterviewde_1 duidt verder dat een maatregel die bijvoorbeeld vleesconsumptie terugdringt, niet per definitie zorgt voor een verlaagde milieudruk. Producenten kunnen er namelijk voor kiezen om in te zetten op export. Geïnterviewde_6 merkt dan ook op dat de milieu-impact van de landbouwsector een stuk lager zou liggen wanneer er niet geëxporteerd zou worden (Geïnterviewde_6, 2020). De landbouwsector is echter belangrijk voor onze economie, Geïnterviewde_6 vindt dan ook niet dat er een beperking moet komen op de export van producten, dan wel op de milieu-impact ervan. Geïnterviewde_6 benadrukt dat er een

moeilijk spanningsveld is tussen het behouden van economisch waardevolle teelten en de milieudruk die ze veroorzaken.

Geïnterviewde_3 zegt dat er wel wat beleidsinstrumenten voorhanden zijn om de milieudruk terug te dringen, hoewel geen enkel instrument ideaal is. Voor bepaalde zaken ontbreken momenteel nog de nodige beleidsinstrumenten, bijvoorbeeld voor het terugdringen van broeikasgasemissies (Geïnterviewde_3, 2020). Het Europese Emission Trading System (ETS) wordt momenteel enkel gericht op grote industrieën (European Commission, 2020). De voedingsindustrie is daarom niet onderhevig aan deze regelgeving.

De F2F-strategie bevat doelstellingen rond het terugdringen van het gebruik van pesticiden en meststoffen, het stimuleren van biolandbouw en het vermijden van voedselverlies. Deze richting wil het Departement Landbouw en Visserij ook uitgaan, maar het is vooralsnog niet duidelijk of deze doelstellingen even ambitieus zijn als de doelstellingen die mogelijk door de EU worden opgelegd (Geïnterviewde_5, 2020). Zo zou een kwantitatieve doelstelling rond bijvoorbeeld pesticidgebruik een grote uitdaging kunnen vormen in Vlaanderen.

5.2.5 Import, export en lokale initiatieven

Geïnterviewde_1 ziet een focus op lokale consumptie en productie wanneer het over voedingsbeleid gaat, en vreest dat de internationale context soms over het hoofd wordt gezien (Geïnterviewde_1, 2020). Wat mensen consumeren kan niet simpelweg gelijkgesteld worden aan wat er geproduceerd moet worden, aangezien import en export een belangrijk deel uitmaken van de markt. Producenten kunnen niet verplicht worden om alleen voor de lokale markt te produceren, net zoals consumenten niet verplicht kunnen worden om lokale producten te kopen, zo voegt ze toe. Wanneer producten geïmporteerd mogen worden, ook wanneer de manier waarop ze geproduceerd zijn in de EU niet is toegestaan, ontstaat er oneerlijke concurrentie tegenover Europese producenten (Harmsen, 2015). Ook Geïnterviewde_8 geeft aan dat producenten in België moeten concurreren in de wereldmarkt, tegen producten die aan minder kwaliteits- en milieunormen moeten voldoen, denk bijvoorbeeld aan chloorkippen (Geïnterviewde_8, 2020). Geïnterviewde_1 acht het nuttig om bijvoorbeeld het Carbon Border Adjustment Mechanism ook voor voeding in te zetten. Ook Geïnterviewde_5 benadrukt dat onze producten niet uit de markt mogen geprijsd worden door productievereisten en -voorwaarden (Geïnterviewde_5, 2020). Kwaliteitsvollere producten zijn natuurlijk een hogere prijs waard, maar er moet uitgekeken worden voor de dimensie van externe handel. De prijs van een product is een belangrijk aankoopargument, Geïnterviewde_5 vraagt daarom aandacht voor de import van goedkoop geproduceerde voeding van buiten de

EU (Departement Omgeving, 2020). Ook geïnterviewde_2 benadrukt het belang van een gelijk speelveld en internationale handelsverdragen (Geïnterviewde_2, 2020). Volgens haar is het daarom noodzakelijk dat een voedingsbeleid op Europees niveau wordt uitgetekend.

Geïnterviewde_1 haalt aan dat lokaal produceren een lagere klimaatimpact heeft, zowel door de normen die opgelegd worden, als door de beperkte impact van transport. Ook Geïnterviewde_2 en Geïnterviewde_6 zijn voorstander van lokale systemen, die de connectie tussen consument en landbouwer versterken (Geïnterviewde_2, 2020) (Geïnterviewde_6, 2020). Natuurlijk kan niet alles lokaal geproduceerd worden. Geïnterviewde_6 vertelt dat dit ons kwetsbaar zou maken en Geïnterviewde_4 haalt aan dat er tijdens de wintermaanden in een evenwicht voedingspatroon behoefte is aan geïmporteerde fruit en groenten (Geïnterviewde_4, 2020). Geïnterviewde_6 vindt niet dat er een beperking moet komen op export, maar dat de milieu-impact ervan wel kritisch moet benaderd worden. De export van voeding is belangrijk voor onze economie, denk bijvoorbeeld aan de intensieve veeteelt en de aardappelteelt, maar zorgt er ook voor dat we bepaalde normen niet halen en onze landbouwsector een grote milieu-impact heeft. Ook Geïnterviewde_2 denkt dat er een betere balans moet gezocht worden tussen lokale productie en productie voor export. Als voorbeeld haalt ze onze grote dierlijke sector aan, die voor een groot deel bestemd is voor export en een grote milieu-impact heeft.

Ook wat betreft de import van alternatieve eiwitbronnen, zoals soja, moet het beter. Geïnterviewde_8 haalt aan dat er een groot tekort is wat betreft eiwitproductie (Geïnterviewde_8, 2020). Specifieke subsidieprogramma's moeten de lokale teelt aanmoedigen, maar Geïnterviewde_8 geeft aan dat de import de komende jaren nog cruciaal zal blijven.

5.2.6 Wetgeving

Geïnterviewde_1 en Geïnterviewde_3 halen aan dat bepaalde Europese milieunormen niet gehaald worden in Vlaanderen en België (Geïnterviewde_1, 2020) (Geïnterviewde_3, 2020). Ondanks bepaalde inspanningen, hebben we grote moeite om significante vooruitgang te boeken, bijvoorbeeld wat betreft lucht- en waterkwaliteit. De komende jaren zal de EU, met de Green Deal en de hervorming van het GLB, de lidstaten verplichten om verder te verduurzamen (European Commission, 2019) (Europese Commissie, 2019).

Geïnterviewde_3 zegt dat het moeilijk is om de voedingsindustrie te verplichten om bepaalde initiatieven te nemen (Geïnterviewde_3, 2020). Er kunnen wel sectorafspraken gemaakt

worden door een convenant af te sluiten over een gezamenlijke doelstelling op federaal niveau. Zo werd het Convenant Evenwichtige Voeding afgesloten, waarin de 43 ondernemingen binnen de voedingsindustrie afspreken om het toevoegen van zout en suiker te beperken (Comeos & FEVIA, 2017). De afspraken zijn evenwel vrijblijvend.

Wat betreft voedingsbeleid op gemeentelijk niveau, geeft Geïnterviewde_7 aan dat wetgeving op Vlaams of federaal niveau snel initiatieven blokkeert (Geïnterviewde_7, 2020). De verschillende niveaus moeten daarom hand in hand gaan, zo vertelt ze.

5.2.7 Kwetsbare groepen

Bij het implementeren van een voedingslabel bijvoorbeeld, moet bekeken worden of dit label iedereen bereikt. Onderzoek heeft uitgewezen dat het Nutri-Score-label een eenvoudig en gebruiksvriendelijk label is, ook bij lager opgeleiden en mensen met een kleiner budget (Julia & Hercberg, 2017). Geïnterviewde_4 ziet de voordelen in van dergelijke labels, maar voegt daaraan toe dat ze de complexe realiteit niet altijd eer aandoen en dat een zekere motivatie reeds aanwezig moet zijn om gezonde en duurzame keuzes te maken (Geïnterviewde_4, 2020).

Kant-en-klare maaltijden zijn vaak goedkoper en sneller klaar dan verse, gezonde maaltijden (Geïnterviewde_4, 2020). Om zwakkere groepen te bereiken, moet volgens Geïnterviewde_4 de focus liggen op het aanpassen van de voedingsomgeving en het betaalbaar maken van gezonde voeding, in plaats van op sensibiliseren en informeren. Mensen die bijvoorbeeld in armoede leven, zullen steeds prioriteit geven aan een goedkope maaltijd. In een gezonde voedingsomgeving is de gezonde en duurzame keuze ook de gemakkelijkste, en dan wordt iedereen betrokken. Campagnes rond gezonde voeding bereiken, zo zegt Geïnterviewde_4, vooral mensen die reeds bezig zijn met gezonde voeding.

Ook de rol van de sociale omgeving in voedingspatronen mag volgens Geïnterviewde_4 niet onderschat worden. Zo zijn de omgeving en de eetgewoonten van ouders, erg bepalend voor het voedingspatroon van een kind, ook als volwassene. Mensen met een kleiner budget maken bepaalde voedingskeuzes omwille van verschillende redenen. Geïnterviewde_4 geeft aan dat gerichte acties mensen in armoede kunnen bereiken. Als voorbeeld noemt ze subsidies voor gezonde voeding, bijvoorbeeld voor een gratis warme en gezonde maaltijd op school. Het aspect duurzaamheid kan tevens meegenomen worden, om kinderen zo vertrouwd te maken met een evenwichtig voedingspatroon. Geïnterviewde_4 denkt dat de financiering van dit idee een kwestie is van prioriteiten. Concrete plannen op Vlaams of federaal niveau zijn er bij haar weten niet, maar verschillende steden, zoals Antwerpen en Gent, bekijken de opties (Gazet

Van Antwerpen, 2019). Geïnterviewde_7 van Stad Gent zegt dat er al veel is gebeurd om schoolmaaltijden duurzamer te maken, het gratis voorzien van maaltijden blijkt moeilijk te zijn (Geïnterviewde_7, 2020). De kost is volgens Geïnterviewde_7 te zwaar om op lokaal niveau te dragen.

Stad Gent zet verder ook in op toegang tot voeding. Onder andere sociale restaurants en kruideniers en schoolmaaltijden aan sociaal tarief moeten voeding toegankelijker maken en bovendien voedselverliezen beperken (Geïnterviewde_7, 2020). Op die manier bereikt de Gentse duurzame voedingsstrategie 15% van de Gentenaars, wat natuurlijk nog niet wil zeggen dat deze burgers ook met duurzame voeding bezig zijn.

5.2.8 Leeftijd en inkomen landbouwers

De gemiddelde leeftijd van landbouwers ligt erg hoog en blijft stijgen. In 2016 bedroeg de gemiddelde leeftijd van bedrijfshoofden 54 jaar (Departement Kanselarij en Bestuur, 2018). Slechts 10% van de beroepslandbouwbedrijven hadden toen een bedrijfshoofd onder de 40 jaar, 16% van de bedrijfshoofden was ouder dan 65 jaar. Geïnterviewde_1 wijst erop de meerderheid van de landbouwers startte in een sector waar de focus op het maximaliseren van de productie lag (Geïnterviewde_1, 2020). De overgang naar een duurzamere productie, met andere eisen en verwachtingen, kan voor hen moeilijk zijn.

Geïnterviewde_8 kaart aan dat de landbouwsector, als eerste schakel in de keten, niet altijd een eerlijk deel van de winst opstrijkt (Geïnterviewde_8, 2020). Hij merkt een verbetering in de samenwerking in de keten, maar vindt dat eerlijke prijsvorming een uitdaging blijft. Ook Geïnterviewde_1 en Geïnterviewde_6 halen aan dat het inkomen van landbouwers laag ligt (Geïnterviewde_1, 2020) (Geïnterviewde_6, 2020). De voltijds tewerkgestelde Vlaming had in 2013 een gemiddeld bruto jaarloon van 38 556 euro, voor de gemiddelde landbouwer was dit net geen 25 000 euro (Platteau, Van Gijsegheem, Van Bogaert, & Vuylsteke, 2016) (Buysse, et al., 2017). Geïnterviewde_8 zegt dat onder andere ketenoverleg en brancheorganisaties kunnen helpen om de prijsvorming in de voedingsketen verbeteren.

Geïnterviewde_2 kaart aan dat op het niveau van landbouwbedrijven de innovatiemogelijkheden sterk samenhangen met eerlijke prijzen voor producten, en dus het inkomen van landbouwers. Wanneer landbouwers niet voldoende verdienen, kunnen ze niet investeren in innovaties.

5.2.9 Coronacrisis

Ook de huidige coronacrisis komt meermaals aan bod. Geïnterviewde_1 haalt de economische gevolgen van een sterk teruggedrongen productie binnen alle sectoren aan, hoewel dit een positieve impact heeft op het milieu en klimaat (Geïnterviewde_1, 2020) (Stone, 2020). Ook Geïnterviewde_6 van de SALV wijst op de economische kostprijs en de impact op de beschikbare budgetten. Hij vreest dat dit een invloed zal hebben op de middelen die beschikbaar worden gemaakt voor bijvoorbeeld de Green Deal en op de slagkracht van overheden (Geïnterviewde_6, 2020). Geïnterviewde_6 voegt hier evenwel aan toe dat niet noodzakelijk grote budgetten nodig zijn om actoren het samen te brengen en gerichte actieplannen uit te werken. De financiering van onderzoek en innovatie wordt mogelijk wel bemoeilijkt. Geïnterviewde_8 haalt aan dat initiatieven zoals de Vlaamse voedseltop vertraging oplopen door de coronacrisis (Geïnterviewde_8, 2020).

Voor Geïnterviewde_6 werden de kwetsbaarheden van ons voedingssysteem opeens erg duidelijk (Geïnterviewde_6, 2020). Voedselzekerheid leek hem een minder belangrijk argument, tot de coronacrisis problemen zoals de beschikbaarheid van arbeidskrachten en de afhankelijkheid van buitenlandse producenten voor eenvoudige producten, zoals bloem, duidelijk maakte (DeMeyer, 2020). Geïnterviewde_7 denkt dat de coronacrisis voedingsbeleid nog meer op de agenda zet, voornamelijk de lokale en korte keten initiatieven (Geïnterviewde_7, 2020). Ook Geïnterviewde_2 en Geïnterviewde_8 zien nu een toegenomen aandacht voor het lokale niveau (Geïnterviewde_2, 2020) (Geïnterviewde_8, 2020). Geïnterviewde_8 hoopt dat we deze voorkeur voor lokale producenten ook kunnen vasthouden. Geïnterviewde_4 van Gezond Leven ziet twee uitwegen (Geïnterviewde_4, 2020). Ofwel kiezen we voor een business-as-usual met een snel herstel van de economie. Ofwel, en ze geeft aan voorzichtig positief te zijn, komt het besef dat we het anders moeten doen en zal deze crisis een versnelling in gang zetten.

5.3 Visie op de totstandkoming van een Vlaams voedingsbeleid

Geïnterviewde_1 vreest dat een voedingsbeleid, door de vele raakvlakken, rechtstreeks zal worden vertaald in een landbouwbeleid (Geïnterviewde_1, 2020). De landbouwsector heeft echter nood aan een landbouwbeleid, dat onder andere toegang tot grond en eerlijke prijsvorming verzekert. Ze denkt dat een voedingsbeleid wel de link kan leggen met de consumptiezijde. Geïnterviewde_1 hoopt dat een voedingsbeleid de verschillende beleidsdomeinen zal verbinden en versterkend zal werken, en de volledige voedingsketen

betreft. Ze vindt het interessant dat minister Crevits ook de bevoegdheid over Economie en Innovatie heeft, maar acht het nodig dat ook andere ministers meewerken.

Geïnterviewde_2 ziet de thema's voedselzekerheid, klimaat, circulariteit en economie als goede basis voor een voedingsbeleid in Vlaanderen (Geïnterviewde_2, 2020). Idealiter zou ze een apart Departement of een bevoegdheid voor voeding willen. Het belangrijkste is volgens haar echter samenwerking en een coherent verhaal dat één richting uitgaat. Ze benadrukt dat iedereen zijn eigen focus en bevoegdheid heeft, en dat het ene Departement het andere geen beleidsacties kan opleggen.

Geïnterviewde_3 benadrukt het belang van integratie en afstemming (Geïnterviewde_3, 2020). De beleidsinitiatieven van het ene beleidsdomein mogen geen negatieve effecten hebben op de werking van een ander beleidsdomein. Hij benadrukt verder dat het voedingssysteem een globaal systeem is, dat erg complex is en waarvan de bevoegdheden erg verspreid zijn. Een ministerie van Voeding zou volgens hem nooit alle aspecten van het voedingssysteem kunnen beheersen. Een duurzaam voedingsbeleid moet over de beleidsdomeinen heen georganiseerd worden, als gezamenlijke inspanning. Geïnterviewde_3 denkt dat een duurzaam Vlaams voedingsbeleid mogelijk is, hoewel deze nieuwe manier van werken nog een hele evolutie moet doormaken. Binnen deze legislatuur denkt hij dat er zeker stappen zullen gezet worden om een soort voedingsbeleid te bekomen dat coördinatie zal vereenvoudigen.

Geïnterviewde_4 denkt dat een voedingsbeleid interessant is om milieu, duurzaamheid, gezondheid en sociale aspecten te verbinden en samenwerking te verbeteren (Geïnterviewde_4, 2020). Een voedingsbeleid moet volgens haar breed gedragen zijn en alle beleidsdomeinen betrekken, zodat tegenstrijdigheden vermeden worden. Ze vindt dat zowel tijdens de ontwikkeling als bij het communiceren over een voedingsbeleid steeds moet worden gesproken over een initiatief vanuit de volledige Vlaamse overheid. Ze denkt dat een voedingsbeleid kan zorgen voor betere communicatie rond en implementatie van voedingslabels, strengere controles rond onder andere kindermarketing en ze hoopt dat ook een voedingstaks mogelijk is. Ze beschouwt politieke moed als een drempel voor dit beleid.

Geïnterviewde_5 vertelt dat een voedingsbeleid veel zaken in overweging moet nemen, onder andere economie, gezondheid, milieu en klimaat en handelsstromen (Geïnterviewde_5, 2020). Hij geeft aan dat, door één departement de leiding te geven, het beleid een bepaalde focus krijgt of alleszins deze indruk wekt. Geïnterviewde_5 ziet drie mogelijkheden: een apart departement,

het uitbreiden van de scope van een bestaand departement – bijvoorbeeld het “Departement Voeding, Landbouw en Visserij” –, of het opnemen van “Voeding” in een eerder horizontaal Departement, zoals Kanselarij en Bestuur. Hij ziet in de eerste plaats voor de EU een rol in het opzetten van een voedingsbeleid. Geïnterviewde_5 vindt dat er meer consensus en visievorming moet zijn. Op politiek niveau moet een bepaald model worden gekozen en moeten doelstellingen worden gedefinieerd.

Geïnterviewde_6 hoopt dat een voedingsbeleid oude, structurele problemen zal kunnen aanpakken, die niet kunnen aangepakt worden binnen de specifieke schakels van het voedingssysteem (Geïnterviewde_6, 2020). Een voedingsbeleid kan het voedingssysteem ook beter wetenschappelijk onderbouwen. Hij benadrukt dat de beleidsnota vooralsnog erg vaag is. Geïnterviewde_6 ziet een mogelijke wisselwerking met de hele economische keten, aangezien minister Crevits ook bevoegdheid “Economie” heeft. De samenwerking zal wel verder moeten gaan dan dat, om te vermijden dat verdere beleidscoherentie niet wordt bereikt. Geïnterviewde_6 denkt dat minister Crevits persoonlijk erg gemotiveerd is.

Geïnterviewde_7 had graag gezien dat er een minister van Voeding werd aangesteld en vraagt zich af in welke mate minister Crevits de volledige bevoegdheid over het thema voeding zal opnemen (Geïnterviewde_7, 2020). Ze hoopt dat er aanvankelijk met een brede blik wordt gekeken, en pas daarna specifiek naar de rol van de landbouwsector.

Geïnterviewde_8 ziet het voedingsbeleid eerder evolueren naar een beleidsdomein Voeding (Geïnterviewde_8, 2020). Hij vraagt zich evenwel af hoe belangrijk de benaming is, en legt de focus op het efficiënt organiseren van een voedingsbeleid. Hij vervolgt dat de voedselnijverheid beter aansluit bij economisch beleid, en dat de primaire productie een erg specifieke sector is. Geïnterviewde_8 merkt op dat er veel interesse is op politiek niveau en er veel consensus is. Hoewel de accenten en randvoorwaarden elders worden gelegd, is er geen sprake van een politiek steekspel.

5.4 Confrontatiematrix

Tabel 3 - Confrontatiematrix.

	Sterktes	Zwaktes
Kansen	<ul style="list-style-type: none"> - Het mandaat voor de beleidsdomeinoverschrijdende werkgroep bevordert samenwerking tussen verschillende beleidsdomeinen en integratie. - Minister Crevits is minister van onder andere Landbouw, Innovatie en Economie. Tussen drie belangrijke domeinen kan zij betere beleidscoherentie bewerkstelligen. - Het grootste deel van onze voeding wordt in de EU geproduceerd, een duurzame voedingsstrategie op Europees niveau is een kans om de hele keten te betrekken. - Ecoregelingen moeten het makkelijker maken om voor het milieu en klimaat geëngageerde landbouwers te belonen. - Het gemeentelijk niveau kan een grote impact hebben op voedselverspilling, korte keten, toegang tot voeding, ... De F2F-strategie wil dit niveau meer middelen geven. - Inzetten op toegang tot voeding beperkt voedselverliezen. - De voedingsdriehoek neem ook duurzaamheid mee. - Inzetten op lokale initiatieven zorgt globaal gezien voor een lagere milieu-impact. 	<ul style="list-style-type: none"> - De meest efficiënte beleidsmaatregel, een prijstrategie, wordt niet genomen. In de F2F-strategie staat dit nu wel vermeld als ambitie. Dit kan budget opleveren voor bijvoorbeeld gezonde, duurzame schoolmaaltijden of om bepaalde sectoren te helpen heroriënteren. - De Europese milieuwetgeving zet Vlaanderen aan om grotere inspanningen om de milieudruk door voedingsproductie te verlagen. - Een eiwittransitie vereist een economische return voor landbouwers. Betere samenwerking in de keten en financiële hulpmiddelen zijn nodig. - Het aandeel biolandbouw moet omhoog om milieunormen en kwalitatieve doelstellingen te halen. Bovendien kan de biolandbouw veel lessen meegeven aan de traditionele landbouw. - Het vrijwillige en niet-geharmoniseerde gebruik van voedingslabels in de EU, ondermijnt de effectiviteit. De F2F-strategie wil dit veranderen. - Samenwerking in de voedingsketen, bijvoorbeeld in ketenoverleg en brancheorganisaties, bevordert eerlijke risicospreiding en winstverdeling en versterkt de link tussen producent en consument. - Betere samenwerking en afstemming tussen de beleidsdomeinen en -niveaus is essentieel in een coherent en effectief voedingsbeleid.

	<ul style="list-style-type: none"> - Het thema voedingsbeleid brengt niet noodzakelijk een politek steekspel met zich mee. Nu het al op de agenda staat, moet het mogelijk zijn om een akkoord te bereiken. 	<ul style="list-style-type: none"> - Consumptiemaatregelen kunnen consumenten helpen om goede intenties om te zetten in effectieve consumptieveranderingen. - Een gemeenschappelijke visie omtrent voedingsbeleid zorgt voor een efficiëntere inzet van middelen en beleidsmaatregelen. - Import en export is belangrijk, maar er moet een betere balans gevonden worden met aandacht voor lokale initiatieven. - De nood aan import van alternatieve eiwitbronnen zoals soja, kan sterk beperkt worden door verder in te zetten op een eiwittransitie. - De coronacrisis zorgt ervoor dat we met de zwaktes van het voedingssysteem geconfronteerd wordt. - De coronacrisis doet ons het belang van lokale producenten inzien. - Een voedingsbeleid kan structurele problemen aanpakken die niet opgelost geraken binnen de aparte schakels van het voedingssysteem. - België moet voor de EU steeds een compromis zoeken tussen de regio's. Er moet worden ingezet op samenwerking tussen de niveaus en gewesten. Ook initiatieven zoals FIT4FOOD hebben ook een invloed op EU-beleidsvorming. - Het inkomen van landbouwers laat weinig marge om te investeren in innovaties. De hervorming van het GLB en de F2F-strategie moeten zorgen voor eerlijke prijsvorming en winstverdeling en gerichte subsidies.
<p>Bedreigingen</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Breed gedragen, lange termijn onderzoeksagenda's kunnen financiering van onderzoek verbeteren. 	<ul style="list-style-type: none"> - Innovaties worden vaak bemoeilijkt door wetgeving. - De Commissie draagt de verantwoordelijkheid om de implementatie van het GLB te beoordelen op basis van de F2F-strategie.

<ul style="list-style-type: none"> - Het is moeilijk om restricties op te leggen aan de voedingsindustrie. Convenanten kunnen de voedingsketen aanzetten in duurzame en gezonde keuzes. - Het gebrek aan beleidsmaatregelen die de uitstoot van broeikasgassen in de voedingsketen terugdringen, zou kunnen verholpen worden door een uitbreiding van het ETS of het Carbon Border Adjustment Mechanism. - Bepaalde teelten, zoals de intensieve veeteelt, zijn economisch waardevol maar veroorzaken een erg grote milieudruk. - Export is een belangrijke inkomstenbron maar veroorzaakt milieudruk. - Herkomstlabels kunnen consumenten aanzetten om duurzamere keuzes te maken, maar werken mogelijk oneerlijke concurrentie in de hand. - Het is belangrijk dat alle relevante beleidsdomeinen betrokken blijven. Een voedingsbeleid kan niet enkel of voornamelijk over de landbouwsector gaan. 	<ul style="list-style-type: none"> - Een minder strenge voedselveiligheid reglementering kan ervoor zorgen dat voedseloverschotten makkelijker herverdeeld kunnen worden. - De voedingsomgeving werkt overconsumptie en slechte eetpatronen in de hand. Reglementering rond marketing, nudging en prijsstrategieën zijn nodig. - Handelsverdragen moeten de internationale context goed kaderen. De import van goedkoop geproduceerde voeding mag Europese producenten niet uit de markt prijzen. - De gemiddelde leeftijd van boeren ligt erg hoog. Beleidsmaatregelen moeten de sector voor jonge ondernemers aantrekkelijk maken. - De beleidsnota van minister Crevits is op dit moment weinig concreet. - De verspreiding van bevoegdheden in België bemoeilijkt integratie en visievorming. - Vlaamse of federale wetgeving bemoeilijkt lokale voedingsstrategieën. - Het opzetten van een geïntegreerd voedingsbeleid vraagt politieke moed. - Door de coronacrisis zijn er mogelijk minder middelen ter beschikking voor een duurzaam voedingsbeleid. - Beleidsmaatregelen zoals nudging en prijsstrategieën zijn nodig om zwakkere groepen en mensen die niet geïnteresseerd zijn te bereiken. Maatregelen zoals informatiecampagnes en voedingslabels zijn hierin weinig effectief.
---	---

6 Conclusie en discussie

Het voedingssysteem legt een enorme druk op het milieu, klimaat en de volksgezondheid en botst op sociale en economische grenzen (Rockström, Edenhofer, Gaertner, & De Clerck, 2020). Initiatieven die reeds genomen werden om een visie te vormen en de milieu-impact van het voedingssysteem terug te dringen, hebben geen significante veranderingen teweeggebracht (VMM, 2018) (Van Lancker, Hubeau, & Marchand, 2018). Het optimaliseren van het huidige systeem is niet voldoende, een geïntegreerd en duurzaam voedingsbeleid, dat alle actoren en factoren betreft, is nodig.

De visies van verschillende actoren overlappen op verschillende punten, hoewel de accenten anders worden gelegd. Het ontwikkelen van een gemeenschappelijke visie en beleid moet dus zeker mogelijk zijn. Maatregelen die dat beleid kunnen ondersteunen, zijn er voldoende. Onderzoek en innovatie kunnen en moeten verder bijdragen aan een duurzamer voedingssysteem, en moeten daarvoor ook de nodige middelen krijgen. Nieuwe ontwikkelingen en alternatieve productieprocessen zetten verandering in gang, maar blijven vooralsnog niches. Toch brengen ze reeds belangrijke lessen voor de traditionele modellen. De biolandbouw bijvoorbeeld, toont de traditionele landbouw hoe de afhankelijkheid van pesticiden kan teruggedrongen worden. Een combinatie van verschillende beleidsmaatregelen en afstemming tussen de verschillende beleidsniveaus is absoluut noodzakelijk (Fesenfeld, Wicki, Sun, & Bernauer, 2020). Bindende beleidsmaatregelen zijn, naast vrijwillige, informerende en gedragsmaatregelen, nodig om een effectief beleid te bekomen. Dit voedingsbeleid moet flexibel zijn, moet aangepast zijn aan de specifieke context en moet regelmatig geëvalueerd worden.

Een belangrijke focus die naar voren komt is het eerlijk verdelen van risico's, kosten en baten over de volledige keten. Een eerlijk inkomen voor landbouwers komt hierbij veelvuldig ter sprake. Er wordt reeds ingezet op een betere dialoog en samenwerking over de hele keten, bijvoorbeeld in brancheorganisaties. Er is echter nog veel ruimte voor verbetering. Dialoog en samenwerking versterkt ook het draagvlak en kennisco-creatie, en helpt bij het sluiten van kringlopen.

Ook het internaliseren van externe kosten – zowel de maatschappelijke, milieu-, gezondheids- als productiekosten – is hier een belangrijke vereiste. Er lijkt op dat vlak echter geen concreet initiatief te worden genomen. Vlaanderen zou een te kleine regio zijn voor een voedingstaks, de verspreide bevoegdheden bemoeilijken de zaak en ook politieke wil en moed ontbreekt. De F2F-strategie vermeldt fiscale maatregelen, maar blijft hierin vooralsnog erg vaag.

Het belang van consumptiemaatregelen wordt ook erg duidelijk. Het engagement bij consumenten om duurzamer te consumeren neemt toe, maar ze missen hiertoe vaak nog de nodige handvaten. Aanpassingen in de voedingsomgeving moeten ervoor zorgen dat consumenten gezondere en duurzamere voedingspatronen ontwikkelen (Peeters, 2018). Ook hier zijn erg veel beleidsmaatregelen mogelijk.

Wetgeving moet aangepast worden aan de visie en doelstellingen van een voedingsbeleid, zodat de verschillende beleidsniveaus en -domeinen het beleid kunnen implementeren en afdwingen. Op lokaal niveau wordt nu reeds op Vlaamse en federale wetgeving gebotst. Op dit niveau dienen zich mogelijkheden aan waarvan de impact niet onderschat mag worden, en die dus zeker mogelijk moeten worden gemaakt.

Een ander aandachtspunt vormt dat van internationale handel. Export is belangrijk voor onze economie en een inkomstenbron voor landbouwers, maar weegt zwaar op het milieu. Een betere balans moet gezocht worden tussen export en lokale handel. Het moet voor landbouwers interessanter worden om te produceren voor de lokale markt. Ook de import van goedkoop geproduceerde producten vormt een bedreiging voor de lokale producenten en het milieu. Herkomstlabels, duidelijke informatie over productieprocessen en informatiecampagnes, kunnen consumenten aanzetten om vaker voor lokale producten te kiezen. De EU heeft een belangrijke rol in het sluiten van internationale handelsverdragen, die eerlijke concurrentie moeten garanderen.

Een ambitieus Europees voedingsbeleid moet een Vlaams voedingsbeleid aanvullen en versterken, een goede afstemming is noodzakelijk. De geïnterviewden zien de EU als een belangrijke initiatiefnemer voor voedingsbeleid, de vertaling van de F2F-strategie en de hervorming van het GLB naar Vlaanderen zal dan ook een belangrijke stap zijn. Vlaanderen draagt de verantwoordelijkheid om de Europese maatregelen op een ambitieuze manier te implementeren. Het systeem van ecoregelingen bijvoorbeeld, is een mooie hefboom om zowel milieudruk te verlagen als een stabiel inkomen voor landbouwers te garanderen. Verschillende kwantitatieve doelstellingen in de F2F-strategie, zoals bijvoorbeeld het halveren van pesticidengebruik en 25% biolandbouw tegen 2030, vormen een grote uitdaging voor Vlaanderen (European Commission, 2020). Dit moet echter een stimulans zijn om een ambitieus voedingsbeleid op te zetten en correct te implementeren. De Commissie draagt de verantwoordelijkheid over het streng beoordelen van de actieplannen. Op dit moment valt af te wachten wat de precieze uitwerking zal worden van zowel de hervorming van het GLB, de F2F-strategie als van de beleidsnota van minister Crevits. Kwantitatieve, ambitieuze en concrete doelstellingen zijn nodig om een transitie te bekomen.

De vraag rijst hoe een dergelijk beleid kan georganiseerd worden in Vlaanderen. De geïnterviewden opperen verschillende mogelijkheden, maar algemeen lijkt het nodig om het thema 'Voeding' een meer officiële plaats te geven. Dit moet ervoor zorgen dat alle relevante beleidsdomeinen betrokken worden en blijven, maatregelen vanuit het ene beleidsdomein geen negatieve effecten hebben op de werking van een ander beleidsdomein, overkoepelende en brede maatregelen getroffen kunnen worden, er geen focus komt op één aspect van het voedingsbeleid, en problemen die binnen één beleidsdomein niet kunnen worden opgelost toch aangepakt kunnen worden. De mogelijkheden van een beleidsdomein Voeding, een minister van Voeding, het opnemen van 'Voeding' in een bestaand departement (bijvoorbeeld het "Departement Voeding, Landbouw en Visserij") of in een eerder horizontaal departement zoals Kanselarij en Bestuur, worden geopperd. Er wordt evenwel aangehaald dat minister Crevits door haar verschillende relevante bevoegdheden, in een goede positie verkeert om de aanzet van een geïntegreerd voedingsbeleid in Vlaanderen in goede banen te leiden. Uit de beleidsnota van minister Crevits kan echter weinig besloten worden, het is afwachten om een zicht te krijgen op de concrete ambities.

De huidige coronacrisis confronteert ons met de kwetsbaarheden van ons voedingssysteem. Het belang van de korte keten en onze grote afhankelijkheid van import van producten en gewassen, waren de laatste maanden tastbaar. De complexe structuur van België heeft erg veel kritiek over zich gekregen (D'Hoore, 2020). Dit zijn argumenten om onder andere een betere balans te zoeken tussen import, export en lokale initiatieven, sterker in te zetten op alternatieve eiwitteelten in Vlaanderen en beter samen te werken. De nood aan een overkoepelend, duurzaam beleid wordt voor iedereen steeds duidelijker. Overheden moeten nu de juiste prioriteiten stellen en keuzes maken die ook op langere termijn vruchten afwerpen, om samen, beter en sterker uit deze crisis te komen.

Voedingsbeleid is een enorm complex gegeven waarin de belangen van een veelheid aan actoren samenkomen. Een goed voedingsbeleid kan evenwel enorme win-wins met zich meebrengen, op verschillende vlakken en op de langere termijn.

7 Interdisciplinaire bevindingen

Informatie met betrekking tot dit onderwerp was makkelijk en talrijk terug te vinden. Het documenteren van zeer recente ontwikkelingen was moeilijker, zoals bijvoorbeeld omtrent de initiatieven van minister Crevits, en ook de resultaten van de beleidsdomeinoverschrijdende werkgroep waren vertrouwelijk. Zowel Prof. Dr. Hans Keune als Laurens De Meyer hebben erg veel interessante literatuur aangereikt. De voornaamste bronnen voor dit werk waren documenten van overheden en daaronder vallende organisaties. Ook onafhankelijke onderzoeken en wetenschappelijke artikels werden, in mindere mate, gebruikt. Bij het lezen van wetenschappelijke artikels, werd de interdisciplinariteit van het onderwerp bevestigd. Vaktijdschriften vanuit alle disciplines rapporteren over voeding en voedingsbeleid, en ook overheden rapporteren vanuit de verschillende wetenschappelijke disciplines.

Tijdens de uitwerking werden acht experts geconsulteerd door middel van een interview. De meesten werken voor de Vlaamse overheid en instanties verbonden aan de Vlaamse overheid. Verder interviewde ik één iemand van een middenveldorganisatie en één parlementariër die tevens burgemeester is. De thema's in de resultatensectie werden gekozen op basis van onderwerpen die in de interviews aan bod kwamen en waar mogelijk onderbouwd met andere bronnen. Een groter aantal respondenten zou ervoor gezorgd hebben dat de verschillende aspecten en visies correcter gerepresenteerd waren. Een respondent op federaal niveau, iemand uit de voedingsindustrie en een bredere kijk op het middenveld zouden erg interessant en relevant zijn.

Het grootste knelpunt tijdens dit werk was de enorme omvang van het onderwerp. Een verdere afbakening is echter niet eenvoudig. Er had een focus kunnen liggen op bijvoorbeeld de wisselwerking tussen twee beleidsniveaus of tussen de gewesten in België, maar de opzet van dit werk was net om alle actoren en factoren te betrekken die een Vlaams voedingsbeleid beïnvloeden.

De masterproefseminaries waren een moment om de onderwerpen en aanpak van medestudenten te leren kennen, en geconfronteerd te worden met werkpunten. De opmerkingen van mijn critical friend waren erg nuttig en relevant, en het was leerrijk om de onderzoeksopzet en uitwerking van een medestudent te lezen.

8 Aanbevelingen

Dit werk gaat uit van de mogelijkheid om een grondige transitie te bewerkstelligen. In de praktijk zal dit echter, zelfs met de nodige moed en wil, een enorme opdracht zijn. De mogelijk negatieve gevolgen van maatregelen op bepaalde sectoren of actoren, worden niet in rekening gebracht. Een heel aantal maatregelen en initiatieven die in dit werk beschreven worden, zijn nog niet of nauwelijks in de praktijk toegepast, worden momenteel nog onderzocht of staan nog in hun kinderschoenen. Toekomstige ontwikkelingen laten zich moeilijk voorspellen. De uitkomst en impact ervan kan anders zijn dan wordt verwacht of gehoopt. Toch is een voedingsbeleid zonder twijfel de manier om verandering in gang te zetten, en te trachten binnen de grenzen van ons ecosysteem te beginnen leven.

De geografische afbakening voor Vlaanderen is een imaginaire afbakening. Het voedingsstelsel is een globaal gegeven. De huidige en gewenste dynamiek tussen de verschillende beleidsniveaus wordt slechts oppervlakkig benaderd in dit werk en is erg interessant voor verder onderzoek. De interacties tussen de gewesten in België, tussen België en de EU, en de rol van internationale handelsverdragen kunnen een interessant onderwerp vormen voor verdere studies.

Ook onderzoek naar de ideale balans en interacties tussen verschillende beleidsmaatregelen is nodig om een performant voedingsbeleid op te zetten.

Indicatoren voor het bepalen van de vooruitgang die een beleid teweegbrengt, bijvoorbeeld op vlak van duurzaamheid, vallen buiten de scope van dit werk. Verder onderzoek hiernaar is interessant en nodig.

9 Bibliografie

- Akinyele, F., Olaniyan, T., & Oriaje, B. (2019). *Nutrition is key to attainment of SDGs as supported by Maslow's hierarchy of needs*. Ibadan Nigeria: Centre for Sustainable Development, University of Ibadan.
- Belgische Federatie van Voedselbanken. (2019). *De hulpbehoevenden*. Opgeroepen op 28 mei 2020, van Foodbanks: <https://www.foodbanks.be/nl/de-hulpbehoevenden>
- Beliën, B. (2019, Februari 21). *Klimaatdoelstellingen in een breder perspectief*. Opgeroepen op 15 mei 2020, van Boerenbond: <https://www.boerenbond.be/actualiteit/klimaatdoelstellingen-een-breder-perspectief>
- Bergsma, G., Nijenhuis, L., Bijleveld, M., & Dalm, V. (2014). *Informereren van Vlaamse consumenten over de milieu-impact van voeding: Advies over voedselverlies, AGF en eiwitproducten*. Delft: CE Delft.
- Boerenbond. (2020). *Missie*. Opgeroepen op 15 mei 2020, van Boerenbond: <https://www.boerenbond.be/over-ons/missie>
- Bracke, T. (2014). *DE POTENTIËLE KOSTENEFFECTIVITEIT VAN VOEDSELTAKSEN EN -SUBSIDIES: Een simulatiestudie van de implementatie van voedseltaksen en –subsidies in België*. Gent: UGent.
- Brundtland Commission. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Oslo: Brundtland Commission.
- Buyse, J., Lauwers, L., Verspecht, A., Claeys, D., Meensel, J. V., & Wauters, E. (2017). *Studie Landbouwincome: Aspecten van inkomensvorming*. Gent: SALV.
- Colruyt group. (2019, Juni 7). *Alleen nog duurzame vis op ons bord*. Opgeroepen op 15 mei 2020, van Colruyt group: <https://www.colruytgroup.com/wps/portal/cg/nl/home/verhalen/sustainable-fish-seafood-boni-selection-everyday>
- Comeos, & FEVIA. (2017). *Over het convenant*. Opgeroepen op 22 mei 2020, van Convenant Evenwichtige Voeding: <https://www.convenantevenwichtigevoeding.be/nl>
- Communicatie Landbouw en Visserij. (2020). *Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)*. Opgeroepen op 20 november 2019, van Departement Landbouw en Visserij: <https://lv.vlaanderen.be/nl/landbouwbeleid/landbouwbeleid-eu/gemeenschappelijk-landbouwbeleid-glb#GLM%202014-2020>
- Crevits, H. (2019). *Beleidsnota Landbouw en Visserij 2019-2024*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Criel, P., & Fleurbaey, F. (2019). *Voedselverlies en consumenten- gedrag bij Vlaamse huishoudens*. Brussel : Departement Omgeving.

- Curial, S., Boever, J. D., Campeneere, S. D., Cuyper, C. D., Delezie, E., Goossens, K., . . . Vandaele, L. (2018). *MESTPRODUCTIE REDUCEREN VIA VOEDERMAATREGELEN*. Vlaamse Landmaatschappij, ILVO.
- De Meyer, L. (2020). *Landbouw en voeding*. Opgeroepen op 10 maart 2020, van Bond Beter Leefmilieu: <https://www.bondbeterleefmilieu.be/themas/voeding?ref=doormat>
- Delanoy, M. (2019). Belgian One Health Network. *Federal Public Service (FPS) Public Health, Food Chain Safety and Environment working in a "One World One Health" perspective*. Brussels: FOD Volksgezondheid.
- Demarcke, M. (2014, April 22). *Voedselverlies als opportuniteit voor innovatie*. Opgeroepen op 3 mei 2020, van Flanders' FOOD: <https://www.flandersfood.com/artikel/2014/04/22/voedselverlies-als-opportuniteit-voor-innovatie>
- DeMeyer, L. (2020, April 23). Te veel aardappelen en geen bloem: ook ons kwetsbaar voedingssysteem heeft een exitstrategie nodig. *Knack*.
- Departement Buitenlandse Zaken. (2020). *Vlaanderen en de EU*. Opgeroepen op 24 mei 2020, van Flanders in EU: <https://www.flandersineu.be/nl/vlaanderen-en-de-eu>
- Departement Kanselarij en Bestuur. (2018, December 20). *Leeftijd bedrijfshoofd van landbouwbedrijven*. Opgeroepen op 13 mei 2020, van Statistiek Vlaanderen: <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/leeftijd-bedrijfshoofd-van-landbouwbedrijven>
- Departement Landbouw & Visserij. (2018). *LARA 2018: Uitdagingen voor de Vlaamse land- en tuinbouw*. Brussel: Joke Schauvliege.
- Departement Landbouw & Visserij. (2018). *Strategisch plan biologische landbouw 2018-2022. "Samen naar meer en betere biologische landbouw"*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij.
- Departement Landbouw en Visserij. (2019, maart 29). *Lancering convenant Enterische emissies rundvee*. Opgeroepen op 15 mei 2020, van Departement Landbouw en Visserij: <https://lv.vlaanderen.be/nl/nieuws/lancering-convenant-enterische-emissies-rundvee>
- Departement Landbouw en Visserij. (2020). *VLAM*. Opgeroepen op 11 maart 2020, van LV Vlaanderen: <https://lv.vlaanderen.be/nl/home/over-ons/vlaams-centrum-voor-agro-en-visserijmarketing-vlam>
- Departement Omgeving. (2018). *Een duwtje in de groene richting II: langetermijnonderzoek en praktijktesten naar gedragsinterventies voor voeding*. Opgeroepen op 10 maart 2020, van Omgeving Vlaanderen: <https://omgeving.vlaanderen.be/een-duwtje-in-de-groene-richting-ii-langetermijnonderzoek-en-praktijktesten-naar-gedragsinterventies>
- Departement Omgeving. (2018). *Vlamingen over duurzame voeding*. Brussel: Vlaanderen.

Departement Omgeving. (2020). *Gezond uit eigen grond*. Opgeroepen op 25 april 2020, van Gezond uit eigen grond: <https://www.gezonduiteigengrond.be/home>

Departement Omgeving. (2020). *Milieuverantwoorde consumptie*. Opgeroepen op 8 februari 2020, van Omgeving Vlaanderen: <https://omgeving.vlaanderen.be/milieuverantwoorde-consumptie>

Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin. (2020). *Armoedebestrijding*. Opgeroepen op 3 mei 2020, van Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin: <https://www.departementwvg.be/welzijn-en-samenleving/armoedebestrijding>

Deryckere, B. (2014). *Duurzaamheidsverslag Belgische voedingsindustrie 2014: Een samenvatting*. Brussel: Fevia.

DG Agriculture and Rural Development. (2019). *THE POST-2020 COMMON AGRICULTURAL POLICY: ENVIRONMENTAL BENEFITS AND SIMPLIFICATION*. Brussels: European Commission.

DG Dier, Plant en Voeding. (2018). *Dier, Plant en Voeding: in ieders belang!* Brussel: FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de voedselketen en Leefmilieu.

D'Hoore, J. (2020, Juni 4). Zorgkoepel stuurt aan op forse staats hervorming. *De Tijd*.

Dienst Milieu en Klimaat Stad Gent. (2020). *Gent en Garde*. Opgeroepen op 20 februari 2020, van Gent en Garde: <https://gentengarde.stad.gent//>

DO Vlaanderen. (2020). *Engagementsverklaring Samen tegen voedselverlies*. Opgeroepen op 1 mei 2020, van DO Vlaanderen: <https://do.vlaanderen.be/engagementsverklaring-samen-tegen-voedselverlies>

DO Vlaanderen. (2020). *Supermarkten in actie tegen voedselverlies*. Opgeroepen op 4 mei 2020, van DO Vlaanderen: <https://do.vlaanderen.be/supermarkten-in-actie-tegen-voedselverlies>

EAT-Lancet Commission. (2019). *Food in The Anthropocene: the EAT-Lancet Commission on Healthy Diets From Sustainable Food Systems*. The Lancet.

Egnell, M., Galan, P., Farpour-Lambert, N. J., Talati, Z., Hercberg, S., Pettigrew, S., & Julia, C. (2020). Compared to other front-of-pack nutrition labels, the Nutri-Score emerged as the most efficient to inform Swiss consumers on the nutritional quality of food products. *PLOS One*.

Esquenet, M. (2019, Maart 18). *Internationale belangstelling voor Brugse duurzame voedselstrategie*. Opgeroepen op 12 april 2020, van Brugge: <https://www.brugge.be/internationale-belangstelling-voor-brugse-duurzame-voedselstrategie>

EUFIC. (2018). *Towards FOOD2030: FIT4FOOD2030*. Brussel: FOOD2030.

European Commission. (2014, Juli 30). *Voluntary food information*. Opgeroepen op 20 mei 2020, van European Commission: https://ec.europa.eu/food/safety/labelling_nutrition/labelling_legislation/voluntary-food-information_en

European Commission. (2017). *Animal Feed*. Opgeroepen op 27 mei 2020, van European Commission: https://ec.europa.eu/food/safety/animal-feed_en

European Commission. (2019, December 11). *A European Green Deal*. Opgeroepen op 20 februari 2020, van European Commission: <https://ec.europa.eu/info/node/123797>

European Commission. (2019). *Annex to COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS*. Brussels: European Commission.

European Commission. (2019). *Farm to Fork strategy. Q&A: Farm to Fork strategy*. European Commission.

European Commission. (2019). *From Farm to Fork*. Brussels: European Commission.

European Commission. (2020). *EU Emissions Trading System (EU ETS)*. Opgeroepen op 24 mei 2020, van European Commission: https://ec.europa.eu/clima/policies/ets_en

European Commission. (2020, April 2). *PROPOSAL FOR A DIRECTIVE: EU Green Deal (carbon border adjustment mechanism)*. Opgeroepen op 10 mei 2020, van European Commission: <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12228-Carbon-Border-Adjustment-Mechanism>

European Union. (2020). *From Farm to Fork: Our food, our health, our planet, our future*. Brussel: European Union.

Europese Commissie. (2014, September 8). *Bijna alle Europeanen zeggen milieubescherming belangrijk te vinden*. Opgeroepen op 8 maart 2020, van Europese Commissie: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/nl/IP_14_976

Europese Commissie. (2017). *De toekomst van voeding en landbouw – Mededeling over het gemeenschappelijk landbouwbeleid na 2020*. Brussel: Europese Commissie.

Europese Commissie. (2019, Oktober 16). *Bioeconomy policy: FOOD2030*. Opgeroepen op 2 februari 2020, van EC Europa: <https://ec.europa.eu/research/bioeconomy/index.cfm?pg=policy&lib=food2030>

Europese Commissie. (2019, mei 17). *Het gemeenschappelijk landbouwbeleid in een notendop*. Opgeroepen op 19 november 2019, van Europese Commissie: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_nl

Europese Commissie. (2020). *Environment*. Opgeroepen op 24 mei 2020, van Europese Commissie: https://ec.europa.eu/info/policies/environment_en

Europese Commissie. (2020, Mei 20). *Farm to Fork Strategy – for a fair, healthy and environmentally-friendly food system*. Opgeroepen op 25 mei 2020, van Europese Commissie: https://ec.europa.eu/food/farm2fork_en

Europese Commissie. (2020). *Fisheries*. Opgeroepen op 24 mei 2020, van Europese Commissie: https://ec.europa.eu/fisheries/home_en

Europese Commissie. (2020, Februari 28). *Genetically Modified Organisms*. Opgeroepen op 15 mei 2020, van European Commission: https://ec.europa.eu/food/plant/gmo_en

Europese Commissie. (2020). *MEDEDELING VAN DE COMMISSIE AAN HET EUROPEES PARLEMENT, DE RAAD, HET EUROPEES ECONOMISCH EN SOCIAAL COMITÉ EN HET COMITÉ VAN DE REGIO'S*. Brussel: Europese Commissie.

Facilitair Management. (2020). *Duurzame catering 2.0*. Opgeroepen op 6 mei 2020, van Vlaamse Overheid: <https://overheid.vlaanderen.be/facilitair-management/catering/duurzame-catering-20>

FAO. (2011). *ONE HEALTH strategic action plan* FAO. Rome: UN.

FAO. (2014). *The State of Food and Agriculture*. Rome: UN.

FAO. (2016). *INFLUENCING FOOD ENVIRONMENTS FOR HEALTHY DIETS*. Rome: FAO.

FAO. (2017). *Global Livestock Environmental Assessment Model (GLEAM)*. Rome: UN. Opgehaald van UN: <http://www.fao.org/gleam/results/en/>

FAO. (2019). *THE STATE OF FOOD SECURITY AND NUTRITION IN THE WORLD*. Quebec, Canada: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

FAVV. (2015). *Omzendbrief met betrekking tot de bepalingen van toepassing op voedselbanken en liefdadigheidsverenigingen (Ref. PCCB/S3/CDP/1092228)*. Brussel: FAVV.

FAVV. (2016). *Voedselveiligheid binnen een duurzame voedselketen*. Brussel: Wetenschappelijk Comité en de Stafdirectie voor risicobeoordeling van het FAVV.

Federal Institute for Risk Assessment. (2015). *Updated Opinion No 009/2015: two bitter apricot kernels per day are the limit for adults - children should avoid them altogether*. Brussel: BfR.

Fesenfeld, L. P., Wicki, M., Sun, Y., & Bernauer, T. (2020). Policy packaging can make food system transformation feasible. *Nature Food*, 173–182.

Fevia. (2017). *De duurzaamheidsstrategie in de praktijk brengen*. Opgeroepen op maart 2 2020, van Fevia: <https://www.fevia-duurzaamheid.be/nl/de-duurzaamheidsstrategie-de-praktijk-brengen>

Fevia. (2017). *Samenvatting van de indicatoren*. Opgeroepen op 28 april 2020, van Fevia Duurzaamheid: <https://www.fevia-duurzaamheid.be/nl/samenvatting-van-de-indicatoren>

Fevia. (2018). *Onze Engagements*. Opgeroepen op 2 mei 2020, van Verpakkingen2025: <https://www.fevia.be/nl/verpakkingen2025-onze-engagements>

FEVIA. (2019, April 2). *Lancering Nutri-Score in België: de visie van de voedingsindustrie*. Opgeroepen op 15 mei 2020, van FEVIA: <https://www.fevia.be/nl/pers/lancering-nutri-score-in-belgie-de-visie-van-de-voedingsindustrie>

- Fevia. (2020). *Expertisedomeinen*. Opgeroepen op 2 maart 2020, van Fevia: <https://www.fevia.be/nl/expertisedomeinen>
- Fevia. (2020). *Verpakkingen2025*. Opgeroepen op 27 april 2020, van Verpakkingen2025: <https://www.fevia.be/nl/verpakkingen2025>
- Finkelstein, E. A., Ang, F. J., Doble, B., Wong, W. H., & Dam, R. M. (2020). A Randomized Controlled Trial Evaluating the Relative Effectiveness of the Multiple Traffic Light and Nutri-Score Front of Package Nutrition Labels. *Nutrients*, 2236.
- Flanders' Food. (2017). *Flander's Food*. Opgeroepen op 29 november 2019, van Flander's Food: https://www.flandersfood.com/sites/default/files/ct_bestand/17/02/02/FF%20presentatie%202017%20NL_0.pdf
- Flanders' Food. (2019, Januari 9). *Let's talk proteins*. Opgeroepen op 16 mei 2020, van Flanders' Food: <https://www.flandersfood.com/artikel/2019/01/09/lets-talk-proteins>
- Flanders' Food. (2020). *Over ons*. Opgeroepen op 2 februari 2020, van Flanders' Food: <https://www.flandersfood.com/over-ons>
- FOD Volksgezondheid. (2016, Januari 27). *Nutritioneel beleid*. Opgeroepen op 15 april 2020, van Health Belgium: <https://www.health.belgium.be/nl/voeding/voedingsbeleid/voeding-en-gezondheid/nutritioneel-beleid>
- FOD Volksgezondheid. (2016, November 18). *ONE WORLD - ONE HEALTH*. Opgeroepen op 15 april 2020, van Health Belgium: <https://www.health.belgium.be/nl/over-ons/onze-internationale-activiteiten>
- FOD Volksgezondheid. (2016, Januari 27). *Raadpleging van betrokken partijen*. Opgeroepen op 14 april 2020, van [health.be](https://www.health.be): <https://www.health.belgium.be/nl/voeding/voedingsbeleid/partners/raadpleging-van-betrokken-partijen>
- Foodsavers. (2020). *Gent*. Opgeroepen op 4 mei 2020, van Foodsavers: <https://foodsavers.be/2017/gent/>
- Foodsavers. (2020). *Wat doen foodsavers met voedseloverschotten?* Opgeroepen op 4 mei 2020, van Foodsavers: <https://foodsavers.be>
- Foodsavers. (2020). *Wie en wat zijn foodsavers?* Opgeroepen op 3 mei 2020, van Foodsavers: <https://foodsavers.be/over-ons/>
- FRDO. (2010). *Advies duurzaam voedingssysteem*. Brussel: minister van Klimaat en Energie, de heer Magnette.
- FRDO. (2010). *Advies duurzaam voedingssysteem*. Brussel: minister Magnette, Klimaat en Energie.
- Friel, S., Schram, A., & Townsend, B. (2020). The nexus between international trade, food systems, malnutrition and climate change. *Nature Food*, 51–58.

- Fujimori, S., Hasegawa, T., Krey, V., Riahi, K., Bertram, C., Bodirsky, B. L., . . . Havlik, P. (2019). A multi-model assessment of food security implications of climate change mitigation. *Nature Sustainability*, 386–396.
- Gazet Van Antwerpen. (2019, mei 17). Antwerpen: stad werkt aan gezonde schoolmaaltijden. *Gazet Van Antwerpen*.
- Geïnterviewde_1. (2020, maart 27). Transcript interview over Vlaams voedingsbeleid. (M. Meersman, Interviewer)
- Geïnterviewde_2. (2020, april 10). Transcript interview over Vlaams voedingsbeleid. (M. Meersman, Interviewer)
- Geïnterviewde_3. (2020, Maart 27). Transcript interview over Vlaams voedingsbeleid. (M. Meersman, Interviewer)
- Geïnterviewde_4. (2020, april 9). Transcript interview Vlaams voedingsbeleid. (M. Meersman, Interviewer)
- Geïnterviewde_5. (2020, Maart 27). Transcript interview over Vlaams voedingsbeleid. (M. Meersman, Interviewer)
- Geïnterviewde_6. (2020, April 21). Transcript interview over Vlaams voedingsbeleid. (M. Meersman, Interviewer)
- Geïnterviewde_7. (2020, april 30). Transcript interview over Vlaams voedingsbeleid. (M. Meersman, Interviewer)
- Geïnterviewde_8. (2020, Mei 19). Transcript interview over Vlaams voedingsbeleid. (M. Meersman, Interviewer)
- Gezond België. (2019, Juni 13). *Gewichtstoestand*. Opgeroepen op 13 april 2020, van gezond België: <https://www.gezondbelgie.be/nl/gezondheidstoestand/determinanten-van-gezondheid/gewichtstoestand>
- Gezond Leven. (2017). *De voedings- en bewegingsdriehoek: hoe en waarom?* Brussel: Gezond Leven. Opgehaald van Gezond Leven: <https://www.gezondleven.be/themas/voeding/voedingsdriehoek/hoe-is-de-voedings-en-bewegingsdriehoek-tot-stand-gekomen>
- Gezond Leven. (2017). *gids RICHTLIJNEN VOOR VLAAMSE SCHOLEN OVER SCHOOLMAALTIJDEN*. Brussel: Gezond Leven.
- Gezond Leven. (2017). *Onderbouwing inhoudelijke visie Voeding en gezondheid*. Brussel: Gezond Leven.
- Gezond Leven. (2017). *RICHTLIJNEN VOOR VLAAMSE SCHOLEN OVER SCHOOLMAALTIJDEN*. Brussel: Gezond Leven.

Gezond Leven. (2018). *Onderbouwing inhoudelijke visie Voeding en duurzaamheid*. Brussel: Vlaams Instituut Gezond Leven vzw. Opgehaald van FAO: <http://www.fao.org/sustainability/en/>

Gezond Leven. (2019). *Voedingslabels*. Opgeroepen op 6 april 2020, van Gezond Leven: <https://www.gezondleven.be/themas/voeding/beleid/voedingslabels>

Gezond Leven. (2019, Maart 19). *Wat doet Gezond Leven?* Opgeroepen op 17 april 2020, van Gezond Leven: <https://www.gezondleven.be/over-gezond-leven/wat-doet-gezond-leven>

Gezond Leven. (2020). *GEZONDE PUBLIEKE RUIMTE*. Opgeroepen op 6 mei 2020, van Gezond Leven: <https://www.gezondleven.be/settings/gezonde-gemeente/gezonde-publieke-ruimte>

Gezond Leven. (2020). *OMGEVINGSINTERVENTIES*. Opgeroepen op 15 mei 2020, van Gezond Leven: <https://www.gezondleven.be/settings/gezond-werken/gezond-en-evenwichtig-eten-op-het-werk/wat-is-een-voedingsbeleid-op-het-werk/omgevingsinterventies>

Gezond Leven. (2020). *Suikertaks*. Opgeroepen op 5 april 2020, van Gezond Leven: <https://www.gezondleven.be/themas/voeding/beleid/suikertaks>

GfK Belgium. (2017). *Milieuverantwoorde consumptie: monitoring kennis, attitude en gedrag*. Brussel: Departement Omgeving.

Global Health Observatory (WHO). (2020). *Belgium*. Opgeroepen op 20 april 2020, van WHO GHO: <https://www.who.int/gho/countries/bel/en/>

Goubert, H. (2016). *Masterthesis: Voedselbank bewaakt de voedselveiligheid: zijn alle voedselresten welkom?* Gent: Faculteit bio-ingenieurswetenschappen.

Group of Chief Scientific Advisors. (2015, Oktober). *How the group works, members, scientific advice topics, news and events*. Opgeroepen op 15 april 2020, van Europese Commissie: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/support-policy-making/scientific-support-eu-policies/group-chief-scientific-advisors/members-group-chief-scientific-advisors_en

Group of Chief Scientific Advisors. (2020). *Towards a Sustainable Food System Moving from food as a commodity to food as more of a common good*. Brussel: Europese Commissie.

Harmsen, V. (2015, Februari 16). Chloorkip en ggo's nog steeds op wensenlijst Amerikanen. *MO*.

Health Belgium. (2019, April 2). *Nutri-Score*. Opgeroepen op 15 mei 2020, van Health Belgium: <https://www.health.belgium.be/nl/de-nutri-score-0>

Health Data. (2017). *Belgium*. Opgeroepen op 23 maart 2020, van Health Data: <http://www.healthdata.org/belgium>

Heyse, T. (2019, December 10). *Stad Gent neemt prestigieuze prijs in ontvangst op klimaatconferentie in Madrid*. Opgeroepen op 17 maart 2020, van Stad Gent: <https://stad.gent/nl/groen-milieu/nieuws-evenementen/stad-gent-neemt-prestigieuze-prijs-ontvangst-op-klimaatconferentie-madrid>

- IFPRI. (2016). *APPENDIX 8 Nutrition and the Sustainable Development Goal Indicators*. Washington D.C.: Global Nutrition Report.
- IFPRI. (2016). *Global Nutrition Report 2016: From Promise to Impact: Ending Malnutrition by 2030*. Washington D.C.: IFPRI.
- IFPRI. (2019). *Global Nutrition Report*. Opgeroepen op 29 november 2019, van GNR: <https://globalnutritionreport.org/reports/global-nutrition-report-2018/>
- Interbestuurlijk Plattelandsoverleg. (2015). *Lokale voedselstrategieën Advies van het Interbestuurlijk Plattelandsoverleg (IPO) aan de Vlaamse Regering en de Vlaamse provincie- en gemeentebesturen*. Brussel: Vlaamse Landmaatschappij.
- IPCC. (2019). *Climate Change and Land - An IPCC Special Report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems*. IPCC.
- Jacobs, M. (2020). *Voeding verbindt - een voedselstrategie voor Leuven*. Leuven: Stad Leuven. Opgehaald van <https://www.leuven2030.be/leuvensevoedselstrategie>
- Julia, C., & Hercberg, S. (2017). Nutri-Score: Evidence of the effectiveness of the French front-of-pack nutrition label. *Ernaehrungs Umschau international*, 181-187.
- Kabinet van Geert Bourgeois. (2015). *Visie 2050: Een langetermijnstrategie voor Vlaanderen*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Keating, D. (2020, Februari 3). EU Urged To Put Climate Tax On Meat. *Forbes*.
- Keune, H., & Assmuth, T. (2018). Framing Complexity in Environmental and Human Health. *Environmental Science*.
- Leefmilieu Brussel. (2020, Februari 18). *Strategie Good Food "Naar een duurzamer voedingssysteem in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest"*. Opgeroepen op 28 maart 2020, van leefmilieu Brussel: <https://leefmilieu.brussels/themas/voeding/acties-van-het-gewest/strategie-good-food-naar-een-duurzamer-voedingssysteem-het>
- Lidl. (2019, Mei 31). *Duurzaamheid: Primeur in België*. Opgeroepen op 15 mei 2020, van Lidl: <https://corporate.lidl.be/nl/duurzaamheid/nieuws/primeur-in-belgie>
- Loots, I. (2019, Oktober). (Extern) integratiebeginsel. In *Milieubeleid*. Antwerpen: UAntwerpen.
- Lykkeskov, A., & Gjerris, M. (2017). The Moral Justification Behind a Climate Tax on Beef in Denmark. *Food Ethics*, 181–191.
- Magnus, I., & de Vos, L. (2018). *Flanders (Belgium)*. Opgeroepen op 29 april 2020, van FIT4FOOD2030: <https://fit4food2030.eu/policy-labs/policy-lab-flanders-belgium/>
- Marchand, F. (2018). Disciplinariteit, research design & onderzoeksfasen. In F. Marchand, *Methoden en technieken voor interdisciplinair onderzoek* (pp. 3-5). Antwerpen: Universiteit Antwerpen.

- MindTools. (2020). *SWOT Analysis How to Develop a Strategy For Success*. Opgeroepen op 7 mei 2020, van https://www.mindtools.com/pages/article/newTMC_05.htm
- MIRA. (2012). *Transitie naar een duurzaam landbouw- en voedingssysteem in Vlaanderen: een systeemanalyse*. Brussel: VMM.
- MIRA. (2016). *Landbouw*. Opgeroepen op 5 mei 2020, van MIRA: <https://www.milieurapport.be/sectoren/landbouw>
- MIRA. (2018, Januari). *Eco-efficiëntie van de landbouw*. Opgeroepen op 5 mei 2020, van MIRA: <https://www.milieurapport.be/sectoren/landbouw/sectorkenmerken/eco-efficientie-van-de-landbouw>
- MIRA. (2019, December). *Omvang veestapel*. Opgeroepen op 5 mei 2020, van MIRA: <https://www.milieurapport.be/sectoren/landbouw/sectorkenmerken/omvang-veestapel>
- Moens, B. (2019, April 8). N-VA trekt staart in over kilometerheffing. *De Tijd*.
- Mortelmans, D. (2017). In D. Mortelmans, *Kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Leuven: Acco.
- Netwerk Bewust Verbruiken. (2016, Maart 29). *Overzicht seizoenskalenders*. Opgeroepen op 12 maart 2020, van Bewust Verbruiken: <https://www.bewustverbruiken.be/artikel/overzicht-seizoenskalenders>
- Neven, L. (2020, April 3). Geïntegreerd duurzaam voedingsbeleid, Gezond Leven. (M. Meersman, Interviewer)
- Nimmegeers, W. (2019, December 10). Gent krijgt klimaatprijs van Verenigde Naties. *De Morgen*.
- Oers, B., Monbaliu, E., & Hongenaert, M. (2018). *De effectiviteit, wenselijkheid en haalbaarheid van een referentiepunt milieu- verantwoorde consumptie*. Brussel: Vlaamse overheid, Departement Omgeving.
- Oog voor Lekkers. (2019). *Wat is Oog voor Lekkers?* Opgeroepen op 6 mei 2020, van Oog voor Lekkers: <https://www.oogvoorlekkers.be/het-project/wat-oog-voor-lekkers>
- OVAM. (2014). *Voedselverlies en verpakkingen*. Mechelen: Danny Wille.
- Pack4Food. (2020). *ONDERZOEKSPROJECTEN*. Opgeroepen op 3 mei 2020, van Pack4Food: <https://pack4food.be/home>
- Pe'er, G., Bonn, A., Bruelheide, h., Dieker, P., Eisenhauer, N., Feindt, P. H., . . . Röder, N. (2020). Action needed for the EU Common Agricultural Policy to address sustainability challenges. *People and Nature*.
- Peeters, A. (2018). Obesity and the future of food policies that promote healthy diets. *Nature Reviews Endocrinology volume* , 430–437.
- Platteau, J., Van Gijsegem, D., Van Bogaert, T., & Vuylsteke, A. (2016). *LARA/VIRA 2016*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij.

- Rockström, & Sukhdev. (2016, Juni 23). *How food connects all the SDGs*. Opgeroepen op 24 mei 2020, van Stockholm Resilience Centre: <https://www.stockholmresilience.org/research/research-news/2016-06-14-how-food-connects-all-the-sdgs.html>
- Rockström, J., Edenhofer, O., Gaertner, J., & De Clerck, F. (2020). Planet-proofing the global food system. *Nature Food*, 3–5.
- Sader, M., Wang, R., Vasiliev, A., Muneeb, M., & Malik, A. (2017). *Checkpack: Integrated optical sensors in food packaging to simultaneously detect early-spoilage and check package integrity*. Gent: UGent. Opgehaald van UGent.
- SALV. (2018, December 7). *Over Ons*. Opgeroepen op 12 mei 2020, van SALV: <https://www.salv.be/salv/pagina/wat-doen-we>
- SAPEA. (2020). *A sustainable food system for the European Union. A systematic review of the European policy ecosystem*. Opgeroepen op 31 mei 2020, van Sustainable Food: <https://www.sapea.info/topics/sustainable-food/>
- SAPEA. (2020). *A sustainable food system for the European Union*. doi: 10.26356/sustainablefood. Opgeroepen op 31 mei 2020, van Sustainable Food: <https://www.sapea.info/topics/sustainable-food/>
- Schenkingsbeurs. (2020). *Het concept*. Opgeroepen op 4 mei 2020, van Schenkingsbeurs: <https://www.schenkingsbeurs.be/het-concept/>
- Schwedler, G., Seiwert, M., Fiddicke, U., Bleb, S., Hölzer, J., Nendz, J., . . . Angerer, J. (2017). Human biomonitoring pilot study DEMOCOPHES in Germany: Contribution to a harmonized European approach. *International Journal of Hygiene and Environmental Health*, 686-696.
- SciCom. (2014). *Voedselveiligheid van insecten bestemd voor humane consumptie*. Brussel: Gemeenschappelijk HGR-SciCom Advies.
- Shepherd, R. (1990). THE PSYCHOLOGY OF FOOD CHOICE. *Nutrition & Food Science*, 2-4.
- Speerpuntcluster AgriFOOD. (sd). *Speerpuntcluster AgriFOOD*. Opgeroepen op 3 februari 2020, van Flanders' Food: https://www.flandersfood.com/sites/default/files/ct_bestand/18/01/12/SPC%20-%201A.pdf
- Springmann, M., Mason-D'Croz, D., Robinson, S., Wiebe, K., Godfray, H. C., Rayner, M., & Scarborough, P. (2018). Health-motivated taxes on red and processed meat: A modelling study on optimal tax levels and associated health impacts. *PLOS One*.
- Stad Gent. (2016). *Van strategische naar operationele doelstellingen voor de VOEDSELSTRATEGIE GENT EN GARDE*. Gent: Stad Gent.
- Stad Gent. (2020). *Gent en Garde*. Opgeroepen op 13 februari 2020, van Stad Gent: <https://stad.gent/nl/over-gent-en-het-stadsbestuur/stadsbestuur/wat-doet-het-bestuur/beleidsnotas-2014-2019/beleidsplannen-milieu-groen-en-klimaat/gent-en-garde>

- Stad Gent. (2020). *Het Gentse restorestje*. Opgeroepen op 9 maart 2020, van Stad Gent: <https://klimaat.stad.gent/nl/het-gentse-restorestje>
- Steertegem, M. V. (2020). *Over MIRA*. Opgeroepen op 27 april 2020, van MIRA: <https://www.milieurapport.be/over-mira>
- Stone, M. (2020, April 20). Sterke afname CO2-uitstoot door coronacrisis. Maar voor hoelang? *National Geographic*.
- SUN. (2017, June 20). *New SDG toolkit and scorecard equips civil society with tools needed to advocate for better nutrition policy*. Opgeroepen op 29 november 2019, van Scaling Up Nutrition: <https://scalingupnutrition.org/nutrition/nutrition-and-the-sustainable-development-goals/>
- Telfer, E. (2002). In *Foor for thought: philosophy and food*. London: Routledge.
- Thaler, R. (2011, Juli 29). Nugde. (4. a. The University of Chicago The University of Chicago 52, Interviewer)
- Too Good To Go. (2020). *Ons verhaal*. Opgeroepen op 4 mei 2020, van Too Good To Go: https://toogoodtogo.be/nl-be/about-us?utm_medium=Search&utm_source=Google&utm_campaign=BE_MARKETING_Search_Google_B2CBrand&gclid=Cj0KCQjw-r71BRDuARIsAB7i_QPqaJ1qOpZkR-moChuzJgvNEMN8pNi3jNQFUFehKYg78eKrkbyPajgaAjwLEALw_wcB
- Torfs, C. (2020). *Over ons*. Opgeroepen op 3 mei 2020, van Foodsavers: <https://foodsavers.be/over-ons/>
- UNEP. (2020). *Environmental, social and sustainability framework*. Opgeroepen op 25 mei 2020, van UN Environment: <https://www.unenvironment.org/about-un-environment/why-does-un-environment-matter/environmental-social-and-economic>
- United Nations. (2019). *Sustainable Development Goals*. Opgeroepen op 29 november 2019, van Sustainable Development UN: <https://sustainabledevelopment.un.org/sdgs>
- Universiteit Antwerpen. (2020). *Komida duurzaamheid*. Opgehaald van Komida: <https://www.uantwerpen.be/nl/studentenleven/eten/over-komida/>
- University of Kansas. (1994-2020). Assessing Community Needs and Resources, Section 14. SWOT Analysis: Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats. In *Community Assessment*. Kansas: Center for Community Health and Development.
- Van den Abeele, L., Smets, T., Dils, E., Vercalsteren, A., Vanassche, S., Dierckx, K., . . . Vrancken. (2013). *Een CO2-, water- en afvalneutrale Vlaamse voedingsnijverheid tegen 2030: onderzoek naar haalbaarheid en uitwerking mogelijke aanpak*. Mol: Departement Omgeving.
- van Diepen, J., van de Wouw, M., Broekema, R., Dujso, E., Mensink, A. B., Nooijen, A., . . . van der Vonk, G. (2018). *Eiwit-transitie Vlaanderen Studie naar de status en het potentieel van (hoog-*

- Technologische oplossingen om vleeseiwitten te vervangen in het dagelijks dieet.* Brussel: Technopolis, Blonk Consultants.
- Van Lancker, J., Hubeau, M., & Marchand, F. (2018). *Milieuverkenning 2018: Achtergronddocument Oplossingsrichtingen voor het voedingssysteem.* Brussel: ILVO, VMM.
- Van Loo, E. (2016, Oktober 17). *THE IMPACT OF SUSTAINABILITY LABELING ON CONSUMERS' FOOD CHOICES.* Ghent: Ghent University. Opgeroepen op 15 mei 2020, van UGent: <https://www.ugent.be/bw/nl/onderzoek/ugent-crelanleerstoel/overzicht-artikels/duurzame-voeding.htm>
- Van Passel, S. (2013). Food Miles to Assess Sustainability: A Revision. *Sustainable Development*, 1-17.
- Vandenbroele, J., Vermeir, I., Geuens, M., Slabbinck, H., & Kerckhove, A. V. (2019). Nudging to get our food choices on a sustainable track. *Cambridge University*, 133-146.
- Vanderschaeve, L. (2020). *Voedselstrategie Kortrijk.* Opgeroepen op 12 maart 2020, van Kortrijk: <https://www2.kortrijk.be/klimaatstad/voedselstrategie-kortrijk>
- Vandevijvere, S., Vriese, S. D., Huybrechts, I., Moreau, M., Temme, E., Henauw, S. D., . . . Oyen, H. V. (2009). The gap between food-based dietary guidelines and usual food consumption in Belgium. *Public Health Nutrition*, 423-431.
- Vandevoort, L. (2013). *Sociaal aan de slag met voedseloverschotten.* Brussel: Ingrid Lieten, Vlaams minister van Innovatie, Overheidsinvesteringen, Media en Armoedebestrijding.
- Vanthemsche, P., Bosch, C., Delfosse, J., Croisé, M., Assche, D. V., Sap, J., . . . Homans, L. (2015). *Ketenroadmap Voedselverlies 2015 – 2020.* Brussel: Vlaanderen.
- Verbeecke, V., Strobbe, S., Hendrix, S., Vangheluwe, N., Vanderstraeten, L., Houben, M., . . . Demey, M. (2020, Februari 27). Geef ggo's eindelijk een go. *De Standaard.*
- Verbruggen, A., & Van Passel, S. (2016). In *Milieu en milieubehoud: economische benadering.* Antwerpen: Garant.
- Vercalsteren, A., Boonen, K., Christis, M., Dams, Y., Dils, E., Geerken, T., . . . Putten, E. V. (2017). *Koolstofvoetafdruk van de Vlaamse consumptie.* Aalst: MIRA Vlaanderen .
- Vercalsteren, A., Van der Linden, A., Dils, E., & Geerken, T. (2012). *Milieu-impact van productie- en consumptieactiviteiten in Vlaanderen.* Mechelen: MIRA.
- Vlaams Ketenplatform Voedselverlies. (2015). *Ketenroadmap Voedselverlies 2015 – 2020.* Brussel : Vlaamse Regering.
- Vlaams Parlement. (2020). *Commissie voor Landbouw, Visserij en Plattelandsbeleid.* Opgeroepen op 15 mei 2020, van Vlaams Parlement: <https://www.vlaamsparlement.be/commissies/1333137>
- Vlaamse Landmaatschappij. (2020). *Wat & wie.* Opgeroepen op 25 april 2020, van Vlaamse Landmaatschappij: <https://www.lokalevoedselstrategie.be/wat-wie/>

- Vlaamse Milieumaatschappij. (2016). *Emissie broeikasgassen per sector (CO₂, CH₄, N₂O, SF₆, HFK's, PFK's, NF₃)*. Opgeroepen op 1 November 2019, van Milieurapport: <https://www.milieurapport.be/milieuthemas/klimaatverandering/broeikasgassen/emissies-broeikasgassen-per-sector>
- Vlaamse overheid. (2020). *Adviesraden in Vlaanderen*. Opgeroepen op 29 april 2020, van Vlaanderen: <https://www.vlaanderen.be/uw-overheid/werking-en-structuur/adviesraden-in-vlaanderen>
- Vlaamse Overheid. (2020). *Sterkte/zwakte analyse (SWOT analyse)*. Opgeroepen op 7 mei 2020, van Vlaanderen Intern: <https://overheid.vlaanderen.be/sterkte/zwakte-analyse-swot-analyse>
- Vlaamse Regering. (2014). *Samen tegen voedselverlies*. Brussel : Vlaamse Regering.
- VLAM. (2020). *Bijdragen*. Opgeroepen op 18 maart 2020, van VLAM: <https://www.vlam.be/nl/bijdrage>
- VLAM. (2020). *Over NICE*. Opgeroepen op 21 februari 2020, van NICE info: <https://www.nice-info.be/over-nice>
- VLAM. (2020). *Verkooppunten*. Opgeroepen op 25 april 2020, van Recht van bij de boer: <https://www.rechtvanbijdeboer.be>
- VLAM. (2020). *Zomer van de Korte Keten*. Opgeroepen op 25 april 2020, van Vlaanderen: <https://weekvandekorteketen.be/info/>
- VMM. (2018). *Milieuverkenning 2018*. Brussel: Bernard De Potter.
- VMM. (2020). *Over VMM*. Opgeroepen op 22 maart 2020, van VMM: <https://www.vmm.be/over-vmm>
- Wauters, R. (2018, November 29). Het mestprobleem gaat verder dan de veestapel in Vlaanderen. *De Morgen*.
- WHO. (2017). *Taxes on sugary drinks: Why do it?* Switzerland: WHO.
- WHO. (2020). *One Health*. Opgeroepen op 28 mei 2020, van WHO: <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/one-health>
- WHO European Office for the Prevention and Control of Noncommunicable Diseases. (2018). *MONITORING AND RESTRICTING DIGITAL MARKETING OF UNHEALTHY PRODUCTS TO CHILDREN AND ADOLESCENTS*. Moskou, Rusland: WHO.

10 Bijlagen

10.1 Beleidsmaatregelen

10.1.1 De voedingsdriehoek

Het Vlaams Instituut Gezond Leven ontwikkelde samen met een groep van experts op basis van wetenschappelijk onderzoek in 2017 een nieuwe voedingsdriehoek (Gezond Leven, 2017). Deze voedingsdriehoek moet consumenten aanzetten om gezonder te eten, door meer plantaardige en niet-bewerkte producten te eten. Het is een poging om consumenten wetenschappelijk onderbouwde kennis aan te reiken die hen doet nadenken over hun eetpatroon (Vandevijvere, et al., 2009). Gezond Leven wil met deze voedingsaanbevelingen een impact hebben op zowel de volksgezondheid als op het milieu en houdt daarbij rekening met de Vlaamse eetcultuur. Er wordt ingezet op drie uitgangspunten (Gezond Leven, 2019) (Gezond Leven, 2017):

- Een voedingspatroon met in verhouding meer voedingsmiddelen van plantaardige dan van dierlijke oorsprong;
- De voorkeur geven aan weinig en niet-bewerkte voeding en de consumptie van sterk bewerkte voeding beperken;
- Het tegengaan van overconsumptie en voedselverspilling.

Deze voedingsdriehoek moet volgens Gezond Leven hand in hand gaan met methoden en producten om deze adviezen in de praktijk om te zetten. De voedingsdriehoek is op zichzelf geen erg effectief beleidsinstrument, maar helpt bij het onderbouwen van andere maatregelen.

10.1.2 Voedingslabels

Er bestaat reeds een heel aantal voedingslabels, ook wel front-of-pack labels genoemd, in Europa (Gezond Leven, 2019). Ze moeten consumenten in een oogopslag informatie geven over hoe gezond een product is, of boeren een eerlijke prijs hebben gekregen voor hun producten, of het product op biologische wijze geteeld is, ... Op dit moment is er geen verplichting vanuit de overheid naar producenten toe om bepaalde labels op hun producten te plaatsen.

Voedingslabels kunnen voor producenten nochtans een stimulans zijn voor producenten om hun product gezonder te maken, door bijvoorbeeld de productsamenstelling aan te passen. Zo kan een producent er bijvoorbeeld voor kiezen om lagere zoutgehaltes te hanteren. In de praktijk wordt dit gedaan bij sterk bewerkte producten. Een koek, bijvoorbeeld, kan dan wel minder suiker bevatten, het blijft een product uit de restgroep van de Voedingsdriehoek.

Dergelijke ingrepen hebben ook pas een effect als consumenten zich daadwerkelijk laten leiden door een voedingslabel.

Gezond Leven waarschuwt ook voor compensatiedrang. Voedingslabels zouden er namelijk voor kunnen zorgen dat consumenten meer van een bepaald product gaan consumeren wanneer het als 'gezond' wordt gelabeld. Een bekend voorbeeld hiervan zijn de 'light'-producten. Aankoop- en eetgedrag van consumenten werd voornamelijk onvoldoende onderzocht. Een positief effect op het consumentengedrag is enkel voor de Nutri-Score in beperkte mate wetenschappelijk bewezen (Egnell, et al., 2020) (Finkelstein, Ang, Doble, Wong, & Dam, 2020), maar een langere termijn opvolging is nodig. De Nutri-Score wordt reeds door verschillende Belgische supermarktketens gebruikt, de federale overheid zet momenteel weinig in op communicatie en sensibilisering (Neven, 2020).

Verder moet ook een onderscheid worden gemaakt tussen voedingslabels die ontwikkeld werden door de voedingsindustrie en waar producenten voor moeten betalen en voedingslabels die door de overheid werden ontwikkeld en gratis en vrijwillig kunnen worden gebruikt. Consumenten kunnen dan niet weten of een product zonder label ongezonder is of dat de producent niet betaald heeft om het label te kunnen gebruiken.

Een uniform voedingslabel vanuit de EU kan een oplossing zijn, mits een breder beleid dit combineert met andere interventies en aldus zorgt voor een effectief geheel (Fesenfeld, Wicki, Sun, & Bernauer, 2020). Het op elkaar afstemmen van het federaal beleid, dat de verantwoordelijkheid over de voedingslabels draagt, en het Vlaamse beleid, dat de verantwoordelijkheid over preventie draagt, is dus ook hier nodig. Ook de steun van de voedingsindustrie is hierbij erg belangrijk.

10.1.3 Verpakkingen

Optimale verpakkingen zorgen voor voedselveiligheid en gaan voedselverlies tegen, en hebben een beperkte milieu-impact (OVAM, 2014). Voedsel kan langer bewaard worden in onder andere hersluitbare, gasdichte, gecompartmenteerde en intelligente verpakkingen. Dit zorgt voor minder voedselverlies, maar heeft een milieu-impact. Er moet dus gezocht worden naar het evenwicht tussen de milieu-impact van voedselverlies en de verpakking.

In het kader van de engagementsverklaring "Samen tegen voedselverlies", werden verschillende projecten opgezet rond verpakkingen (DO Vlaanderen, 2020). De projecten zoeken opportuniteiten en innovatieve oplossingen voor tegenstrijdigheden. Onderzoek door OVAM concludeert dat verpakkingen voedselverlies verhelpen, wanneer ingespeeld wordt op behoeften zoals portiegrootte, technische eigenschappen zoals barrière-eigenschappen, correcte behandeling in de volledige keten en wanneer de hele keten de maatregelen

accepteert. Consumenten moeten bovendien geïnformeerd worden over correcte bewaring van voedsel.

In 2018 werden onder de noemer “Verpakkingen2025” een reeks engagementen rond duurzaam verpakkingsbeheer opgesteld door Fevia (Fevia, 2018). De voedingsindustrie verbindt zich ertoe:

- 65% van de plasticverpakkingen te recyclen tegen 2023, tegenover 39% in 2017. Er wordt onder andere ingezet op een nieuw sorteercentrum en sensibilisering.
- In 2022 90% van de drankverpakkingen in te zamelen en recyclen, onder meer door de nieuwe P+MD-zak en het uitbreiden van inzamelingen.
- Drankverpakkingen uit PET te vervaardigen uit minstens 50% gerecycleerd materiaal.
- Alleen nog herbruikbare, recycleerbare of biologisch afbreekbare huishoudelijke verpakkingen te gebruiken.
- Zwerfafval met 20% doen dalen, met behulp van sensibilisering en regionale expertisecellen.

Pack4food.be is een samenwerking tussen onderzoeksinstituten en voedingsbedrijven met als doel innovatie te stimuleren (Pack4Food, 2020) (Demarcke, 2014). Zo wordt in samenwerking met UGent gewerkt aan de CheckPack-sensor, die door bederf te detecteren zorgt dat voeding eventueel na de houdbaarheidsdatum nog kan worden geconsumeerd (Sader, Wang, Vasiliev, Muneeb, & Malik, 2017).

10.1.4 Interventies in consumentengedrag

Voeding (22%) is naast wonen (28%) de consumptie categorie met de grootste impact op het milieu (Vercalsteren, et al., 2017) (Vercalsteren, Van der Linden, Dils, & Geerken, 2012). Het Departement Omgeving zet daarom in op onderzoek naar consumptiegedrag (Departement Omgeving, 2020), zowel bij de aankoop en het gebruik als bij de verwerking na gebruik.

Een voorbeeld van een gedragsinterventie is nudging (Thaler, 2011). Nudging kan ingezet worden om consumenten betere keuzes te doen maken, zonder dat ze zich ervan bewust zijn (Geïnterviewde_3, 2020) (Vandenbroele, Vermeir, Geuens, Slabbinck, & Kerckhove, 2019).

Een aantal gedragsinterventies werden in samenwerking met onder andere Colruyt onderzocht (Departement Omgeving, 2018). In de supermarkt ingezet op visuele aantrekkelijkheid bij seizoensgroenten, het extra aanbieden van kleinere porties worst en het aanbieden van vegetarische alternatieven naast de niet-vegetarische varianten. De consument bleek duurzamere keuzes te maken, ook op langere termijn. Zo bleef het aantal verkochte worsten gelijk, maar in kilogram daalde de verkoop met 18% zonder compensatie met andere

vleesaankopen. Het aanbieden van vegetarische alternatieven in de slagerij-afdeling zorgde voor een meerverkoop van 65%. De seizoensgroenten die door consumenten niet gelinkt worden aan een bepaald seizoen, werden meer aangekocht wanneer de nadruk erop werd gelegd.

De Vlaamse overheid werkt momenteel rond monitoring van gedrag en het veranderen van gedrag, onderzoeken worden uitgevoerd door het Departement Omgeving. Ook biomonitoring wordt toegepast, zo stapte België met 17 andere lidstaten in de Europese pilot studie “DEMOCOPHES” (DEMONstration of a study to Coordinate and Perform Human biomonitoring on a European Scale) (Schwedler, et al., 2017).

Een compleet monitoringsinstrument zou – mits samenwerking en beperkte investeringen – binnen afzienbare tijd kunnen worden opgezet en aldus deel uitmaken van een strategie rond gedragsbeïnvloeding.

In 2014 werd door Milieu Centraal en CE Delft studie gedaan naar hoe Vlaamse consumenten praktisch geïnformeerd kunnen worden over de milieu-impact van voedingskeuzes (Bergsma, Nijenhuis, Bijleveld, & Dalm, 2014). Er werd een communicatiestrategie uitgewerkt over het communiceren rond voedselverspilling, rond de keuze voor groenten en fruit en rond milieuvriendelijke eiwitten en dit in overleg met stakeholders. Een aantal eenvoudige richtlijnen, waarbij echter nuances en afwijkingen terzijde worden gelaten bleken het meest effectief voor de consument. Zo kan een seizoenskalender bijvoorbeeld in mei aardbeien aanraden en kan de consument vervolgens alsnog kiezen voor geïmporteerde aardbeien (Netwerk Bewust Verbruiken, 2016). Een communicatieplan opgedeeld in verschillende fasen – van bewustwording, over betrokkenheid vergroten en sociaal engagement tot reflectie over eigen gedrag – zou volgens het onderzoek het beste resultaat geven.

De overheid moet de rol van boodschapper op zich nemen, maar samenwerking met alle actoren is erg belangrijk. Het thema voedselverspilling bleek het minste discussie op te werpen onder de samengebrachte stakeholders, rond het opstellen van een stappenplan rond eiwitproducten dracht veel discussie teweeg. De vraag rijst hier opnieuw of er op Vlaams niveau een onafhankelijke instantie voor milieuvorlichting zou moeten zijn.

10.1.5 Herbestemmen voedseloverschotten

Het sociaal herbestemmen van voedseloverschotten is onderdeel van het Vlaamse armoedebestrijdingsbeleid (Vandevoort, 2013) (Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, 2020). Het promoten en faciliteren van schenkingen van voedseloverschotten is één van de acties in de Ketenroadmap Voedselverlies (Vanthemsche, et al., 2015). Er is reeds een regeling van kracht waardoor de btw teruggevorderd kan worden bij schenkingen aan erkende

Voedselbanken. Er kunnen echter nog fiscale maatregelen worden genomen om schenkingen te stimuleren.

Foodsavers, een organisatie onder HERWIN, is een expertisecentrum in het sociaal herbestemmen van voedseloverschotten (Foodsavers, 2020). De Schenkingsbeurs, die ook onder HERWIN valt, brengt schenkers in contact met voedselhulporganisaties (Schenkingsbeurs, 2020). Foodsavers werkt onder andere samen met Stad Gent voor de werking van een distributieplatform (Foodsavers, 2020).

Verschillende supermarktketens zetten in op het wegwerken van voedseloverschotten (DO Vlaanderen, 2020). De applicatie “Too Good To Go” helpt retailers om aan het einde van de dag hun overschotten nog te verkopen (Too Good To Go, 2020).

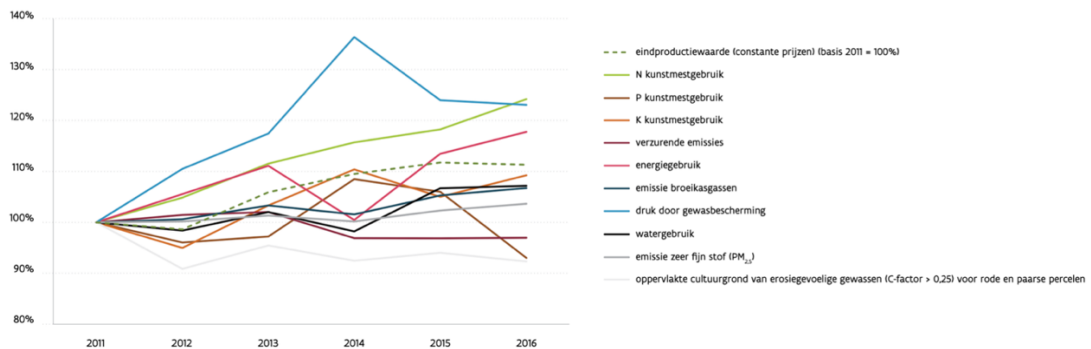
10.1.6 Innovatie in de landbouwsector

De landbouwsector heeft een significante milieu-impact, veroorzaakt door brongebruik; emissie naar lucht en water; geur-, licht- en geluidshinder (MIRA, 2016). De landbouwsector was in 2016 verantwoordelijk voor 9,3% van de broeikasgasemissies (Vlaamse Milieumaatschappij, 2016) (Wauters, 2018). In 2013 werd een studie afgerond over de haalbaarheid van een milieuneutrale voedingssector in 2030 (Van den Abeele, et al., 2013). Daaruit bleek dat het niet mogelijk is om milieuneutraal te zijn tegen 2030, en dat moet ingezet worden op maatregelen zonder negatieve milieu-impacts. De effectiviteit van een beleid hangt grotendeels van investeringen die gebeuren, deze gaan in eerste instantie best naar optimalisatie en efficiëntieverhoging. Wanneer bijvoorbeeld eerst wordt ingezet op het verminderen van waterverbruik, is vervolgens de investering voor waterzuivering lager.

De laatste jaren is erg ingezet op milieu-impactintensiteit (MIRA, 2018). De eco-efficiëntie geeft verhouding tussen de milieudruk en de eindproductiewaarde (MIRA, 2019). De eco-efficiëntie in de landbouwsector nam toe door technologische innovaties, maar de laatste jaren is een stagnatie zichtbaar. Tussen 2011 en 2016 is enkel een verbetering merkbaar voor gewaserosiegevoeligheid, P-kunstmestgebruik, verzurende emissies en emissies van zeer fijn stof ($PM_{0,1}$ met een diameter kleiner dan 0,1 micrometer) (zie Figuur 4). Deze dalingen zijn de wijten aan het mestbeleid, dat inzet op mestverwerking, strengere bemestingsnormen, aangepast veevoeder en technieken zoals emissiearme stallen en luchtwassers. Dit mestbeleid is echter ook verantwoordelijk voor de stijging van N-kunstmestgebruik. De stijging van de druk door gewasbeschermingsmiddelen heeft te maken met een verbod op bepaalde neonicotinoïden, waardoor meer insecticiden gebruikt worden. Steeds meer landbouwers hebben een warmte-krachtkoppelingcentrale in beheer, dit zorgde in combinatie met andere

technologische ontwikkelingen voor een lichte ontkoppeling tussen broeikasgasemissies en eindproductiewaarde.

Hoewel er zeker winsten geboekt zijn, is de relatieve efficiëntie niet zodanig gestegen dat de milieudruk afdoende verlaagd is. De som van de milieudruk van de vele – hoewel efficiënter geproduceerde – kilogrammen is nog steeds groot. Met eco-efficiëntie alleen halen we dus zeker de milieunormen en -doelstellingen niet.

Figuur 1 - Eco-efficiëntie tussen 2011 en 2016, index 2011 = 100% (Departement Landbouw & Visserij, 2018).

Biolandbouw zet in op het verbeteren van bodemvruchtbaarheid en het sluiten van kringlopen (Departement Landbouw & Visserij, 2018). Vruchtafwisseling, groenbemesters, alternatieve grondbewerkingstechnieken en organische bemesting moeten de milieudruk doen afnemen. De financiële steun vanuit de Vlaamse overheid neemt toe, maar biolandbouw blijft met iets meer dan 1% van het Vlaamse landbouwareaal een niche. Teelttechnische ideeën zoals groenbedekkers, natuurlijke bemesting door klaver, duurzame gewasbescherming, perceelranden, kunnen evenwel geïmplementeerd worden op grotere schaal.

De gewenste eiwittransitie vraagt om ontwikkeling van technieken voor het vervaardigen van vleesvervangers (Departement Landbouw & Visserij, 2018) (van Diepen, et al., 2018). Sommige alternatieve eiwitbronnen zijn al op grote schaal beschikbaar, ook de mogelijkheden van nieuwe eiwitbronnen zoals waterplanten, insecten en eiwitten van microbiële oorsprong worden onderzocht. De productie is vooralsnog duur en afzetkanalen zijn nog niet voldoende ontwikkeld.

Nieuwe eiwitgewassen kunnen vaak nog niet concurreren met huidige gewassen. Dit zou verholpen kunnen worden door veredeling en de afzetkarakter te verhogen met behulp van teeltprojecten.

Het is belangrijk dat wet- en regelgeving de innovaties ook volgt. Onder andere de Europese Novel Food Verordening moet hierbij helpen.

Overeenkomsten en akkoorden over milieudoelstellingen kunnen bedrijven bevoordelen die investeren in innovaties. Zo is er bijvoorbeeld de agromilieumaatregel of beheersovereenkomst, waarbij landbouwers in ruil voor inspanningen voor het milieu van de overheid een vergoeding vanuit het GLB krijgen.

10.1.7 Veranderen van de voedingsomgeving

De voedingsomgeving omvat alle fysieke, beleidsmatige, sociaal-culturele en economische opportuniteiten, contexten en omstandigheden die voedingskeuzes beïnvloeden (FAO, 2016). In een duurzaam voedingsbeleid moet de duurzame keuze, de makkelijkste keuze zijn. Uit het onderzoek van het Departement Omgeving blijkt dat eenvoudige aanpassingen reeds een verschil kunnen maken (zie 3.4).

Verschillende initiatieven richten zich op scholen, zoals ‘oog voor Lekkers’ dat inzet op lokale en gezonde tussendoortjes op school en (Oog voor Lekkers, 2019). Onder andere Gent en Leuven zetten in op duurzame schoolmaaltijden (Stad Gent, 2016) (Jacobs, 2020). Gezond Leven bracht een gids uit met richtlijnen over schoolmaaltijden (Gezond Leven, 2017). Ook de Vlaamse overheid zet in op duurzame catering door zijn eigen kantines, net zoals bijvoorbeeld Universiteit Antwerpen (Facilitair Management, 2020) (Universiteit Antwerpen, 2020).

Gezond Leven moedigt lokale overheden aan om de hoeveelheid obesogene prikkels in stations en andere publieke ruimtes terug te dringen en onder andere drinkwaterfontein te voorzien (Gezond Leven, 2020).

10.1.8 Ondersteuning lokale voedselstrategieën

Vele steden zetten reeds lokale voedselstrategieën op (Stad Gent, 2016) (Jacobs, 2020) (Vanderschaeve, 2020) (Esquenet, 2019). Het lokale niveau is erg geschikt voor het opzetten van alternatieve voedingssystemen – zoals korte keten, stadslandbouw en volkstuintjes – en het verbinden van producent en consument (Interbestuurlijk Plattelandsoverleg, 2015). De beperkte middelen en wetgeving op hogere beleidsniveaus staan initiatieven echter al snel in de weg (Geïnterviewde_7, 2020) (Geïnterviewde_8, 2020). Het Interbestuurlijk Plattelandsoverleg, deel van de Vlaamse Landmaatschappij, publiceerde een advies met knelpunten en aanbevelingen voor de Vlaamse Regering en Vlaamse provincie- en gemeentebesturen rond lokale voedselstrategieën. Op basis van dit advies werd het ‘Netwerk lokale voedselstrategie’ opgezet, dat gesubsidieerd wordt door de Vlaamse overheid (Vlaamse Landmaatschappij, 2020). Lokale besturen, ngo’s en bedrijven kunnen er terecht voor ondersteuning, advies, informatie en doorverwijzing.

Het VLAM ondersteunt korte keten initiatieven door deze te verzamelen op de website www.rechtvanbijdeboer.be en met de campagne 'Week van de korte keten' (VLAM, 2020). Dit jaar is deze campagne niet kunnen doorgaan de coronacrisis, en wordt de campagne daarom vervangen door 'Zomer van de korte keten' (VLAM, 2020). Het Departement Omgeving sensibiliseert burgers over gezond tuinieren met de campagne 'Gezond uit eigen grond' (Departement Omgeving, 2020).

Concrete oplossingen worden vanuit het beleid echter weinig aangeboden. Lokale voedselstrategieën, zoals deze in Gent, zijn ambitieus en zien nog veel potentieel (Geïnterviewde_7, 2020). Samenwerking tussen de verschillende niveaus en gemeenten is nodig om ook op lange termijn dit potentieel te kunnen benutten. De Farm-to-Fork strategie wil meer middelen vrijmaken voor de lokale niveaus.

10.1.9 Prijsstrategieën

Economische instrumenten zijn een evidente strategie om mensen in de richting van een gezonder en duurzamer voedingspatroon te begeleiden (Gezond Leven, 2020). Taksen op voeding wekken bij wetenschappers en gezondheidsorganisaties steeds meer belangstelling, ondanks discussies over de socio-economische effecten en het al dan niet blijvend effect ervan op consumentengedrag. Een suikertaks is een reeds bewezen effectieve strategie in de strijd tegen obesitas, mits een voldoende hoge heffing, een goede kadering en in combinatie met andere strategieën (WHO, 2017).

Wat duurzaamheid betreft, kan gedacht worden aan een taks die de milieudruk van een product reflecteert, zoals de broeikasgasemissies of het waterverbruik. Het doel blijft immers hetzelfde: de prijs van een product laten reflecteren wat de kost ervan is voor de samenleving, ook op langere termijn, met andere woorden het internaliseren van de externe kosten. Een kilogram rundsvlees zou dan relatief duurder worden dan een kilogram kippenvlees, aangezien rundsvlees zorgt voor de uitstoot van meer dan zes keer zoveel CO₂-equivalenten (FAO, 2017) (Keating, 2020). Een taks moet consumenten bewust maken van de gevolgen van hun consumptie, maar moet producenten ook aanzetten om hun productieproces te optimaliseren. Dit laatste wordt het best bereikt met een graduele productietaks, bijvoorbeeld een graduele koolstofaks, die over een aantal jaren stelselmatig verhoogd wordt.

Door de versnippering van bevoegdheden in België, ligt het invoeren van een taks op voeding erg moeilijk. Het is niet eenvoudig om de inkomsten van de gezondheidstaks (op federaal

niveau) door te laten stromen naar preventie gezondheid (op Vlaams niveau). Bovendien ontbreekt ook politieke wil en moed om voor een taks te kiezen als beleidsinstrument. Nochtans blijkt uit onderzoek dat dit het beleidsinstrument is de grootste impact (Group of Chief Scientific Advisors, 2020). Momenteel gaat de voorkeur met andere woorden uit naar minder efficiënte beleidsinstrumenten. Een argument is hier wel dat prijsstimuli het efficiëntst zijn wanneer deze in een groot gebied worden toegepast, aangezien het dan moeilijker wordt om eraan te ontkomen.

10.2 Informed consent

Geïnformeerde Toestemming

Geachte

In het kader van mijn masterthesis aan de Universiteit Antwerpen (UA) nam ik contact op met u om te praten over het voedingsbeleid in Vlaanderen. De bedoeling van deze thesis is om te onderzoeken welke beleidsinitiatieven er al zijn op de verschillende beleidsniveaus, welke impact ze hebben en welke mogelijkheden er verder nog zijn. Een onderdeel hiervan zijn een aantal gesprekken met experts uit verschillende domeinen. Het doel van dit gesprek is een meer diepgaand inzicht krijgen in de materie.

Alle informatie met betrekking tot dit gesprek wordt vertrouwelijk behandeld. Om achteraf op een correcte manier de bekomen inzichten te kunnen verwerken, zou ik uw toestemming willen vragen om:

- Informatie uit het gesprek te mogen gebruiken bij het opstellen van mijn masterthesis.
- Een audio-opname te mogen maken van het gesprek. De opname zal verwijderd worden na het afwerken van mijn onderzoek.

U kan op ieder moment beslissen om zich terug te trekken uit het onderzoek.

Vriendelijke groeten

Merel Meersman

merel.meersman@student.uantwerpen.be

Ter bevestiging, de gegevens van de geïnterviewde:

Naam:

Voornaam:

E-mail:

Datum: / / 2020

Handtekening: